

MUĞLA
SITKI KOÇMAN
ÜNİVERSİTESİ

SOBBİAD
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

SOBBİAD
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi
Journal of Social Sciences and Humanities Researches

Journal of Social Sciences and
Humanities Researches

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ali Koçman Kültür Sitesi
Kat: 1 Kötekli 48000
MUĞLA

Bahar / Spring

Yıl / Year:2020

Cilt / Volume:21 Sayı / Issue:46

ISSN:2149-5858
E-ISSN:2667-7296

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES RESEARCHES

SOBBİAD

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araőtirmaları Dergisi

ISSN 2149-5858
E-ISSN 2667-7296

Bu dergi 1302-7824 ISSN numaralı Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisinin devamıdır. Dergi Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanmaktadır.

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES RESEARCHES

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Adına Sahibi
Owner on Behalf of Mugla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Bayram COŞKUN

Baş Editör/Editor in Chief
Dr. Öğr. Üyesi Serkan DEĞİRMENCİ

Editör Yardımcıları/Associate Editors
Arş. Gör. Çiğdem PANK YILDIRIM
Arş. Gör. Hayriye Özgül DEĞİRMENCİ

Alan Editörleri/Specialized Co-Editors

Prof. Dr. Ali BAYRAKDAROĞLU
Prof. Burcu KARABEY
Doç. Dr. Aydan BEKAR
Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ
Doç. Dr. Filiz ÇEVİK TAN
Doç. Dr. Gökben AYHAN
Doç. Dr. Saffet OCAK
Doç. Dr. Süleyman Murat YILDIZ
Doç. Dr. Zafer DURDU

Dr. Öğr. Üyesi Çağlar ÖZBEK
Dr. Öğr. Üyesi Dicle ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Hanzade ASLAN YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Turan KALLIMCI
Dr. Öğr. Üyesi Kubilay HOŞGÖR
Dr. Öğr. Üyesi Ufuk ÇÖRTÜK
Dr. Öğr. Üyesi Veli UĞUR
Dr. Gözde Müşerref GEZGÜÇ
Dr. Tefvik Orkun DEVELİ

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Alfina SİBGATULLİNA
Prof. Dr. Cafer TOPALOĞLU
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ
Prof. Dr. Gülay Ö. BEZER
Prof. Dr. Röşen QULIYEV
Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Prof. Dr. Umut AVCI
Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ
Doç. Dr. Khaldoon NUSAIR
Doç. Dr. Serap ÖZEN
Doç. Dr. Olena KARPENKO
Dr. Poznakhirev VİTALY VİTALİYOYCH

Kapak Tasarım/Cover Design

Öğr. Gör. Özden IŞIKTAŞ

Baskı/Printing

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörlüğü Matbaası
Muğla Sıtkı Koçman University Press

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi (SOBBİAD) yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yer alan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Dergi ASOS İndeks, Open Academic Journals Index ve Scientific Indexing Services tarafından taranmaktadır.

Journal Of Social Sciences And Humanities Researches (SOBBİAD) is a refereed journal and published biannually. Authors are responsible for the content and linguistic of their articles. Articles published here could not be used without referring to the Journal. The opinions in the articles published belong to the authors only and do not reflect those of Muğla University and Muğla Sıtkı Koçman University Journal of Social Sciences. The journal is abstracted by ASOS, Open Academic Journals Index and Scientific Indexing Services.

Scientific Indexing Services

Bilim Danışma Kurulu/Science Advisory Board

Prof. Dr. Adnan DİLER

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ali AKAR

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ali ÇİMAT

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ayşe AYDIN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Bayram AKÇA

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Bayram COŞKUN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Bora SÜSLÜ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Burcu KARABEY

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Bodrum Güzel Sanatlar Fakültesi

Prof. Dr. Enis Timuçin TAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Bodrum Güzel Sanatlar Fakültesi

Prof. Dr. Erkan POYRAZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Famil ŞAMİLOĞLU

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Hulusi DOĞAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Mine ŞENEL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Fethiye İşletme Fakültesi

Prof. Dr. Muammer TUNA

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Muzaffer DEMİR

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Recep GÜRSOY

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Spor Bilimleri Fakültesi

Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Sibel CENGİZ

Ardahan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Tuğba UÇMA UYSAL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Turgay UZUN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Bilgin ŞENEL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Fethiye İşletme Fakültesi

Doç. Dr. Ekrem AYAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Erhun ŞENGÜL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Bodrum Güzel Sanatlar Fakültesi

Doç. Esra SAĞLIK ŞENALP

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Bodrum Güzel Sanatlar Fakültesi

Doç. Dr. Füsün ÖZERDEM

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Hakan ÜNAL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Spor Bilimleri Fakültesi

Doç. Musa KÖKSAL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Bodrum Güzel Sanatlar Fakültesi

Doç. Dr. Uğur ÇALIŞKAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Hanzade ASLAN YILMAZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Tülay AKKOYUN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Bu Sayının Hakemleri*/Referees of This Issue**

Prof. Dr. Ahmet TALİMCİLER

İzmir Bakırçay Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Aydan BEKAR

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Berna AKYÜZ SİZGEN

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Deniz ŞAHİN DURAN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Elvan CENİKLİ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ferda ZAMBAK

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Hasan ŞEN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Hatice Hicret ÖZKOÇ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Hüseyin GÜL

Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Kadir YILDIZ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Spor Bilimleri Fakültesi

Doç. Dr. Korhan KARACAĞLU

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Mehmet Zeki DUMAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Meryem SAMIRKAŞ KOMŞU

Mersin Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed YAZICI

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Oktay YİVLİ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Özlem KARSANDIK YAZICI

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÖZMEN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Sezer Sabriye İKİZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Şeyma GÜN EROĞLU

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Tülay AKKOYUN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Ar. Gör. Dr. Yusuf TEPELİ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Zübeyde SÜLLÜ

Kastamonu Üniversitesi
İletişim Fakültesi

*İlgili sayıda hakemlik yapan öğretim üyeleri listeye dâhil edilmiştir. Sıralama alfabetik olarak yapılmıştır.

**Referees of this issue are included to the list in alphabetical order.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

1	Cenk TAN Social Ecological Perspectives on J.G. Ballard's The Drought, Research Paper / Araştırma Makalesi	1
2	Cüneyt Yenal KESBİÇ, Deniz ŞİMŞEK Çevresel Riskleri Azaltmada Çevre Vergilerinin Etkisi: Avrupa Birliği ve Türkiye Örneği, Araştırma Makalesi / Research Paper	20
3	Mert KÜÇÜKVARDAR Teknoloji Kullanım Alışkanlığı Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları, Araştırma Makalesi / Research Paper	40
4	Süleyman Murat YILDIZ İçsel Pazarlamanın Çalışanların Örgütsel Bağlılığına Etkisi: Spor Hizmeti Sunan Kamu Kurumlarında Bir Alan Çalışması, Araştırma Makalesi / Research Paper	57
5	Esra GEDİK An Enquiry on the Masculinity of Beşiktaş Çarşısı as a Supporter Group, Research Paper / Araştırma Makalesi	70
6	Mehmed Halil SAĞLAM Sabahattin Ali'nin Şiirlerinde Dağ İmgesi, Araştırma Makalesi / Research Paper	86
7	Aziz SEKMAN Niccolo Machiavelli'nin Din Eleştirisi, Araştırma Makalesi / Research Paper	102
8	Utku DEMİRCİ Türk Kültür Unsurlarından Koçi Bey Risaleleri'nde İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma, Araştırma Makalesi / Research Paper	120
9	Ozan BAHAR, Özcan ÖZDEMİR, Suat AKYÜREK Yeşilüzümlü Kuzugöbeği Mantar ve Dastar Festivali'nin Kırsal Kalkınma ve Kültürel Değerler Üzerindeki Rolü, Araştırma Makalesi / Research Paper	131
10	Enes Malik ÇAKIR Üçüncü Kuşak Hak Olarak Kalkınma Hakkının Gelişimi ve Sorunları, Araştırma Makalesi / Research Paper	160
11	Özgür ERDİNÇ Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati, Kitap İncelemesi / Book Review	178

Social Ecological Perspectives on J.G. Ballard's *The Drought*¹

Cenk TAN²

Abstract

Research Paper

James Graham Ballard's *The Drought* is the third work in a trilogy of climate fiction novels published in the early 1960s. As the primary examples of climate fiction, *The Drought* stands out in the series as the novel in which the catastrophe is fully caused by human activities. Thus, suitable for ecocritical analysis, this article analyzes *The Drought* from a social ecological perspective in specific. Moreover, social ecology is a philosophy and movement that emerged from environmental activist Murray Bookchin's theories within the second wave of ecocriticism. Thus, this article analyzes Ballard's *The Drought* from a social ecological perspective and reveals the implications that the author foresaw concerning the future of our planet. While criticizing the motives that led to the devastating catastrophe, Bookchin's alternative proposal to prevent a global climate crisis is also mentioned as a possible solution to maintain a harmonious existence with nature. In addition, the article also scrutinizes Bookchin's forerunner Lewis Mumford and one of the most recent scholars, Daniel Stokols' contributions to the theory of social ecology. To that end, it has been concluded that Ballard targets the capitalist world order by exposing the devastating consequences of a climatic cataclysm caused by excessive industrial activities.

Key Words: J.G. Ballard, *The Drought*, Ecocriticism, Social Ecology, Lewis Mumford, Regionalism.

J.G. Ballard'ın *The Drought* Romanında Sosyal Ekolojik Yaklaşımlar

Öz

Araştırma Makalesi

James Graham Ballard'ın *The Drought* adlı romanı, 1960'ların başında yayınlanan ve yazara ait iklim kurgu roman üçlemesinin üçüncü eseridir. İklim kurgunun temel örnekleri arasında gösterilen bu eserler, insan kaynaklı iklim felaketlerini konu edinmektedir. *The Drought* romanı bu serinin içinde felaketi tamamen insan kaynaklı olan eser olarak öne çıkmaktadır. Bu makale, ekoeleştirel analize uygun olan romanı, özelde sosyal ekoloji kuramına göre analiz etmektedir. Sosyal ekoloji ise bir çevre aktivisti olan Murray Bookchin'e ait olup, ekoeleştirisinin ikinci dalgası ile birlikte ortaya çıkmış bir hareket ve felsefedir. Bu kapsamda, makale, Ballard'ın *The Drought* adlı romanını Murray Bookchin'in kuramı olan sosyal ekolojik bakış açısıyla analiz etmeyi amaçlamaktadır. Buna ek olarak, yıkıcı felakete yol açan etkenleri eleştirirken, Bookchin'in doğa ile barışçıl bir varoluşu sağlamak ve küresel bir iklim felaketini önlemek amacıyla ortaya koyduğu alternatif önerilerden de bir çözüm yolu olarak bahsedilmektedir. Bununla birlikte makale, Bookchin'e ilham kaynağı olan Lewis Mumford'un ve son dönemde sosyal ekoloji kuramına pek çok yenilik kazandıran Daniel Stokols'un katkılarını da incelemektedir. Bunun sonucunda, Ballard'ın kapitalist dünya düzenini hedef alarak, aşırı boyutlardaki endüstriyel faaliyetlerden kaynaklanan bir iklim felaketinin yıkıcı etkilerini açığa çıkardığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: J.G. Ballard, *The Drought*, Ekoeleştiri, Sosyal Ekoloji, Lewis Mumford.

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 29.01.2020

Accepted / Kabul tarihi 19.05.2020

¹ I hereby declare that this article has been distracted from the dissertation of mine entitled "An Ecocritical Study of J.G. Ballard's Climate Fiction Novels" and it includes the literary and theoretical analyses scrutinized within the scope of my doctoral study.

² Ph.D., Pamukkale University, School of Foreign Languages, Denizli, ctan@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2451-3612>.

The Philosophy of Social Ecology

Social ecology is a comprehensive theory and movement which emerged from the second wave of ecocriticism. This theory argues that ecological and social matters are directly connected to one another and thus while analyzing environmental issues, a profound study of social issues is fundamental. The movement originated from the theories of environmental activist Murray Bookchin who asserted that:

The ecological crisis we face today is very much a crisis in the emergence of society out of biology, in the problems (the rise of hierarchy, domination, patriarchy, classes and the state) that unfolded with this development, and in the liberatory pathways that provide an alternative to this warped history. (1995: 120)

As a result, Bookchin defends that the environmental breakdown cannot solely be clarified with the help of positive sciences mainly due to the fact that the motives which have caused this breakdown are largely of social origin. To that end, Bookchin denounces deep ecologists for limiting the scope of the environmental crisis to the area of positive science and biology in particular. The scholar claims that the motives of the ecological breakdown are inescapably nested within the social sphere of our society. The origin of the climate crisis is largely social rather than biological or purely scientific and hence the answers ought to be sought for within that specific social area. The main responsible factors for the climate crisis are the human social constructs such as hierarchy, patriarchy, class segregation and all forms of oppression. Bookchin goes on to point out that:

The way human beings deal with each other as social beings is crucial to addressing the ecological crisis. Unless we clearly recognize this, we will fail to see that the hierarchical mentality and class relationships that so thoroughly permeate society are what has given rise to the very idea of dominating the natural world. [...] Unless we realize that the present market society, structured around the brutally competitive imperative of “grow or die,” is a thoroughly impersonal, self-operating mechanism, we will falsely tend to blame other phenomena for growing environmental dislocations. (2007: 20)

Hence, Bookchin makes a crucial realization of the significance of the impact of human social relationships on the society and on the natural environment where the society is based. He emphasizes that the reason for humanity's hegemony over nature is mainly due to all hierarchical structures that have come to being as a result of human interaction within the society. This, in turn has led to the creation of the free market and its “grow or die” mentality.

The free market economy's grow or die spirit inhibits a merciless and cruel mentality that imposes two clear options on people: non-stop growth or death. As a

consequence of this harsh imposition, humans engage in a fierce competition with one another. This so-called competitive spirit has normalized aggressive and militant behavior and transformed this into some kind of standard practice. This ferocious mentality has shown to have serious reflections on the natural environment. Human beings have begun pillaging and ruining natural areas to the extent that they could not have imagined. Hence, their ambitions of achieving maximum growth have resulted in nothing else than the maximum destruction of nature. Thus, the destruction of natural areas and the climate crisis are largely due to the grow or die spirit which is a crucial factor of the free market economy.

Social ecology is a theory that advocates complete change in mentality. The founders of this movement proposed their views concerning values as follows:

The cast of mind that today organizes differences among human and other life-forms along hierarchical lines of ‘supremacy’ or ‘inferiority’ will give way to an outlook that deals with diversity in an Ecological manner – that is, according to an ethics of complementarity.” In such an ethics, human beings would complement nonhuman beings with their own capacities to produce a richer, creative, and developmental whole – not as a “dominant” species but as supportive one. (Bookchin, 2007: 21)

This formulation clearly argues that hierarchical structures pose a threat for humanity’s co-existence with nature and all other living beings. Diversity is a notion that needs to be cherished, not oppressed. Humans are simply part of a greater whole that exists out of many species and variants. Humanity’s role in this whole is equally complementary as any other species on earth. In short, a radical change in mentality is imperative for humans to maintain a peaceful co-existence with non-human beings on earth.

Social ecology advocates a spiritual philosophy which has naturalism in its core and which promotes pluralism for all living beings in nature. Hence, all living beings, whether they are human or non-human are ascribed equal value within the ecological system. When compared with one another, the social ecological spirit stands in total opposition with the grow or die spirit imposed by the free market economic system. Thus, in order to achieve an ecologically peaceful mentality, a complete removal of hierarchical structures is obligatory as all forms of hierarchy ultimately lead to oppression.

Murray Bookchin describes hierarchical structures as:

It justifies toil, guilt, and sacrifice by the "inferiors," and pleasure and the indulgent gratification of virtually every caprice by their "superiors." The objective history of the social structure becomes internalized as a subjective history of the psychic structure. [...] We may eliminate social injustice, but we will not achieve social freedom. (1982: 8)

In this statement, Bookchin directly associates hierarchical notions with capitalism and asserts that unless these are eliminated, humans will never reach actual liberty in social and economic terms. Thus, it is the social sphere which acts as the basic determinant of the way humans deal with one another and with nature.

To that end, Bookchin affirms that the origin of all conflicts between humans and those of humans against non-humans are to be found within the social sphere. Thus, all hierarchical constructs are responsible for all suffering, oppression and eventually, ruin. Moreover, the acknowledgement of hierarchy initiates in the individuals' mind and goes on to evolve within the institutional area. As a result, hierarchical constructs are not simply individual but are strongly institutionalized as confirmed by Bookchin:

Unless hierarchy is to be used in cosmic sense, dominance and submission must be viewed as institutionalized relationships, relationships that living beings literally institute or create but which are neither ruthlessly fixed by instinct on the one hand nor idiosyncratic on the other. (1982: 29)

These institutionalized relationships are created artificially mainly according to hierarchical constructs. When analyzing modern institutions, it can be observed that all institutions, whether governmental or private, form their relationships and positions according to hierarchical notions. These notions are completely artificial human constructs that are actually non-existent in nature. Therefore, it can be concluded that all human relationships and their outcomes are determined by an artificial human construct called hierarchy. On the other hand, animals only exhibit hierarchy within behavioral sequences. Thus, hierarchy is a vital determinant that takes its origin from the social sphere and plays a crucial role in shaping the society. As an artificially created notion, hierarchy's strong influence can be traced in all institutions which are constructed and developed in agreement with hierarchical relationships.

No matter how artificial they are, institutions have been seriously internalized by all individuals of the society. Nobody questions them or wonders about their actual origin. On the contrary, hierarchy is the very notion that needs to be questioned mainly due to its devastating effects on human relationships and nature. It needs to be acknowledged that humans have in one way or the other institutionalized all their conflicts that have come to being from hierarchy. From gender struggle, there emerged the institution of patriarchy which led to the systematic oppression of women whereas from economic and class struggle there arose the capitalist world order which was based on the grow or die spirit. The day when humans free themselves from hierarchical institutions will be the day that they will truly be liberated from all conflict and oppression (Bookchin, 2007: 39).

After close observation of the natural environment, social ecologists have diagnosed two different forms of nature which Bookchin formulates as:

Social ecology calls upon us to see that the natural world and the social are interlinked by evolution into one nature that consists of two differentiations: first or biotic nature, and second or social nature. Social nature and biotic nature share an evolutionary potential for greater subjectivity and flexibility. Second nature is the way in which human beings, as flexible, highly intelligent primates, inhabit and alter the natural world. (2007: 29)

To that end, Bookchin argues that social ecologists have determined two specific, distinct domains they label: ‘first and second nature’. First nature encompasses all the features of the biological sphere. All human or non-human beings belong to this sphere. On the other hand, second nature possesses all the qualities of social relationships and whereabouts. First nature shares a mutual, interconnected relationship with second nature.

As a natural result of a contrast between the change brought about by humans and non-humans, it can easily be concluded that the change brought by humans is immense compared to the change brought by non-humans. While animals and other non-human beings adapt to survive to their natural environment, humans on the other hand dramatically alter the environment according to their own demands and desires (Bookchin, 2007: 30).

Therefore, humanity’s relationship with the natural environment has always been conflicting and problematic throughout human history. Class struggles, civil wars, regional, international wars and all human conflicts have inflicted a profoundly negative impact on humans’ relationship with the natural environment. Murray Bookchin goes on to indicate that:

Social ecology maintains that the future of human life goes hand in hand with the future of the nonhuman world, yet it does not overlook the fact that the harm that hierarchical and class society inflicted on the natural world was more than matched by the harm it inflicted on much of humanity. (2007: 40)

Thereby, it can be maintained that the human and the non-human world are interrelated and thus naturally connected to one another. To this end, it is irrational to distinguish the human world from the non-human world. Conformity between these two spheres is necessary to achieve a harmonious existence on earth. As a matter of fact, it ought to be asserted that humanity’s second nature designs and directly shapes the non-human world. Hence, humanity should take responsibility for their immense impact on the natural environment and the complete non-human world. The disastrous impact which led to the climate crisis is directly caused by hierarchical social relationships. In consequence, affirmative human relationships which stem from a non-hierarchical spirit are prone to establish positive effects on the non-human world while the exact opposite is likely to have a disastrous outcome.

Moreover, social ecologists defend that the modern-day capitalist world order lacks morality in a structural way:

The direction it follows depends not upon ethical prescriptions and personal inclinations but upon objective laws of profit or loss, growth or death, eat or be eaten, and the like. The maxim "Business is business" explicitly tells us that ethical, religious, psychological, and emotional factors have virtually no place in the predatory world of production, profit, and growth. (Bookchin, 2007: 44)

The 'business is business' statement is a catch phrase that deserves close scrutiny. While this phrase appears as a professional motto, it is in reality a simple cover up, an excuse to legitimize and justify all forms of oppression, exploitation and unethical conduct. This motto has been used as a driving force for the grow or die mentality embedded within the capitalist system. Not only is this motto convenient but also provides a necessary means of justification for the immorality behind the deeds that need to be implemented to achieve maximum profit. All in all, the phrase has a great function of overruling all ethical concerns and prioritizing the goal of reaching maximum growth.

The 'grow or die' and 'business is business' phrases are of utmost significance to comprehend the true nature of the capitalist world order. These mentalities not only harvest unstableness but also endorse material voracity by eradicating all ethical values. For this reason, Bookchin points out that:

A society based on the law of "grow or die" as its all-pervasive imperative must of necessity have a devastating impact on first nature. [...] The most serious disruptors of ecological cycles are found in the large industrial centers of the world, which are not only poisoning water and air but producing the greenhouse gases that threaten to melt the ice caps and flood vast areas of the planet. (2007: 44)

Bookchin argues that the word growth possesses a seriously negative connotation in the sense that it actually refers to an endless, ongoing cycle of production and consumption. This Machiavellian mentality puts forward that in order to achieve maximum growth, anything is considered tolerable. On the other hand, this growth has a profoundly catastrophic impact on the natural environment. Void of all ethical values, this gravely harmful spirit has shown itself in many areas of the natural sphere and it is due to this reason that the capitalist world order has become an open threat for nature as:

There are dramatic signs that capitalism is producing external conditions for a crisis an ecological crisis. Capitalism, organized around a "grow-or-die" market system based on rivalry and expansion, must tear down the natural world – turning soil into sand, polluting the atmosphere, changing the entire climatic pattern of the planet, and possibly making the earth unsuitable for

complex forms of life. (Bookchin, 2007: 56)

In short, Bookchin stresses the very fact that the primary responsible for the gradual destruction of the natural environment is none else than capitalism itself. Capitalism is causing immense damage to all types of fauna and flora by authorizing corporate powers to make the final decision over nature. Bookchin concludes by emphasizing that the people ought to regain authority over the environment from the belligerent corporate powers (56).

On the other hand, while Bookchin is commonly regarded as the founder of social ecology, it is widely known that he based his theory on the earlier notions and philosophical studies of Lewis Mumford (Clark, 2000: 5). In addition, “the philosophical basis for Mumford’s social analysis is what he calls an ‘organic’ view of reality, a holistic and developmental approach he explicitly identifies as an ‘ecological’ one” (Mumford, 1970: 386).

As early as the 1960s, Mumford has defended that urbanization causes great damage to natural areas and ultimately to human beings as well. This damage is to be felt in people’s lifestyles and habits. In his acclaimed work, *The Culture of Cities*, Mumford expresses his views:

As the pavement spreads, nature is pushed farther away: the whole routine divorces itself more completely from the soil, from the visible presence of life and growth and decay, birth and death: the slaughterhouse and the cemetery are equally remote, and their processes are equally hidden. (1970: 253)

Mumford simply claims that people who live in urban areas are largely alienated from where they actually belong: nature. Losing the connection with nature has a series of negative effects on human beings such as rising pollution and grave diseases. Mumford also puts forward that the relationship between the urban and rural areas is problematic. The countryside is culturally and economically dominated by the metropolitan cities. The people of the country are shun and looked down on. In short, nature, cultural values and moral concerns are given up for the sake of standard urbanization (Mumford, 1970: 255). In addition, Mumford argues that the era of colonization and exploration brought about vast destruction to the natural environment as the western explorers systematically abused the natural areas of Africa and America (1970: 305).

As nothing is left to be explored and misused, humanity has come to the end of its quest for abuse. Therefore, Mumford puts forward the notions of regionalism. He positions regionalism against centralization and asserts that “the grasp of the region as a dynamic social reality is a first step toward a constructive policy of planning, housing, and urban renewal” (Mumford, 1970: 305). The scholar argues that different nations have set various examples in terms of regionalist policies.

Regionalism was meant to stress pluralism that rose out of cultural, historical and geographical differences. Mumford affirms the significance of regionalism as follows:

In its recognition of the region as a basic configuration in human life; in its acceptance of natural diversities as well as natural associations and uniformities; in its recognition of the region as a permanent sphere of cultural influences and as a center of economic activities, as well as an implicit geographic fact—here lies the vital common element in the regionalist movement. Regionalism belongs to the future. (1970: 306)

Thus, Lewis Mumford embraces regionalism as a pluralist and enriching value whose practices ought to be spread throughout the world. The philosopher concludes by stating the various characteristics of regionalism by connecting them with specific examples from the United States.

All in all, Lewis Mumford's theories concerning regionalism are closely related to Bookchin's notion of communalism as both scholars welcome and encourage local communities and their pluralistic entities. It is commonly acknowledged that Bookchin was inspired and largely influenced by the earlier theories of Mumford. Bookchin has built his theories on the basis provided by Mumford and thus come up with the term social ecology.

One of the major differences between these two thinkers is that Mumford was a champion of versatility with expertise on various disciplines such as history, philosophy, sociology, technology and spirituality. On the other hand, Bookchin who was seriously influenced by Mumford was mostly seen as an environmental activist with political philosophy in background.

Following Bookchin and Mumford, many scholars and thinkers have contributed to the theory of social ecology. One of the most recent scholars and contributors of social ecology is Daniel Stokols. Together with other social ecologists, Stokols has managed to widen the scope of social ecology which he describes as “the study of communities from interdisciplinary perspectives, reflecting multiple scales and levels of analysis, and more deeply incorporating psychological, cultural, and institutional contexts of human–environment relations than the earlier human ecology research” (Lejano & Stokols, 2013: 2).

Scholars such as Stokols and Lejano have transformed social ecology into an interdisciplinary practice that strives for change within the modern society. Stokols' social ecological framework model and his guidelines for community health promotion have provided an innovative social ecological approach to recent issues of social communities.

I have come to the conviction that all environmentalist and social ecologists' ideas are of great value for our local communities and common folk. I value social ecological innovations especially in the sense that they provide alternatives for the

globalizing world order and function at the advantage of the people rather than multinational, global corporations. The world is globalizing at full speed and citizens are already beginning to feel the changes carried out by globalization. While this issue is debatable, I believe that its negative effects will be acknowledged in the long term. Therefore, social ecology and regionalist policies may provide alternatives to the mandatory trends of globalism imposed on the people.

1. J.G. Ballard's *The Drought*

James Graham Ballard was one of the most influential English authors of the late 20th century. Born in Shanghai, Ballard spent a period of his childhood in a Japanese internment camp during the Japanese invasion of China. This tragic period has had a profound impact on his life and future writing career.

At the beginning of the 1960s, Ballard published the first of his novels which were later entitled a quadrilogy. Published in 1964, *The Drought* is the third novel of his climate fiction that envisions a future society which is ruined by the evils of the capitalist world order. Published right after *The Drowned World*, *The Drought* recounts Ballard's vision of a world running out of water. As the pioneer of climate fiction, J.G. Ballard explored climatic catastrophes through wind (hurricane), water (flood) and scarcity of water (drought).

Dr. Charles Ransom is a scientist who is the protagonist of the novel. Ransom is a disoriented person who struggles to stay alive in the middle of the ongoing chaos. Ransom and his team embark on a journey to survive the harsh conditions of the disaster. The motives that are mentioned which eventually lead to the catastrophe are perfectly compatible for a social-ecological analysis of the novel.

Straight from the very beginning of the novel, the scope of the catastrophe is depicted in detail:

At noon, when Dr. Charles Ransom moored his houseboat in the entrance to the river, he saw Quilter, the idiot-son of the old woman who lived in the ramshackle barge outside the yacht basin, standing on a spur of exposed rock on the opposite bank and smiling at the dead birds floating in the water below his feet. The reflection of his swollen head swam like a deformed nimbus among the limp plumage. The caking mudbank was speckled with pieces of paper and driftwood, and to Ransom the dream faced figure of Quilter resembled a demented faun strewing himself with leaves as he mourned for the lost spirit of the river. (Ballard, 2014: 3)

Ransom is depicted as a lonely man who lives in a houseboat and who has been recently abandoned by his wife. The worsening drought urges people to leave their homes and set off to coastal regions but despite all these, Ransom decides to

stay where he is. As it is the case with Ballard's earlier novels, in his climate fiction series, his depictions of the physical area are not only striking but also quite dramatic and to the point. Ballard highlights the backwards evolution of the natural environment as he deliberately indicates the vast destruction in the fauna and flora by using vivid descriptions of the dying species.

The dead birds in the water, the extremely polluted mudbank and the resemblance of Quilter to a mythological figure are all instances of foreshadowing concerning the grave scale of the upcoming environmental catastrophe. Ballard's statement "mourning for the lost spirit of the river" (2014: 3) is an intentional use of personification the author utilizes to draw attention to the dying state of natural areas. Ballard implies that all the elements of the natural environment, including rivers, lakes, seas and all others are living beings which are no different than humans. Just like humans, the elements of the natural environment possess souls but nevertheless with the coming of the drought their soul is now lost and doomed. Ballard's vivid depictions of the extermination of nature continues in the next pages:

On the last morning he woke to find the houseboat beached at the end of a small cove. The slopes of mud, covered with the bodies of dead birds and fish, stretched above him like the shores of a dream. [...] In the previous three months the river had dropped some twenty feet, shrinking to less than a quarter of its original volume. As it sank it seemed to pull everything toward it. The two banks were now opposing cliffs, topped by the inverted tents suspended from the chimneys of many of the riverside houses. Originally designed as raintraps--though no rain had ever fallen into them--the canvas envelopes had been transformed into a line of aerial garbage scoops, the bowls of dust and leaves raised like offerings to the sun. (2014: 4-6-7)

Thus, Ballard begins the novel by stating the dramatic changes that have taken place in the natural environment to stress the very degree that humans have altered the earth. Rivers and lakes have dried out to such an extent that they no longer resemble what they used to be. As the narrator describes them, they have begun to look like a "dust bowl" (2014: 33) and like a garbage dumping area. Ballard directly emphasizes the impact of the climate crisis on the animals. The lack of water has resulted in the extermination of all species living in and around this area. These non-human species have become the first victims of a crisis directly caused and aggravated by humans. This imagery created in the early pages of the novel is an indirect foreshadowing of the dark fate that awaits humanity.

A new world without water has several significances in *The Drought*. Water can be considered as a symbol of birth as it is associated with the womb as a life giver (Firsching, 1985: 302). From a social ecological perspective, the extermination of water can be interpreted as the eradication of the natural order by the human-caused capitalist system. As water slowly disappears, characters'

memories of the past also begin to fade away (Firsching, 1985: 304). Ballard indicates the closure of a collective rebirth but puts forward the beginning of a new world order, with little water and lots of sand. In this new world with little water, the ones who get hold of the water also have authority over the world and other valuable assets (Firsching, 1985: 304). In an interview given by J.G. Ballard, the author states that:

In *The Drought* I deal with the future, taking sand as the central image. [...] In my novel *The Drought*, I see the future as a world dominated by sand. It is the end of the planet, and the few people who survive on the planet are governed by perfectly abstract relations, through an entire geometry of space-time, of emotion and action. It is a completely abstract world, as abstract as the most abstract of painters or sculptors one can imagine. (Sellars & O'Hara, 2012: 12)

Thus, the author exposes that *The Drought* represents his vision of a dark future. As a matter of fact, the author's third climate fiction novel is a Ballardian interpretation of humanity's catastrophic future. It is worth noting that J.G. Ballard was one of the first intellectuals to have predicted the climate crisis and global warming during the 1960s as he is commonly regarded as the founding author of climate fiction. How Ballard was able to predict the climate crisis lies not only in his visionary abilities but also in his depressing personal profile. As a child, Ballard spent a notable time in an internment camp which had seriously negative effects on his psyche. This traumatic experience has led him to write works of dystopian grandeur. Jim Clarke notes that Ballard's works are directly related to his childhood experiences:

While Ballard's texts cannot comment on the politics of anthropogenic climate change in the manner that later cli-fi could, they are not without extensive political subtexts. Ballard, who grew up in the colonial-era Shanghai depicted in *Empire of the Sun*, transplanted the annual floodplains of his childhood China to a postdiluvian London in *The Drowned World*. (Clarke, 2013: 13)

It is thus not very surprising to comprehend how the author came to be such a masterly skilled writer of dystopian fiction.

The actual focal point Ballard mentions in the beginning of *The Drought* concerns the causes of such a global disaster. What caused a catastrophe of such global scale? Ballard attempts to clarify a rational explanation for the cause of this worldwide drought. This is also the very reason why *The Drought* is different than its predecessors, *The Drowned World* and *The Wind from Nowhere*. The causes of the climatic disasters in these earlier novels are intentionally left open by Ballard, whereas in *The Drought*, it can be inferred that the cause of the catastrophe is anthropogenic. However, while Ballard does not openly state it, he prefers to imply

it through several strong references which clearly indicate that the catastrophe is a result of human industrial activity on earth. Thus, human relationships and excessive industrial activities are responsible for the downfall of earth's natural balance. Ballard conveys this vital message to the readers at the beginning of the novel:

Covering the offshore waters of the world's oceans, to a distance of about a thousand miles from the coast, was a thin but resilient mono-molecular film formed from a complex of saturated long-chain polymers, generated within the sea from the vast quantities of industrial wastes discharged into the ocean basins during the previous fifty years. This tough, oxygen-permeable membrane lay on the air-water interface and prevented almost all evaporation of surface water into the air space above. Although the structure of these polymers was quickly identified, no means was found of removing them. (Ballard: 2014: 36)

Thereby, the author openly attributes the cause of the disaster to the several forms of industrial pollutants that have been dumped into the water in the last fifty years. Ballard specifically utilizes the statement 'industrial waste' to ascribe direct responsibility to the industrial world order which has performed immorally for such a long period that the vast pollution in the oceans has in turn caused a chain reaction which eventually lead to a worldwide shortage of water. The anthropogenic causes which give rise to the disaster are further described in the upcoming pages:

The mechanism of formation of these polymers remained obscure, but millions of tons of highly reactive industrial wastes--unwanted petroleum fractions, contaminated catalysts and solvents--were still being vented into the sea, where they mingled with the wastes of atomic power stations and sewage schemes. Out of this brew the sea had constructed a skin no thicker than a few atoms, but sufficiently strong to devastate the lands it once irrigated. (Ballard: 2014: 37)

Set in an undefined, distant future, *The Drought* presents a vision of a society where capitalist production has reached its peak and can no longer be kept under control. These industrial wastes are in no condition of disposal and therefore must blend in with nature. This blending in with nature causes irreversible disruption in nature's balance and creates a chain reaction that ultimately leads to catastrophe. The author's choice of words such as "millions of tons of industrial waste, petroleum, reactive, polymers" (2014: 37) are not random, but carefully selected words that serve vital implications. As a consequence, Ballard reveals that the source of the apocalypse is human industrial activity and *The Drought* therefore clearly differentiates from its forerunners.

Ballard's previous climate fiction novels, *The Wind from Nowhere* and *The Drowned World* both contain climatic disasters whose causes are rather unknown. This is mainly due to the fact that Ballard was more interested in the process and

result of the catastrophe rather than the motives that caused them. Therefore in his earlier novels, the cataclysms happen all of a sudden, lacking any type of satisfactory explanation. Thus, Ballard writes as if these catastrophes are events that happen to humans rather than being caused by them (Clarke, 2013: 10). In his very first novel, *The Wind from Nowhere*, Ballard writes the following:

Recently our monitors have detected unusually high levels of cosmic radiation. All electro-magnetic wave forms have mass – perhaps a vast tangential stream of cosmic radiation exploded from the sun during the solar eclipse a month ago, struck the earth on one exposed hemisphere, and its gravitational drag might have set in motion the huge cyclone revolving round the earth’s axis at this moment. (Ballard, 1962: 48)

It is worth noting that in these lines, the explanation conveyed for the killer winds is uncertain and lacks any factual justification. Ballard’s specific use of words like ‘perhaps’ and ‘might have’ point out to the unknown cause of the hurricane and to the author’s particular distrust for science and scientists. While it is not very common for a science-fiction writer to distrust scientists, Ballard seemed to be obsessed with this as he expressed it in many of his works either directly or in an indirect manner. In this work, scientists can only make guesses rather than create solutions. As a result, the vagueness concerning what caused the disaster in *The Wind from Nowhere* is thus replaced with a clear indication in *The Drought*.

2. The Anthropogenic Cataclysm

It can be put forward that ‘the grow or die’ mentality which has been discussed by Murray Bookchin is manifested in the subtext of *The Drought*. Ballard gives readers a glimpse of the distant future by exposing the advanced stages of industrial production and capitalist world order. These post-stages of capitalism have been reached through an ignorant and excessive pollution of the natural environment which in its turn caused irreversible damage, ultimately leading to a global, climatic catastrophe. The chain of events that have led to the disaster is meticulously described in the novel.

Millions of tons of industrial wastes have been dumped into the oceans, which combined with toxic, nuclear waste became ultra-dangerous and poisonous substances. Consequently, these highly toxic wastes have blocked water’s evaporation cycle, causing a worldwide scarcity of water and massive fires all over the world.

Thus, the starting, focal point of the catastrophe in *The Drought* is human-caused pollution. Ballard implies that in the distant future, the advanced stages of capitalism will make it impossible to revert the effects of environmental damage which will lead to cataclysm of global scale. Ballard’s portrayal of apocalyptic disaster is entirely due to human activity. The grow or die mentality promotes

maximum production, which is destined to consume and harm all that is left and can be consumed, including the environment.

From a social ecological point of view, the catastrophic results of the drought are not only observable in the natural environment, but also in the characters' relationships with one another. The state of nature is in complete consistency with the state of human beings. Just as nature is experiencing a massive transformation, humans are also going through a troubled phase of disorientation. Dr. Charles Ransom is an anthropologist who lives in a houseboat on a river that is drying up. This drying up of the river symbolizes the disappearing of psychological sanity as:

The house reflected this domestic and personal vacuum. The neutral furniture and decorations were as anonymous and free of associations as those of a motel - indeed, Ransom realized, they had been unconsciously selected for just this reason. In a sense the house was a perfect model of a spatio-temporal vacuum, inserted into the continuum of his life by the private alternate universe in the houseboat on the river. Walking about the house he felt more like a forgotten visitor than its owner, a shadowy and ever more evasive double of himself. (Ballard, 2014: 33)

The drying up of the river acts as a foreshadowing for the greater calamity that is awaiting humanity. Moreover, it also symbolizes the gradual death of nature and the beginning of a new world order. With the drying up of the river, essential parts of land lose their connection with and become disconnected from one another. This also leaves its inhabitants disconnected from the land and from one another.

The dramatic transformation in nature causes humans to become seriously isolated. Humans thereby lose their connection with the nature. The drying up of the river symbolizes the disappearance of Ransom's identity and memories. Ballard openly indicates the state of human life before and after the drought (Jerončić & Willems, 2018: 8). Before the disaster life was joyful and peaceful but Ballard's vision of the aftermath of the apocalypse is one of sorrow, isolation, disconnection and loss of memory.

At the end of *The Drought*, the characters set off on a journey in search of the most valuable commodity and source of survival on earth: water. Tracing water becomes the one and only target of every human left alive in the middle of this barren, forsaken world. Ballard grants his readers a glimpse of the post-apocalyptic stage of the post-capitalist society. The post-capitalist order has damaged the natural areas to such a degree that it has left nature with an unreparable destruction of which humans are the primary responsible. The grow or die mentality has consumed all of the natural resources and the tendency for infinite development and renovation has led to the inevitable fall of earth's natural harmony.

Murray Bookchin accounts the free market economy as the foremost responsible for the climate crisis and directly expresses that despite all its flexibility

and capability of renewal, within the system and boundaries of capitalism, there is simply no remedy and recovery for the natural environment. Hence, the free market economy is designated to ruin earth's natural areas. About this notion, Bookchin comments that:

At a time when a blind social mechanism – the market – is turning soil into sand, covering fertile land with concrete, poisoning air and water, and producing sweeping climatic and atmospheric changes, we cannot ignore the impact that an aggressive hierarchical and exploitative class society has on the natural world. We must face the fact that economic growth, gender oppressions, and ethnic domination – not to speak of corporate, state, and bureaucratic incursions on human wellbeing – are much more capable of shaping the future of the natural world than are privatistic forms of spiritual self-redemption. (2007: 22)

Thus, it can be concluded that humans' social relationships and the instruments that were born from those have extremely negative and harmful effects on the first nature. These effects ought not to be neglected and need to be taken seriously by the political authorities.

3. Alternatives & an Ethical Foundation

While Bookchin identifies the cause of the climate crisis, he not only criticizes the current capitalist system but also proposes a solution for it. Instead of the free market economy, the foundation of 'moral economy' is suggested which:

implies the emergence of "a productive community" to replace the amoral "mere marketplace," that currently prevails. Such an analysis assumes that if the prevailing system of economic exploitation and the dominant economic culture based on it are to be eliminated, a sphere must be created in which people find new forms of exchange to replace the capitalist market, and this sphere must be capable of continued growth. (Clark, 2000: 20)

To that end, Bookchin and social ecologists suggest a rational and viable alternative to that which they have identified as the fundamental cause of the climate crisis. This alternative replaces the very cancer of the grow or die spirit which is the lack of moral decency. This new alternative not only restores morality but also promotes the equal involvement of individuals to the labor force. While maintaining productivity, it also sustains morality and thereby constructs an ethic means of production which is in complete harmony with the natural environment and all its constituents.

As a matter of fact, Murray Bookchin strives to establish his own unique type of ethics which serves as a solid foundation for his ecological philosophy. The role of ethics is not to be underestimated as:

For Bookchin, ethics serves as a normative guide to what can and should exist given humanity's developing potentialities for freedom, self-consciousness and cooperation. [...] This entails an "ethics of complementarity" that seeks to harmonize natural and social evolution and to endow human beings with responsibility for the integrity of natural processes. (Best, 1998: 336)

Thus, according to Bookchin, ethics is the backbone of his philosophy which seeks to constitute a peaceful co-existence of humans within the natural environment. It is thereby imperative that an ecological philosophy adheres to ethical principles.

Ballard's *The Drought* is directly concerned with social ecology as the author exposes his vision of the aftermath of the capitalist world order. In the novel, there are many conflicts and struggles between the characters. One of these is between Ransom and Lomax, the latter being a stereotypical capitalist. These conflicts reveal themselves in several areas including ethnic, gender and class struggles. Towards the end of the novel, all of these conflicts are eliminated by natural selection and leave place to the one and only vital struggle: struggle for water. Along with the global drought, water has become a luxurious commodity which is at the same time necessary for human survival. To obtain water has become the only priority, the characters care about in the end of the novel. Ballard thereby indicates the fragile nature of human beings and the possible results of what might happen when resources actually die out.

In brief, it needs to be affirmed that capitalism and the free market economy are the sole belligerents of the natural environment and that this system stems from social hierarchical constructs. Thus, in order to maintain peace and harmony with nature, humans ought to eradicate all types of social hierarchies (Eiglad, 2016: 88). Only then can a new chapter of human civilization begin to exist. As a philosophy, social ecology is free from all anthropocentric limitations which:

"radicalizes" nature, or more precisely, our understanding of natural phenomena, by questioning the prevailing marketplace image of nature from an ecological standpoint: nature as a constellation of communities that are neither "blind" nor "mute," "cruel" nor "competitive," "stingy" nor "necessitarian" but, freed of all anthropocentric moral trappings, a participatory realm of interactive life-forms whose most outstanding attributes are fecundity, creativity, and directiveness, marked by complementarity that renders the natural world the grounding for an ethics of freedom rather than domination. (Rudy, 1998: 61)

All in all, social ecology urges us to save the environment from all anthropocentric restraints mainly because natural areas and non-human living beings cannot become subjected to the mercy of humans. Therefore, a new, non-anthropocentric order must be set in motion to embrace and ensure a peaceful co-

existence of humans with their natural environment and other living beings.

Overall Conclusion

In conclusion, Ballard's *The Drought* reflects intriguing perspectives of social ecological analysis. As the author explores the outcome of capitalist societies, he proposes that the societies governed by the free market economy are destined to cause a global, climatic catastrophe which eventually will cause the downfall of humanity and the environment. Ballard managed to foresee the aftermath of capitalist society and wrote his first works of fiction as a premonition for future generations.

The ending of *The Drought*, as it is the case with its forerunners, is quite gloomy and equivocal. Dr. Charles Ransom and his team experience a quest that leads them from one place to another which basically lacks meaning and eventually demonstrates the insignificance of the novel's plot. Characters go through certain conflicts with one another and these conflicts have no essential result for the novel's storyline. At the last page of *The Drought*, Ballard has a surprise for his readers.

Ballard makes his finale by stating that:

To his surprise he noticed that he no longer cast any shadow onto the sand, as if he had at last completed his journey across the margins of the inner landscape he had carried in his mind for so many years. As the light failed, the air grew darker. The dust was dull and opaque, the crystals in its surface dead and clouded. An immense pall of darkness lay over the dunes, as if the whole of the exterior world were losing its existence. It was some time later that he failed to notice it had started to rain. (2014: 232-233)

To the surprise of many readers, it begins to rain at the end of *The Drought*. As unexpected as it may be, this rain is symbolic but also ambiguous. It seems that rain has begun in an unexplained, miraculous way. However, instead of bringing joy and prosperity, Ransom is unable to perceive and acknowledge the fact that it is actually raining. The character's psychologically isolated condition prevents him from perceiving rain as he is lost in a mental state of oblivion.

In social ecological terms, the recurrence of rain symbolizes the recovery of nature as nature is restoring herself after a massive disruption of its balance. After centuries of human domination, nature is once again regaining control over the earth. Nevertheless, due to his mental state of disorientation and oblivion, Ransom is unable to perceive the water (Firsching, 1985: 304).

I strongly believe that the emergence of rain possesses a symbolic significance in terms of the sub-text of *The Drought*. With the reappearance of the rain, Ballard not only aims to surprise his readers at the end of the novel but also attempts to convey a message to the public. Earth and nature have a regenerative

power that enables the environment to heal and recover. However, this potential is much lower and weaker on human beings. While earth recovers through the regeneration of rain, Ransom is not able to recover so quickly as he simply does not perceive rain (Firsching, 1985: 304). Ballard exposes the effects of mental regression on human beings and favors nature over humans. Therefore, it can be asserted that the anthropocentric view present at the beginning of the novel is transformed into an ecocentric one at the end of the work. Nature has prevailed over humans as Ballard mocks humanity through the character of Ransom.

All in all, this marks the beginning of a new world order. An order where nature is trying to restore herself from the scars of the previously human-dominated and ruined society which eventually led to an unseen global catastrophe. Nonetheless, the new world order, as Ballard puts it, is a combination of question marks and ambitions of building a better future for upcoming generations (Firsching, 1985: 305). It is obvious that *The Drought* has no happy ending, but rather an ending that raises more and more questions and drives humans towards an unknown, bleak future. It needs to be emphasized that the author does not present any type of solution or alternative to the global climatic catastrophe. As most authors of dystopian/post-apocalyptic fiction, Ballard simply portrays the apocalypse and the destructive results of it on humans and the natural environment.

Humans have slowly transformed earth into an uninhabitable sphere during the anthropocene age. To that end, humans have been so caught up by unethical mentalities that they have been carried away by human constructs like the accumulation of endless wealth. It is the result of such constructs which Ballard explores in *The Drought*.

Ballard's messages ought to be interpreted as warnings for our age. Humanity has come to the end of the road concerning the climate crisis. In order to fight and stop climate change, the Kyoto Protocol was adopted in 1997 and put in effect in 2005. Despite controversies, Canada withdrew from the protocol and the US. has still not ratified it. After Kyoto, the Paris Agreement was signed in 2016 by 195 nations. The agreement proposed common enforcement of strict regulations among member nations. In spite of all effort, the US. has announced its withdrawal by November, 2020. Though climatic awareness has risen thanks to the efforts of environmental activists such as Greta Thunberg, citizens of industrialized nations must organize and push their authorities to abide by the Paris Agreement and to enforce environment-friendly policies.

As Ballard's third novel of climate fiction, *The Drought* recounts an intriguing account of the outcomes of capitalist societies. From a social ecological point of view, it can be concluded that 'the grow or die' mentality which is the result of human social hierarchies is destined to cause turmoil and disaster for planet earth. It is therefore imperative that this spirit must be replaced with an alternative mentality which tolerates the preservation of natural areas and the

peaceful coexistence of humans with all non-human beings. To that end, as proposed by Mumford and Bookchin, communalist and regionalist policies may serve a liberating function for natural areas and for human beings.

References

- Ballard, J. G. (1962). *The wind from nowhere*. New York: Berkley Medallion.
- Ballard, J. G. (2014). *The drought*. London: HarperCollins Publishers.
- Best, S. (1998). Murray Bookchin's theory of social ecology. *Organization & Environment*, 11(3), 334-353.
- Bookchin, M. (1982). *The ecology of freedom: The emergence and dissolution of hierarchy*. California: Cheshire Books.
- Bookchin, M. (1995). *The philosophy of social ecology: Essays on Dialectical Naturalism*. Black Rose Books.
- Bookchin, M. (2007). *Social ecology and communalism*. Oakland, CA: A K Press Distribution.
- Clark, J. (2000). A social ecology. *Capitalism Nature Socialism*, 8(3), 3-33.
- Clarke, J. (2013). Reading climate change in J.G. Ballard. *Critical Survey*, 25(2), 7-21.
- Eiglad, E. (2016). *The concept of free nature in Murray Bookchin's philosophy of social ecology* [Unpublished Master's thesis]. University of Oslo, Oslo, Norway.
- Firsching, L. J. & P. R. M. (1985). J.G. Ballard's ambiguous apocalypse. *Science Fiction Studies*, 12(3), 297-310.
- Jerončić, E. & Willems, B. (2018). Vacuum ecology: J.G. Ballard and Jeff VanderMeer. *Acta Neophilologica*, 51(1-2), 5-15.
- Lejano, R. P. & Stokols, D. (2013). Social ecology, sustainability, and economics. *Ecological Economics*, 89, 1-6.
- Mumford, L. (1970). *The Pentagon of power*. New York: Houghton Mifflin Harcourt P.
- Mumford, L. (1970). *The culture of cities*. Orlando: Harcourt Brace Jovanovich Publishers.
- Rudy, A. P. (1998). Ecology and anthropology in the work of Murray Bookchin: problems of theory and evidence. *Capitalism Nature Socialism*, 9(2), 57-90.
- Sellars, S. & Hara, D. O. (2012). *Extreme metaphors selected interviews with J.G. Ballard*. London: Fourth Estate.

Çevresel Riskleri Azaltmada Çevre Vergilerinin Etkisi: Avrupa Birliği ve Türkiye Örneği

Cüneyt Yenal KESBİÇ¹, Deniz ŞİMŞEK²

Öz

Araştırma Makalesi

Bu çalışmada, 1997-2015 döneminde, 9 AB ülkesi ve Türkiye için çevre vergilerinin, CO2 emisyonunu azaltmadaki etkinliği panel veri analizi ile incelenmektedir. Analize yapılmadan önce, çalışmada kullanılan seriler Pesaran durağanlık analizi ile test edilmiş, daha sonra durağanlık yapısına göre eşbütünleşme ve nedensellik analizi yapılmıştır. Westerlund (2007) eş-bütünleşme testi sonuçları, seriler arasında uzun dönem bir ilişki olmadığını göstermektedir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi sonuçlarına göre; karbon ayak izi, çevre vergisi ve yenilenebilir enerji tüketimi talebi arasında çift yönlü bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, kişi başı GSYH ve kentleşme oranından karbon ayak izi değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karbon Ayak İzi, Çevre Vergisi, Çevresel Ekonomi

Jel Kodu: H23, Q50

Impact of Environmental Taxes on Reducing Environmental Risks: Case of the European Union and Turkey

Abstract

Research Paper

In this study, the effectiveness of environmental taxes in reducing CO2 emissions in the 1997-2015 period for nine members of the European Union countries and Turkey is examined by panel data analysis. Before the analysis is conducted, series used in the study were tested with Pesaran statistical analysis, and then cointegration and causality analysis according to the structure of stability. The findings of Westerlund (2007) cointegration test showed that there wasn't a long run cointegration relationship between the series. According to the results obtained from the Dumitrescu ve Hurlin (2012) Causality test, there is a bi-directional causality relationship between carbon footprint, environmental taxes and renewable energy consumption demand. There is a one-way causality relationship from per capita GDP and urban population to carbon footprint.

Key Words: Carbon Footprint, Environmental Taxes, Environmental Economics

Jel Kodu: H23, Q50

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 11.01.2020

Kabul tarihi / Accepted 12.03.2020

¹ Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Manisa-Türkiye, c.yenalkesbic@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8894-6439>.

² Doktora Öğrencisi, Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Manisa-Türkiye, deniz.smsk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3867-3393>.

Giriş

Küreselleşme süreciyle birlikte artan ekonomik faaliyetler, kıt olan doğal kaynakların tahribatını arttırmaktadır. Doğanın bu denli tahrip edilmesi, çevre sorunlarını bu yüzyılım ve gelecek yüzyılların önemli konusu haline getirmektedir. Çevre, doğal kaynakların kıt olması göz önünde bulundurulduğunda, kıt kaynakların etkin dağılımı ile ilgilenen ekonomi biliminin konusu haline gelmektedir. Çevre kirliliğinin altında yatan sebepler arasında en önemlisi, insanın ekonomik faaliyetleridir. İnsanoğlu, üretim ve tüketim sürecinde doğal kaynakların aşırı tüketimi ve doğaya bıraktığı atıklar nedeniyle çevreye ciddi zararlar vermektedir. A. Smith'den bu yana; hava, toprak, su gibi doğal kaynaklar, doğada bol miktarda bulunması sebebi ile, serbest mal olarak nitelendirilmektedir. Sanayileşme, artan teknolojik gelişmeler ve nüfus ile birlikte insanoğlunun üretim ve tüketim talepleri de hızlı artış göstermektedir. Kıtlaşan doğal faktörlerin (çevresel mallar), doğanın kendi kendini yenilemesinin bir sınırı olduğu düşünüldüğünde, birer ekonomik mala dönüşmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle, çevresel malların kullanımının fiyatlandırılması gerekliliği düşünölmeye başlanmıştı. Diğer taraftan, doğal kaynakların sosyal maliyetleri düşünöldüğünde, bu fiyatlandırmaya, çevreyi kirlletmenin maliyetlerinin de yansıtılması söz konusu olmaktadır (İnançlı, 2018: 28).

İnsan faaliyetleri sonucu atmosfere salınan sera gazları küresel iklim değişikliğini tetiklemektedir. Özellikle Sanayi devrimi ile birlikte, fosil yakıtların üretimde kullanımına bağlı olarak, hava kirliliği önemli düzeyde arttırmıştır. Sera gazları içerisinde, fosil yakıt tüketiminin bir sonucu olarak, karbon (CO₂) salınımı büyük paya sahiptir. Başta CO₂ olmak üzere sera gazlarının atmosferdeki yoğunluğunun artması, hem gezegenimizin sürdürülebilirliği hem de insan vücudunda gereğinden fazla birikmesi sağlık sorunlarına yol açması nedeni ile, tehlike yaratmaktadır (Önder, 2017: 190-191).

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) 2018 raporunda, küresel sıcaklığın endüstriyel dönem öncesine göre 2°C üzerine çıkmasının; doğal yaşam alanlarının bozulması, canlı türlerin kaybolması, buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi ve bunların sonucunda insan sağlığı, refahı, güvenliği ve ekonomik durumunu etkileyerek yıkıcı sonuçlara yol açacağını vurgulanıyor. Bu nedenle raporda, ülkelerin 2°C olarak belirlediği ısınma hedefinin 1,5°C düzeyine çekilmesinin daha güvenli olacağına dikkat çekmektedir (IPCC, 2018: 2-7).

İklim değişikliği, tüm uluslar için bir tehdit oluşturması bakımından küresel bir sorun olmaktadır. Bu nedenle çevre sorunları ile mücadele kapsamında, düşük karbonlu ekonomiye geçilmesi, insanların yaşam biçimleri, üretim ve tüketim tercihleri yönünde köklü bir dönüşüm gerektirmektedir. Çevre sorunları, başlangıçta sanayileşmiş ülkelerin sorunu olarak algılanmasına rağmen gündeme geldiği tarihten günümüze, tüm uluslar için hem özel hem kamusal önlemlerin alınmasının

gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Birçok ülke, 5 Haziran 1972 tarihlerinde, Stockholm’de biraraya gelerek Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı’nda çevre konusunu ilk kez ele almışlardır. Stockholm Konferansı olarak da bilinen konferansta, çevresel sorunlar ve riskler değerlendirilerek, her insanın sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının olduğu ve bu hakkın savunucusu olabileceği vurgulanmıştır. Konferans sonunda, 109 maddelik öneri içeren, İnsan ve Çevresi Hareket Planı Bildirisi yayımlanmıştır. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin uluslararası bir sorun olarak dikkat çekmesi sonrası, hükümetler, tarafından küresel ısınmaya karşı ilk büyük değerlendirme olarak, Rio de Janeiro kentinde, Rio Konferansı düzenlenmiş ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (1992) oluşturulmuştur. Daha sonra, bu sözleşmenin devamı niteliği taşıyan ve sera gazlarının salınımını azaltma önlemlerini içeren Kyoto Protokolü’nde (1997) hükümetlerin çevre ile ilgili yükümlülükleri belirlenmiştir (Cenikli ve Özbek, 2015: 297-298). Bu girişimlerin ardından, ülkeler Kopenhag Anlaşması (2009) gibi bir dizi uluslararası çevre sözleşme imzalamıştır. Bu sözleşmelerin henüz bir bağlayıcılığı olmamasına karşın, ülkeler emisyon azaltma ve eylem planına ilişkin taahhütlerde bulunmuşlardır. Ülkelerin karbon emisyonlarını azaltmak yönündeki eğilimleri; düşük karbon ekonomisi, düşük karbon şehri, düşük karbon ömrü, karbon ticareti, karbon vergisi gibi kavramların hayatımızda yer bulmasının ve bu kavramların önemli geliştirme stratejisi haline gelmesinin önünü açmıştır. Kyoto Protokolü ise, küresel iklim değişikliği ile mücadelede bağlayıcı tek yasal düzenlemedir. Bu protokol çerçevesinde bir çok önleyici mekanizma oluşturulmuştur. Bu önleyici mekanizmalardan biri de karbon vergisi (çevre vergisi) uygulamasıdır (Gao vd., 2013:237; Hannel, 2014: 188-194).

Bu çalışmada, 1997-2015 döneminde, AB ülkeleri ve Türkiye için, çevre (karbon) vergilerinin, CO2 emisyonunu azaltmadaki etkinliği panel veri analizi ile incelenmektedir. Çalışmada ilk olarak çevre vergilerinin teorik altyapısı ele alınarak ve çevre vergilerinin CO2 gazı emisyonunu üzerindeki etkinliğini analiz eden literatür taraması yapılmaktadır. Daha sonra, çalışmada analiz edilecek model ve kullanılan verilere değinilmektedir. Son olarak da, çalışmaya ait metodolojik bilgi ve elde edilen ampirik sonuçlar açıklanarak, literatüre katkı amacıyla çalışmanın sonuçlarına yer verilmektedir.

1. Teorik Çerçeve ve Literatür Taraması

Çalışmaya ilişkin analize değinmeden önce, teorik bilgilendirme ve literatür çalışmalarına bu başlık altında yer verilmektedir.

1.1. Teorik Çerçeve

İklim değişikliği çevre biliminin alanı olduğu kadar ekonomik biliminin de ilgi alanına girmektedir. Bu konu ekonomik bakış açısıyla, çevre ve insan davranışı arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu varsayımı altında ele alınmaktadır. İnsan faktöründen, çevreye verdiği zarara eş değer, ceza yerine geçecek, bir bedel

ödemesi karşılığında davranış değişikliği göstermesi beklenmektedir. Ancak, insandan tahsil edilecek bu bedelin davranış değişikliği yaratma gücünün yüksek olması önemlidir. Örneğin; çevreye salınan karbonun maliyeti 50 dolar olarak belirlenirse, ülkemizde bir depo benzine fazladan 35 TL ödeme yapmamızı gerektirecektir. Normal şartlarda 300 TL ödeyerek satın aldığımız bir depo benzine 335 TL vermemizin davranış değişikliği yaratması düşük olasılıklıdır; fakat 35 TL yerine 300 TL farkla bir depo benzin alıyor olsaydık, işe toplu taşıma ve ya bisikletle gitmeyi tercih edenlerin sayısı artardı. (Kurnaz ve Acar, 2019: 9).

Karbon vergisi, karbon emisyonlarının azaltılmasına katkıda bulunması beklenen bir çevre koruma aracıdır. Karbon vergisinin işleyişi, çevreye zarar veren CO2 salınımını arttıran fosil yakıtların söz konusu zararlarının ortadan kaldırılması için, üretim, dağıtım ve tüketiminin fiyatlandırılmasına dayanmaktadır. Bu şekilde uygulanan bir karbon vergisi fosil yakıtların ortaya çıkardığı negatif dışsallıkların içselleştirilmesine hizmet etmektedir. Negatif dışsallıkların içselleştirilmesi temelde Pigouvian vergine dayanmaktadır (Kovancılar, 2001: 9).

Bir malın üretiminde ve o malın tüketiminde üçüncü bir taraf olumlu ya da olumsuz etkileniyorsa, yani ortaya bir dışsallık çıkıyorsa o malın marjinal toplumsal maliyeti, marjinal özel maliyetinden daha yüksek olmaktadır. Vergilerin, dışsal maliyetlerin içselleştirilmesinde bir araç olarak kullanılabilmesi Pigouvian vergi ile ortaya çıkmıştır. İngiliz Ekonomist Artur Cecil Pigou (1920), “Refah Ekonomisi” başlıklı çalışmasında, toplumsal maliyetler ve özel maliyetler arasındaki farkın bir vergi mekanizması ile ortadan kalkacağını vurgulamaktadır (Hannel, 2014: 74-75).

Çevre kirliliğine yol açan tarafların, bu kirliliğin maliyetine de katlanması gerekmektedir; bu noktada “kirleten öder” ilkesi devreye girmektedir. Çevreyi kirleten, çevresel kirliliğe yol açan dışsallıkları ödemekle mükelleftir. En uygun kirlilik seviyesi, kirliliğin marjinal sosyal maliyeti ve kirliliği azaltmanın sağlayacağı marjinal sosyal faydanın birbirine eşit olduğu nokta olarak belirlenmektedir. Bu nedenle kişiler, çevreyi kirlettiği kadar vergi ödeyecek ve kirlilik düzeylerini indirebilecekleri en düşük maliyetli kaynakları kullanmak için çaba harcayacaktır. Böylece karbon vergisinin uygulandığı ülkelerde, fosil yakıtların fiyatlarını artırılarak, üreticiler ve tüketiciler, karbon yoğunluğunun yüksek olduğu enerji kaynaklarının tüketiminden kaçınacak; güneş enerjisi, hidroelektrik enerjisi, jeotermal enerji, dalga enerjisi ve rüzgar enerjisi gibi karbon yoğunluğu daha az olan yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmayı tercih edeceklerdir (Costello, 2019: 3-4).

1.2. Literatür Taraması

Çevre (karbon) vergisi ve karbondioksit emisyonu (CO2) arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik literatürde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Literatürdeki çalışmalarda, çevre vergisinin çevre kirliliğini azalttığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır (Polat ve Polat, 2018; Abrell ve Rausch, 2017; Alper, 2017; Lin ve Li,

2011; Liang vd., 2007); literatürde bazı çalışmalar ise, çevre vergisi ile çevre kirliliği arasında olumlu ve anlamlı bir etkinin bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır (Bayar ve Şaşmaz, 2016; Hotunluoğlu ve Tekeli, 2007). Çevre vergisi ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalar Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar Adı	Yıl	Çalışma Adı	Yöntem	Açıklama
Kiula vd.	2019	Taxing Air Pollutants and Carbon Individually or Jointly: Results From a CGE Model Enriched by an Emission Abatement Sector	CGE Modeli	Bu çalışmada, Çek Cumhuriyeti için CO2 üzerindeki yerel emisyon ücretlerinin etkileri analiz edilmiştir. Söz konusu vergiler fosil yakıt kaynaklarından sağlanan enerji talebini önemli ölçüde azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.
Hajek vd.	2019	Analysis of Carbon Tax Efficiency in Energy Industries of Selected EU Countries	Çoklu Panel Regresyon Analizi	Çalışmada İsveç, Finlandiya, Danimarka, İrlanda ve Slovenya'nın enerji endüstrilerindeki karbon vergisi çevresel etkinliğini değerlendirilmiştir. Çalışma bulguları, karbon vergisinin çevre açısından verimli olduğunu ve fosil yakıt tüketiminden kaynaklanan emisyonların azaltılmasına izin veren artan bir vergi oranını seçildiği vurgulanmıştır.
Polat ve Polat	2018	Avrupa Birliği Ülkelerinde Karbondioksit Emisyonu ve Çevre vergileri: Panel Veri Analizi Yaklaşımı	Panel Veri Analizi	Bu çalışmada, 1995-2014 yıllarında 25 AB ülkesi için çevre vergilerinin CO2 emisyonunu azaltmadaki etkinliği analiz edilmiştir. Çalışma sonuçlarında, uzun dönemde CO2 emisyonu ile çevre vergisi arasında negatif ve anlamlı ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Önder	2017	Vergilemenin ve Diğer Kamusal Müdahalelerin Hava Kirliliği Üzerinde Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Analiz	Dengeli Havuzlanmış Veri Analizi	OECD'ye üye seçilmiş 25 ülkenin 2005-2012 yılları arasındaki verileri kullanılmış ve yapılan analiz sonucunda, vergilemenin hava kirliliğini önlemede etkili olduğuna ulaşılmıştır.
Liu vd.	2017	The Effect of Carbon Tax on Carbon Emission Abatement and GDP: A Case Study	Çok Amaçlı Optimizasyon Yaklaşımı	Karbon vergisinin Çin'in Guangdong eyaletinin enerji yoğun sektörleri üzerindeki etkisinin analiz edildiği makalede, karbon vergisinin karbon emisyonunu azaltmak için etkili bir araç olduğu gözlemlenmiştir.
Abrell ve Rausch	2017	Combining Price and Quantity Controls Under Partitioned Environmental Regulation	MAC Eğrilerine Dayalı Bir Genel Denge Analizi	Çin'in Guangdong eyaletinin enerji yoğun sektörlerinde, eyaletteki 42 ekonomik alt sektörü beş ana sektörde birleştirilmiş ve bu sektörlerdeki karbon emisyonlarının vergilendirilmesi incelenmiştir. Çalışmada, karbon vergisinin karbon emisyonunu azaltmada etkili bir ekonomik araç olduğu sunucuna ulaşılmıştır.
Alper	2017	Analysis of Carbon Tax on Selected European Countries: Does Carbon Tax Reduce Emissions?	Panel Veri Analizi	Bu çalışmada, 1995-2015 yılları için, seçilmiş 18 Avrupa ülkesinde karbon vergisinin ekonomik büyüme, kentleşme, doğal gaz ve petrol kullanımı ve CO2 üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışma sonuçları göre, çevre vergilerindeki %1'lik bir artışın karbondioksit emisyonlarını %0,9 oranında azalttığı gözlemlenmiştir.

Topal ve Günay	2017	Çevre Vergilerinin Çevre Kalitesi Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan ve Gelişmiş Ekonomilerden Ampirik Bir Kanıt	Panel Veri Analizi	Çevre vergilerinin çevre kalitesi üzerindeki etkisinin analiz edildiği çalışmada, 2000-2014 döneminde 53 ülke OECD ülkesi için araştırılmıştır. Analiz bulgularına göre, çevre vergilerinin çevre kalitesi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir.
Üyümez	2016	Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: AB ve Türkiye Uygulamalarının Karşılaştırmalı Analizi	Karşılaştırmalı Analiz	Çalışmada, motorlu taşıtlar vergisinin, çevre kirliliği üzerindeki etkisi analiz edilmiş ve yapılan vergi reformlarının çevreye zarar veren araç sayısını azalttığı ve araçların havaya saldıkları CO2 emisyonunun önemli oranda düştüğünü, üreticilerin daha çevreci araç üretimine yöneldiğini gözlemlenmiştir.
Calderon vd.	2016	Achieving CO2 Reductions in Colombia: Effects of Carbon Taxes and Abatement Targets	Küresel Değişim Değerlendirmeye Modeli (GCAM)	Çalışma sonuçlarına göre, incelenen tüm modellerde, hem vergilerin hem de emisyon hedeflerinin, toplam birincil enerjinin payı olarak düşük karbon enerjisinin daha fazla kullanılmasına ve sektörel nihai enerji tüketiminde bir azalmaya neden olduğu konusunda fikir birliğine varıldığı vurgulanmıştır.
Bayar ve Şaşmaz	2016	Karbon Vergisi, Ekonomik Büyüme ve CO2 Emisyonu Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İsveç ve Norveç Örneği	Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Analizi	Beş ülkenin dahil edildiği analizde, karbon vergisi, CO2 emisyonu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 1996-2011 döneminde sınanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, karbon vergisi ve çevre arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanamamıştır.

Tekin ve Şaşmaz	2016	Küreselleşme Sürecinde Ekolojik Riskleri Azaltmada Çevresel Vergilerin Etkisi: Avrupa Birliği Örneği	Panel Veri Analizi	Bu çalışmada, 1995-2012 yıllarında, AB'ne üye 25 ülkede çevre vergilerinin çevre kirliliği üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Sonuçlar, çevre ve ulaşım vergileri, çevre kirliliği üzerinde etki göstermezken; enerji vergileri, çevre kirliliği üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Allan vd.	2014	The Economic and Environmental Impact of A Carbon Tax For Scotland: A Computable General Equilibrium Analysis	Hesaplanabilir Genel Denge Modeli	Karbon vergilerinin CO2 emisyonuna ve ekonomiye olan etkileri araştırılmış ve karbon vergilerinin emisyonu azalttığı ve ekonomiyi olumlu olarak etkilediğini tespit edilmiştir.
Lin ve Li	2011	The Effect of Carbon Tax on Per Capita CO2 Emissions	The Difference-in-Difference Method (Farkın Farkı Yöntemi)	Çalışma sonuçları, Finlandiya'daki karbon vergisinin kişi başına CO2 büyümesi üzerinde önemli ve olumsuz bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Ancak, Danimarka, İsveç ve Hollanda'daki karbon vergisinin etkileri negatif olmakla birlikte önemli düzeyde değildir. Norveç'te ise, karbon vergisinin etkisine rastlanamamıştır.
Liang vd.	2007	Carbon Taxation Policy in China: How to Protect Energy and Trade Intensive Sectors?	Hesaplanabilir Genel Denge Modeli	Yazarlar, Çin için HGD modeliyle çalışmış ve vergilerin ekonomiye olan negatif etkilerini tespit etmiştir.

Hotunluoğlu ve Tekeli	2007	Karbon Vergisinin Ekonomik Analizi ve Etkileri: Karbon Vergisinin Emisyon Azaltıcı Etkisi var mı?	Panel Veri Analizi	Çalışmada, Avrupa Birliğine üye 18 ülkede karbon vergisi etkinliği incelenmiş ve analizde, söz konusu ülkelerde çevre vergisinin pozitif yönlü etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Nordhaus	2006	After Kyoto: Alternative Mechanisms to Control Global Warming	-	Çalışmada, karbon vergileri (Harmonized Carbon Taxes) incelenmiş ve karbon üzerindeki uyumlaştırılmış çevre vergilerinin iklim değişikliğini yavaşlatmak için güçlü araçlar olduğunu vurgulamıştır.
Bruvoll ve Larsen	2004	Greenhouse Gas Emissions in Norway: Do Carbon Taxes Work?	Hesaplanabilir Genel Denge (CGE) Modeli	Karbon vergilerinin CO2 emisyonu üzerindeki etkileri CGE simülasyon modeliyle incelenen çalışmada Karbon vergisinin CO2 emisyonunu azaltmadaki etkisinin Norveç için çok az olduğunu tespit etmiştir.
Pizer	2002	Combining Price and Quantity Controls to Mitigate Global Climate Change	-	Çevre vergilerini desteklemeyi içeren fiyat kontrol politikaları, sera gazı emisyonunu azaltmada, miktar kontrol politikalarından çok daha verimli olduğu vurgulanmıştır.
Baranzini vd.	2000	A Future for Carbon Taxes	-	Karbon vergilerinin CO2 emisyonunu azaltmada doğrudan ve dolaylı etkileri incelenmiştir. Çalışmaya göre; fiyat artışları, koruma önlemleri, enerji, verimli yatırımlar, yakıt ve ürün değişimi, ekonominin üretimindeki değişiklikler üzerinde karbon vergilerinin doğrudan etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Model Belirleme ve Veri Seti

Bu çalışmada, seçilmiş AB ülkeleri ve Türkiye için 1997-2015 dönemleri arasında çevre vergileri ile karbon ayak izi değişkenleri arasındaki ilişki STATA 16 Programında analiz edilmektedir. Çalışma, modelde yer verilen değişkenlere ait verilerin eksik olması sebebi ile, 1997 - 2015 dönemi ve Türkiye ve 9 AB ülkesi (Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Almanya, Lüksemburg, Slovakya, İspanya, Birleşik Krallık, Romanya) ile sınırlandırılmıştır. Çalışmaya ait model aşağıdaki gibi verilmiştir.

$$CF_{it} = \beta_0 + \beta_1 ETM_{it} + \beta_2 REN_{it} + \beta_3 LGDP_{it} + \beta_4 UPO_{it} + \varepsilon_{it}$$

Tablo 2’de modelde yer alan değişkenlerin karakteristik özellikleri verilmektedir.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenlerin Karakteristik Özellikleri

Değişkenler (1997-2015)	Kısaltma	Açıklama	Kaynak	İlişkinin Yönü
Karbon Ayak İzi	CF	Fosil yakıt kullanımıyla ilişkili CO2 emisyonlarını ölçer.	Global Footprint Network	
Çevre Vergisi	ETM	Motorlu kara taşıtları ve nakliye vergisinin GSYİH içindeki payı	OECD	-
Yenilenebilir Enerji Tüketimi	REN	Toplam enerji tüketimi içindeki yüzde payı	WB	-
Kişi başı GSYH	LGDP	Logaritması alınarak dahil edilmiştir	WB	+
Kentleşme Oranı	UPO	Toplam nüfus içindeki kentli nüfus yüzde payı	WB	+

Modelde, bağımlı değişken, CO2 emisyonlarını temsilen, karbon ayak izi (CF) verisi olarak ele alınmış ve çevre göstergesi olarak modele dâhil edilmiştir. Karbon ayak izi, fosil yakıt kullanımıyla ilişkili, CO2 emisyonlarını ölçmektedir. Karbon ayak izi, bir ürünün, üretim aşamalarında doğrudan veya dolaylı olarak ortaya çıkan toplam karbondioksit emisyon miktarının bir ölçütüdür (Gao vd., 2013: 238). Kömür bazlı kahverengi enerji yerine, yenilenebilir (güneş ve rüzgâr gibi) enerjilerden faydalanmak karbon ayak izini önemli ölçüde azaltmaktadır (Xu ve Buyya, 2020: 192). Bağımsız değişken olarak; çevre vergisini (ETM) temsilen, motorlu kara taşıtlar ve nakliye vergisinin GSYİH içindeki payı kullanılmıştır. OECD çevre vergilerini dört sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Bunlar; enerji, nakliye, kirlilik ve kaynak vergileridir. Çalışmaya Türkiye’nin de dahil edilmesi ve Türkiye’de çevre vergisi adı altında spesifik bir vergi verisi bulmakta sıkıntı yaşanması sebebiyle, çevre vergisi olarak motorlu taşıtlar ve nakliye vergisi tercih edilmiştir. Bu verginin içeriğine; nakliye ekipmanları üzerindeki tek seferlik ithalat veya satış vergileri, motorlu araçların mülkiyeti, tescili veya yol kullanımı ile ilgili

tekrarlayan vergiler ve diğer nakliye ile ilgili vergiler dâhildir; ancak otomotiv yakıtlarına uygulanan tüketim vergilerini içermemektedir (www.oecd.org, 2019). Ayrıca, yenilenebilir enerji tüketimi (REN), kişi başı GSYH (LGDP) ve kentleşme oranı (UPO) ise, kontrol değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Tablo 2’de, çalışmaya dâhil edilen değişkenlere ait karakteristik bilgiler verilmiştir.

3. Ekonometrik Metodoloji ve Uygulama Bulguları

Çalışmada ilk olarak veri setinin zaman boyutu (T=19), yatay kesit boyutu (N=10) göz önünde bulundurularak değişkenler arasındaki yatay kesit bağımlılığı Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi ile sınanmaktadır. Daha sonra modelin homojenlik sınaması Swamy S (1970) testi ile belirlenmektedir. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu için, değişkenlerin eş-bütünleşme derecesinin belirlemek amacıyla yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CIPS birim kök testi kullanılmaktadır. Son olarak seriler arasındaki eş-bütünleşik ilişki ve nedensellik ilişkisinin tespiti sırasıyla, Westerlund (2007) eş-bütünleşme, Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testleri ile analiz edilmektedir.

3.1. Değişkenler Arası Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Analizi

Modele ilişkin yapılacak analizlerde, tercih edilecek testlerin seçimini yapmak için öncelikle birimler arası yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı test edilmektedir. Birinci kuşak test ve tahmin sonuçları yatay kesit bağımlılığı yani birimler arası korelasyonun varlığını dikkate almadıkları için modeli açıklama gücü zayıf kalmaktadır. Modelde, zaman boyutunun birim boyutundan büyük (T büyüktür N’den) olması sebebiyle, seriler arasında birimler arası korelasyonun olup olmadığının sınanması için, Breusch ve Pagan LM testi kullanılmıştır.

LM test istatistiği;

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (1)$$

olarak hesaplanmaktadır. Formülde yer alan $\hat{\rho}_{ij}^2: i, j$ kalıntıların korelasyon katsayısıdır. (Breusch ve Pagan, 1980; Tatoğlu, 2018: 238). Teste ilişkin hipotezler şu şekildedir;

Ho: Birimler Arası Korelasyon Yoktur.

Ha: Birimler Arası Korelasyon Vardır.

Tablo 3. Breusch Pagan LM Test Sınaması

TEST	Statistic	P-value
LM	75.57	0.0029
LM adj*	4.508	0.0000
LM CD*	4.223	0.0000

Tablo 3’te LM, LM adj ve LM CD testi sonuçlarına göre 0.05 anlamlılık düzeyinde Ho hipotez reddedilmektedir. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığının

olduğu alternatif hipotez kabul dilmektedir. Bu nedenle veri seti sınamasına yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci kuşak testler tercih edilecektir.

Panel veriyi oluşturan serilerin homojen veya heterojen olması analizde kullanılan testin seçiminde önemli rol oynamaktadır. Heterojen panel veri modellerinin, homojen panel veri modellerine uygun testlerle analiz edilmesi sonuçların sapmalı ve tutarsız olmasına yol açmaktadır (Tatoğlu,2018: 246). Teste ilişkin hipotezler aşağıdaki gibi verilmiştir;

Ho: Parametreler Sabittir (Parametreler Birimlere Göre Homojendir)

Ha: Parametreler Sabit Değildir (Parametreler Birimlere Göre Heterojendir)

Tablo 4. Swamy S Testi Sınaması (Homejenlik Sınaması)

CF	Coef.	Std. Err	Z	P> z	95% Conf.	Interval
ETM	-1.73201	1.655351	-1.05	0.295	-4.976439	1.512419
REN	-0.1009993	0.023565	-4.29	0.000	-0.147186	-0.0548127
UPO	0.0903456	0.1367939	0.66	0.509	-0.1777654	0.3584567
LGDP	1.85221	0.5451537	3.40	0.001	0.7837281	2.920691
_cons	-19.05469	10.41008	-1.83	0.067	-39.45807	1.348704
Test of parameter constancy:			chi2(45) = 4054.31	Prob > chi2 = 0.0000		

Tablo 4’de verilen Swamy S Testi sonuçları verilmektedir. Serbestlik derecesi K modele dâhil edilen değişken sayısı, N yatay kesit sayısı olmak üzere; $K*(N-1)= 5*(10-1)=45$ olarak tabloda hesaplanmıştır. Test sonuçlarına göre, 45 serbestlik derecesinde chi2 olasılık değeri 0.05 güven düzeyinden küçük olması nedeni ile Ho hipotezi reddedilmekte, Ha hipotezi kabul edilmektedir. Bu sonuçlara göre, parametreler heterojendir ve heterojenliği dikkate alan tahminçileri seçmek güvenli olacaktır.

3.2. Serilere İlişkin Panel Birim Kök Analizi

Seriler arasında yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinden, T’nin N’den büyük olduğu koşulunda güçlü sonuçlar veren Im, Pesaran ve Shin (CIPS) panel birim kök testi önerilmektedir. CIPS testi, yatay kesit Genişletilmiş Dickey Fuller (CADF) olarak da adlandırılmakta ve CADF test istatistiğinin ortalaması olarak hesaplanmaktadır. CIPS istatistiği şu şekilde formüle edilmektedir;

$$CIPS(N, T) = t - bar = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_i(N, T)$$

ve ya

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i$$

şeklinde gösterilmektedir (Pesaran, 2007: 266-268). Teste ilişkin hipotezler şu şekildedir;

Ho: Seri Durağandır (Seri Birim Kök İçerir)

Tablo.5 Değişkenlere İlişkin Panel Birim Kök Sınaması

Değişken		t-bar (CİPS) İstatistiği	cv 10%	cv5%	cv1%	
Düzey Değerleri	CF	Trendsiz	-1.669	-2.210	-2.340	-2.600
	CF	Trendli	-2.661	-2.740	-2.880	-3.150
	ETM	Trendsiz	-1.381	-2.210	-2.340	-2.600
	ETM	Trendli	-2.352	-2.740	-2.880	-3.150
	REN	Trendsiz	-1.317	-2.210	-2.340	-2.600
	REN	Trendli	-2.139	-2.740	-2.880	-3.150
	UPO	Trendsiz	-2.482	-2.210	-2.340	-2.600
	UPO	Trendli	-2.703	-2.740	-2.880	-3.150
	LGDP	Trendsiz	-3.063	-2.740	-2.880	-3.150
	LGDP	Trendli	-3.091	-2.740	-2.880	-3.150
Birinci Fark	CF	Trendsiz	-3.421	-2.210	-2.340	-2.600
	CF	Trendli	-3.400	-2.740	-2.880	-3.150
	ETM	Trendsiz	-2.943	-2.210	-2.340	-2.600
	ETM	Trendli	-3.046	-2.740	-2.880	-3.150
	REN	Trendsiz	-2.882	-2.210	-2.340	-2.600
	REN	Trendli	-3.002	-2.740	-2.880	-3.150
	UPO	Trendsiz	-2.323	-2.210	-2.340	-2.600
	UPO	Trendli	-3.017	-2.740	-2.880	-3.150
	LGDP	Trendsiz	-1.772	-2.740	-2.880	-3.150
	LGDP	Trendli	-2.377	-2.740	-2.880	-3.150

Ha: Seri Durağan Değildir (Seri Birim Kök İçermez)

Tablo 5’te serilere ilişkin birim kök analiz sonuçları verilmektedir. Cips istatistiği (t-bar istatistiği) %90 (cv10), %95 (cv5), % 99 (cv1) güven düzeylerinden mutlak değerce küçük olduğunda seri durağan değildir. Serilere ilişkin birim kök sınaması sonuçlarına göre, serilerin düzey değerlerinde durağan olmadığı ve birinci farkları alındığında, tüm seriler durağan olduğu gözlemlenmiştir.

3.3. Panel Eş-Bütünleşme Analizi

Seriler arasında eş-bütünleşik ilişki olup olmadığı, heterojenliği ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan, Westerlund (2007) eş-bütünleşme testi ile sınımlanmaktadır. Bu test, hata düzeltme modeline dayanmaktadır ve dört adet panel eş-bütünleşme istatistiği hesaplanmaktadır (Westerlund, 2007: 710). Bu istatistikler şu şekilde hesaplanmaktadır;

$$G_a = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{T\hat{\alpha}_i}{\hat{\alpha}_i(1)} \quad , \quad G_T = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{SE(\hat{\alpha}_i)}$$

$SE(\hat{\alpha}_i)$, $(\hat{\alpha}_i)'$ nin standart hatası olarak verilmiştir.

$$Pa = T \cdot \hat{\alpha} \quad , \quad P_T = \frac{\hat{\alpha}}{SE\hat{\alpha}}$$

P_a ve P_T test istatistikleri tüm panele ait bilgilerin kullanılması ile hesaplanır (Tatoğlu, 2018: 201-202).

Ho: Eş-Bütünleşme Yoktur

Ha: Eş-Bütünleşme Vardır.

Tablo 6. Panel Westerlund Eş-Bütünleşme Sınaması

Statistic	Value	Z-value	P-value
Gt	-1.365	3.576	1.000
Ga	-0.747	5.039	1.000
Pt	-5.795	0.922	0.822
Pa	-1.088	3.428	1.000

Modelin gecikme uzunluğu, akaike bilgi kriterine göre 1 olarak belirlenmiştir. Tablo 6'da verilen Westerlund eş-bütünleşme istatistik değerlerine ait p-value değeri, 0.05 güven düzeyinden büyük olduğu için Ho hipotezi reddedilememektedir. Bu sonuçlara göre, modelde eş-bütünleşme ilişkisine rastlanamamıştır.

3.4. Panel Nedensellik Analizi

Bu çalışmada, seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen yöntemle incelenmektedir. Dumitrescu ve Hurlin, Granger nedensellik testini heterojen paneller için genişletmişlerdir. Bu istatistik sınavması, seriler arasında yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurmakta; aynı zamanda hem zaman boyutunun (T), yatay kesit boyutundan (N) büyük olduğu durumlarda hem de küçük olduğu durumlarda tutarlı sonuçlar vermektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012: 1450-1451; Tatoğlu, 2018: 154).

$$Y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} Y_{it-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} X_{it-k} + \varepsilon_{it}$$

(k): gecikme uzunluğu

$\gamma_i^{(k)}$: otoregresif birimler $\beta_i^{(k)}$: eğim

Teste ilişkin hipotezler şu şekildedir;

Ho: $\beta_i = 0$ (Nedensellik ilişkisi yoktur)

Ho: $\beta_i \neq 0$ (Nedensellik ilişkisi vardır)

Tablo 7'de serilere ait nedensellik testi sonuçları verilmektedir. Test istatistiğine ilişkin gecikme uzunluğu akaike bilgi kriterine göre 1 olarak

belirlenmiştir. Nedensellik analizi sonuçlarına göre, Motorlu taşıtlar ve nakliye değişkeni (ETM) ile karbon ayak izi (CF) arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji tüketimi (REN) ile karbon ayak izi arasında da, çift yönlü nedensellik ilişkisi gözlemlenmektedir. Kentleşme oranından (UPO) ve kişi başı GSYH (GDP)'dan, karbon ayak izine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 7. Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Sınaması

	W-bar	Z-bar	P-Value
ETM → CF	4.2320	7.2269	0.0000
CF → ETM	6.3852	2.6667	0.0077
REN → CF	3.9338	6.5602	0.0000
CF → REN	9.2900	5.9144	0.0000
UPO → CF	15.278	12.609	0.0000
CF → UPO	5.6933	1.8931	0.0583
LGDP → CF	3.1324	4.7683	0.0000
CF → LGDP	0.5464	-1.0143	0.3105

Sonuç ve Öneriler

Sanayi devrimi ve küreselleşme sürecinin etkisi ile, dünyada üretimin ve tüketimin hızla artması, çevre üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Özellikle üretimde artan fosil yakıt kullanımı ve insan faaliyetleri sonucu atmosfere salınan karbon gazları iklim değişikliklerinde önemli bir paya sahiptir. Küresel ısınma, zararlı gazların atmosferde fazla birikmesi ve ozon tabakasının delinmesinin olumsuz etkileri göz önünde bulundurulduğunda, insan yaşamını ciddi tehlikelerle karşı karşıya bırakmaktadır. Birçok ülke küresel ısınma ve iklim değişikliğine karşı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (1992), Kyoto Protokolü (1997), Kopenhag Anlaşması (2009) gibi bir dizi uluslararası sözleşme imzalandı. Bu süreçte, düşük karbon ekonomisi, düşük karbon şehri, düşük karbon ömrü, karbon ticareti, karbon vergisi gibi kavramlar hayatımıza girdi ve doğanın korunmasına yönelik politikalar uygulamaya başladı. Bu politikalardan biri de, negatif dışsallıkların içselleştirilmesi amacıyla uygulanan ve “kirlenen öder” ilkesine dayanan, çevre vergileridir. İngiliz Ekonomist Artur Cecil Pigou'nun, toplumsal maliyetler ve özel maliyetler arasındaki farkın bir vergi mekanizmasıyla telafi edilmesinin hem ekonomiye hem de çevreye olumlu etkileri olacağını ifade etmektedir.

Bu çalışmada, 9 AB ülkesi ve Türkiye için 1997-2015 döneminde, çevre vergilerinin, CO2 emisyonunu azaltmadaki etkinliği panel veri analizi ile incelenmiştir. Bağımlı değişkenin karbon ayak izi olarak belirlendiği çalışmada, çevre vergilerini temsilen motorlu taşıtlar ve ulaşım vergisi; kontrol değişken olarak yenilenebilir enerji tüketimi talebi, kişi başı gayrisafı yurtiçi hasıla ve kentleşme oranı kullanılmıştır.

Çalışmanın analizine, seriler aralarındaki yatay kesit bağımlılığının ve homojenliğin test edilmesi ile başlanmıştır. Yatay kesit bağımlılığı Breusch ve Pagan (1980) geliştirilen LM testi ile sınanmış ve seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı gözlemlenmiştir. Daha sonra, modelin homojenlik sınaması Swamy S (1970) testi yardımı ile sınanmış olup, serilerin heterojen özellik gösterdiği belirlenmiştir. Serilerin durağanlık sınamasında, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve Pesaran (2007) tarafından geliştirilen, CIPS birim kök testi kullanılmıştır. CIPS birim kök testi sonuçları, serilerin düzeyde durağan olmadığı; ancak birinci farkları alındığında durağanlaştığını göstermiştir. Serilerin durağanlık sınamaları yapıldıktan sonra, aralarındaki uzun dönem ilişkinin ve nedensellik ilişkisinin varlığı Westerlund Panel Eş-Bütünleşme testi ve Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi ile araştırılmıştır. Westerlund (2007) eş-bütünleşme testi, seriler arasında uzun dönem bir ilişkiye rastlanmadığı şeklinde sonuçlanmıştır. Son olarak, seriler arasındaki nedensellik Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi sonuçlarına göre; karbon ayak izi ile çevre vergisi ve yenilenebilir enerji tüketimi talebi arasında çift yönlü bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, kişi başı GSYH ve kentleşme oranından karbon ayak izi değişkenine doğru, tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığına ulaşılmıştır. Analiz sonuçları, etkili bir çevre vergisi uygulanmasının ve yenilenebilir enerji tüketiminin artırılması yolu ile söz konusu ülkelerde karbon ayak izinin azaltılabileceğini; ancak kentleşme oranında ve kişi başı GSYH' nin artmasının karbon ayak izini yükselteceğini işaret etmektedir.

Bu çalışmalarda elde edilen bulgular, literatürün genelinde gözlemlenen beklenti ile benzerlik göstermektedir. Bu bulgular ışığında, üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda atmosfere salınan zararlı gazların yarattığı negatif dışsallığın çevre vergileri ile içselleştirilebileceği tezi doğrulanmaktadır. Ülkelere, vergi politikalarını sadece ekonomi politikası olarak değil, bu politikaların yanında çevreyi koruma amacına yönelik düzenlemeleri de ekleyerek uygulanması önerilmektedir. Uygulanacak etkili bir çevre vergisinin, üretici ve tüketicilerde davranış değişikliği yaratacak düzeyde belirlenmesi ve tüm karbon salınımı faaliyetleri üzerinden alınması önem teşkil etmektedir. Diğer taraftan, çevre vergileri ile elde edilen vergi gelirinin, çevreyi koruyacak yatırımların finansmanında kullanılması vergilerin bir diğer olumlu etkisi olarak yansıtacaktır. Ülkelerin, çevreye duyarlılığın artması, doğanın tahribatının önüne geçmek ve gelecek nesillere yeşil bir gezegen bırakmak için, çevre vergilerinin yanında alternatif politikalar geliştirilmesi önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Abrell, J. & Rausch, S. (2017). Combining price and quantity controls under partitioned environmental regulation. *Journal of Public Economics*, 145, 226-242.
- Allan, G., Lecca, P., McGregor, P. & Swales, K. (2014). The economic and environmental impact of a carbon tax for Scotland: A computable general equilibrium analysis. *Ecological Economics*, 100, 40-50.
- Alper, A. E. (2017). Analysis of carbon tax on selected European countries: Does carbon tax reduce emissions? *Applied Economics and Finance*, 5(1), 29-36.
- Baranzini, A., Goldemberg, J. & Speck, S. (2000). A future for carbon taxes. *Ecological Economics*, 32(3), 395-412.
- Bayar, Y. & Şaşmaz, M. (2016). Karbon vergisi, ekonomik büyüme ve CO2 emisyonu arasındaki nedensellik ilişkisi: Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İsveç ve Norveç örneği. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 1(1), 32-41.
- Breusch, T. & Pagan, A. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Bruvoll, A. & Larsen, B. (2004). Greenhouse gas emissions in Norway: Do carbon taxes work? *Energy Policy*, 32(4), 493-505.
- Calderon, S., Alvarez, A., Loboguerrero, A., Arango, S., Calvin, K., Kober, T., . . . Fisher-Vanden, K. (2016). Achieving CO2 reductions in Colombia: Effects of carbon taxes and abatement targets. *Energy Economics*, 56, 575-586.
- Cenikli, E., & Özbek, Ç. (2015). Siyasal Ekoloji. İçinde: Küresel kamusal mal olarak çevre: Türkiye'nin küresel çevre politikalarına uyumu, 291-308. (Editörler: Fatih Kırışık, Özcan Sezer), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Costello, K. W. (2019). Essay on climate apocalypse and a carbon tax. *The Electricity Journal*, 32(10).
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Gao, T., Liu, Q. & Wang, J. (2013). A comparative study of carbon footprint and assessment standards. *International Journal of Low-Carbon Technologies*, 9(3), 237-243.
- Global Footprint Network. (2019). Erişim Adresi: http://data.footprintnetwork.org/?_ga=2.149088752.718779758.1572288592-

- 261372792.1571505108#/countryTrends?type=BCpc,EFCpc&cn=223, Erişim Tarihi: 14.11.2019.
- Hajek, M., Zimmermannova, J., Helman, K. & Rozenski, L. (2019). Analysis of carbon tax efficiency in energy industries of selected EU countries. *Energy Policy*, 134, 1-11.
- Hannel, R. (2014). *Yeşil ekonomi ekolojik krize karşı koymak*. (N. Ersoy, P. Ertör, M. Gülboy, İ. Akgün, & A. Saysel, Çev.) İstanbul: bgst Yayınları.
- Hotunoğlu, H. & Tekeli, R. (2007). Karbon vergisinin ekonomik analizi ve etkileri: Karbon vergisinin emisyon azaltıcı etkisi var mı? *Sosyo Ekonomi*, 6(6), 107-125.
- İnançlı, S. (2018). *Çevre Ekonomisi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- IPCC. (2018). *Summary for Policymakers*. In: Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report. Geneva: World Meteorological Organization.
- Kiulla, O., Markandya, A. & Scasny, M. (2019). Taxing air pollutants and carbon individually or jointly: Results from a CGE model enriched by an emission abatement sector. *Economic Systems Research*, 31(1), 21-43.
- Kovancılar, B. (2001). Küresel Isınma Sorununun Çözümünde Karbon Vergisi ve Etkinliği. *Yönetim ve Ekonomi*, 8(2), 7-20.
- Kurnaz, L. & Acar, S. (2019). Karbonun sosyal maliyeti. *İktisat ve Toplum Dergisi*, (105-106), 5-11.
- Liang, Q.-M., Fan, Y. & Wei, Y.-M. (2007). Carbon taxation policy in China: How to protect energy and trade intensive sectors? *Journal of Policy Modeling*, 29(2), 311-333.
- Lin , B. & Li, X. (2011). The effect of carbon tax on per capita CO2 emissions. *Energy Policy*, 39(9), 5137-5146.
- Liu, X., Leung, Y., Xu, Y. & Yung, L. (2017). The effect of carbon tax on carbon emission abatement and GDP: A case study. *Journal of Geographical Systems*, 19, 399-414.
- Nordhaus, W. D. (2006). After Kyoto: Alternative mechanisms to control global warming. *American Economic Review*, 96(2), 31-34.
- OECD. (2019). Erişim Adresi: <https://www.oecd.org/environment/environmentaltaxation.htm>, Erişim Tarihi: 14.11.2019.

- Önder, H. (2017). Vergilemenin ve diğer kamusal müdahalelerin hava kirliliği üzerinde etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir analiz. *Maliye Dergisi*, 172, 189-199.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal Of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pigou, C. A. (1920). *The Economics of Welfare* (Cilt 1). London: Macmillan.
- Pizer, W. (2002). Combining price and quantity controls to mitigate global climate change. *Journal of Public Economics*, 85(3), 409-434.
- Polat, O. & Polat Eş, G. (2018). Avrupa Birliği ülkelerinde karbondioksit emisyonu ve çevre vergileri: Panel veri analizi yaklaşımı. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(639), 101-115.
- Swamy, P. A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica Journal*, 32(2), 311-323.
- Tatoğlu Yardelen, F. (2018). *Panel zaman serileri analizi stata uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tekin, A. & Şaşmaz, M. Ü. (2016). Küreselleşme sürecinde ekolojik riskleri azaltmada çevresel vergilerin etkisi: Avrupa Birliği örneği. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 1-17.
- Topal, M. & Günay, H. (2017). Çevre vergilerinin çevre kalitesi üzerindeki etkisi: Gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerden ampirik bir kanıt. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 63-83.
- Üyümez, M. E. (2016). Bir çevre vergisi olarak motorlu taşıtlar vergisi: AB ve Türkiye uygulamalarının karşılaştırmalı analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 427-440.
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748.
- World Bank. (2019). Erişim Adresi:
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?view=chart>, Erişim Tarihi: 14.11.2019.
- World Bank. (2019). Erişim Adresi:
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?end=2018&start=1990>, Erişim Tarihi: 14.11.2019.
- World Bank. (2019). Erişim Adresi:
<https://data.worldbank.org/indicator/EG.FEC.RNEW.ZS?view=chart>, Erişim Tarihi: 14.11.2019.

Xu, M. & Buyya, R. (2020). Managing renewable energy and carbon footprint in multi-cloud computing environments. *Journal of Parallel and Distributed Computing*, 135, 191-202.

Teknoloji Kullanım Alışkanlığı Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışmaları

Mert KÜÇÜKVARDAR¹

Öz

Araştırma Makalesi

Bu araştırmanın amacı, teknoloji kullanım alışkanlıkları çerçevesinde kullanıcıların teknoloji bağımlılık semptom düzeylerini ölçmeye yönelik, güvenilirliği ve geçerliği yüksek bir ölçme aracı geliştirmektir. İlgili alan yazın taranarak teknoloji kullanımıyla ilgili 65 madde araştırmacı tarafından ele alınmış ve hazırlanan uzman görüş formu ile 5 uzmana danışılmıştır. Alınan uzman görüşü ve yapılan ön çalışmalar doğrultusunda 32 madde ve 6 kategorili olarak derecelendirilen ölçek 948 teknoloji kullanıcısına uygulanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğini saptamak amacıyla temel bileşenler analizi ile faktör analizi yapılmış ve varimax dik döndürme işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu analizler sonucunda 6 faktörlü (kullanım ve zaman, teknolojik istila, bağımlılığın benimsenmesi, teknolojik saplantı, iletişim sarmalı, ruhsal ve zihinsel değişkenler) toplam varyansın %59.043'ünü açıklayan ölçek elde edilmiştir. Cronbach α (0.92) katsayıları hesaplanmıştır. T testi kullanılarak yapılan (alt-üst %27) analizler sonucu maddelerin ve faktörlerin ayırt edici olduğu saptanmıştır. Devamlılık katsayısı için ölçek dört hafta arayla aynı gruba uygulanmış ve korelasyon katsayısı anlamlı bulunmuştur ($r=.78$; $p<.001$). Elde edilen sonuçlar ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Anahtar sözcükler: Teknoloji, teknoloji bağımlılığı, kullanım alışkanlığı.

Developing the Technology Use Habits Scale: Validity and Reliability Studies

Abstract

Research Paper

The aim of this study is to develop a high reliability and validity measurement tool for measure technology addiction symptom levels of users within the framework of technology usage habits. 65 items related to the use of technology were arranged by the researcher and 5 experts were consulted with the expert opinion form prepared. According to the expert opinion and preliminary studies, the scale which was rated as 32 items and 6 categories, was applied to 948 technology users. As a result of the analyzes, 6 factors (usage and time, technological invasion, adoption of dependence, technological obsession, communication spiral, mental and mental variables) was obtained. Cronbach α (0.92) coefficients were calculated for reliability. The results of the analysis conducted using the T test (bottom-top 27%) showed that the substances and factors were distinctive. For the continuity coefficient, the scale was applied to the same group after four weeks and the correlation coefficient was significant ($r = .78$; $p < .001$). The results show that the scale is valid and reliable.

Keywords: Technology, technology addiction, habit of use.

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 23.10.2019

Kabul tarihi / Accepted 10.03.2020

¹ Dr., mertkvardar@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5205-4674>.

Giriş

Teknoloji baş döndürücü bir tempoda gelişimini sürdürmektedir. Üç boyutlu ince televizyonlar, akıllı tahtalar, elektrikli ulaşım araçları, sanal gözlükler, dijital lensler, eller serbest ve ses kontrollü olarak yönetilebilen teknolojik yenilikler mevcut çağımızın en ön plana çıkan ürünleridir. Yaklaşık 10 sene önceye kadar yalnızca bir bilgisayara sahip olmak lüks olarak görülürken bugün bir cep telefonuna, bir masaüstü bilgisayarına, bir dizüstü bilgisayarına, tabletlere, e-okuyuculara, oyun konsollarına ve diğer ürünlere aynı anda sahip bir nesille karşı karşıyayız. Teknolojiyle olan ilişkinin bir sonucu olarak açıklanabilen “Teknoloji bağımlılığı” (*Technology addiction*) kavramı modern çağın problemi olarak nitelendirilmektedir. Araçlarla olan birlikteliğin bütünleşik ve karmaşık bir yapı içermesi teknoloji bağımlılığı olgusunun etki alanının genişlemesine yol açmaktadır.

Teknoloji kullanım alışkanlarının temelini sanal ortamdaki iletişim davranışları oluşturmaktadır. Teknolojinin aşırı kullanımıyla birlikte bireylerin bedenleri “fiziksel olarak burada” fakat zihinleri farklı bir ağda yer almaktadır. Bütünsel bir beden deviniminin jest mimikleri yerlerini, yalnızca dokunarak emojiler yaratan kısıtlı parmak hareketlerine bırakmaktadır. İnsanların kendilerini kuşatan dünyanın acı, pis ve katlanılmaz gerçeklerinden bir süreliğine uzaklaşmak için artık dağ başına, çöle, mağaralara veya denize gitmeleri gerekmiyor. Gerçek dünyadan bir süreliğine kaçabilme rüyası, “anında çevrimiçi olma” alt yapısı tarafından düşük ücretli bir hizmet olarak bilişim kullanıcılarına sunuluyor. Çevrimiçindeki kişiler, nesnelere ve dillerin bu dünyadakinden farklı olması, sanal dünyanın cazibesini oluşturuyor (Işıklı & Küçükvardar, 2016: 227).

Teknoloji bağımlılığı konusuna yönelik çok sayıda araştırma mevcuttur. Ancak bu çalışmalar temelde teknolojik bağımlılığın, kimyasal maddeye dayanmayan davranış bozukluklarını içerdiğini göstermektedir. K. Young'un 1996 yılında ilk adımını attığı internet ve teknoloji bağımlılığı çalışmaları günümüze kadar popüler araştırmaların konusu olmayı sürdürmektedir. Özellikle Amerikan Psikiyatri Birliği'nin Ruhsal Bozuklukların Tanısal El Kitabı (DSM-5) olarak isimlendirdiği çalışmasının üçüncü bölümünde “İnternet Oyun Bozuklukları” başlıklı teknolojik rahatsızlıklara değinilmiştir (American Psychiatric Association, 2013). 2013 yılında DSM-5'in teknoloji tabanlı bağımlılığa yönelik tavsiye kararlarının ardından ilerleyen yıllarda birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Haziran 2018'de Uluslararası Hastalıkları Sınıflandırdığı (ICD-11) 'de “Oyun Bağımlılığını” bir ruhsal sağlık problemi olarak resmen tanımıştır. WHO'ya göre, dünya çapındaki problemlerin çözüme kavuştuğu bu sınıflandırma çalışmalarında teknoloji tabanlı bir bağımlılık ilk kez ciddi şekilde geniş çaplı ele alınmıştır. Aynı zamanda oyun bağımlılığının tanısı, tedavisi ve sürekli tekrar etme, davranışları etkileme açısından ciddi problemler

oluşturabileceğine yönelik çözümlenmelere yer verilmiştir (Küçükvardar & Tıngöy, 2018: 117).

Günümüzde teknoloji ve teknolojik araçlarla olan ilişkiler rutine bağlanmıştır. Günlük yaşamımızda sabahleyin ilk uyandığımız andan itibaren gecedan şarja bıraktığımız ve çoğu zamanda başucumuzda duran cep telefonumuzu kontrol etme ihtiyacı hissediyor ve bunun fiziksel bir ihtiyacımız olduğunu düşünüyoruz. Bu döngünün mutlaka giderilmesinin gerekli olduğuna yönelik düşüncelere kapılıyoruz. Sonraki süreçler ise aşına olduğumuz biçimde gelişmektedir. İşe veya okula gidiyorsak yol boyunca teknolojik araçlarla haşır neşir oluyor, sanal uygulamalarla başkalarına mesajlar atıyor ve sanal dünyanın kısaltılmış dilini (slm, nbr, nslsn, ok, tm vb.) kullanıyoruz. Yol boyunca gözümüzü ayırmadığımız iletişim araçlarının ekranları, iş veya okul ortamına ulaştığımız andan itibaren yerini farklı cihazlara devretmektedir. Okulda ders anlatmak amacıyla kullanılan akıllı tahtalar, bilgisayar laboratuvarları veya çalışma ortamımızdaki bilgisayar ekranlarıyla çevrenmekteyiz. Tüm bu süreçlere ek olarak ister okul ister iş isterse başka bir ortamda olalım sanal ağ ile sürekli bağlantıda olduğumuzdan dolayı içerik üretmekten de geri kalmıyoruz. Akşam eve geldiğimizde de süreç değişmiyor, televizyonlar, bunlarla bağlantılı oyun konsolları ve daha birçok teknolojik araçla birlikteliğimiz devam ediyor. Birçoğumuzun sürekli teknolojiyle iç içe olduğu halde hiç karşılaşmadığı bir soru mevcut. O da “Günlük rutinimizdeki bu teknoloji birlikteliğinin ne zaman sonlanacağı yani bir başka deyişle sınırların nerede başlayıp nerede biteceği”dir.

Sonuç olarak teknolojinin günlük yaşam pratiğinde yoğun olarak kullanılmasıyla birlikte belirli teknoloji kullanım alışkanlıkları görülmeye başlanmıştır. Özellikle teknoloji bağımlılığına yönelik araştırmalarda kullanım alışkanlıklarıyla ilgili geniş boyutlu bir ölçeğin olmaması teknoloji bağımlılığı araştırmaları için bir eksiklik. Bu gereksinimden hareketle “Teknoloji Kullanım Alışkanlığı (TKA)” ile kullanıcıların gösterdiği kullanım alışkanlıkları ve teknoloji bağımlılığı semptomlarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın gelecekte yapılacak olan alan araştırmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Yöntem

Çalışmada kullanıcıların teknoloji kullanım alışkanlıklarına yönelik durumlarını ölçen, beşli likert tipinde bir ölçek geliştirmek amacıyla geçerlik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir.

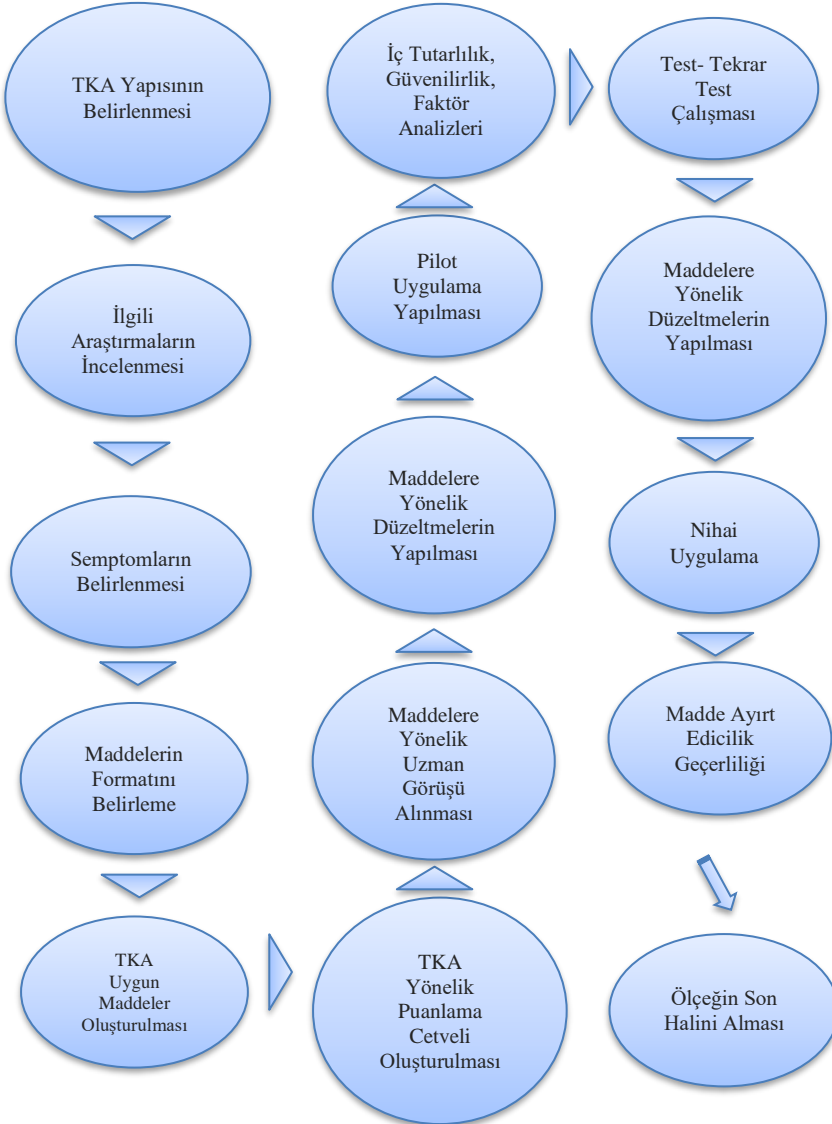
1.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 948 kullanıcı oluşturmaktadır. Elde edilen veriler tekrar gözden geçirilerek eksik, hatalı vd. veriler analizlerden çıkarılmıştır. Bununla birlikte verilerin düzenlenmesi sonucu 872 kişilik bir veri listesi elde edilmiştir.

1.2. Ölçek Geliştirme Süreci

Teknoloji kullanıcılarının teknolojik kullanım alışkanları çerçevesinde belirli semptom düzeylerinin ortaya koyulması ve teknolojik bağımlılıkla bağlantıların irdelenmesi amacıyla geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda ölçek geliştirme sürecinde izlenen adımlar aşağıdaki gibidir:

Şekil 1: Ölçek geliştirme süreci akış şeması

Veri toplama aracı olarak ölçek maddelerinin yazılması ve havuzun oluşturulması sürecinde öncelikli olarak teknoloji bağımlılığı ve alt başlıkları olan internet, video oyunları, sosyal medya ve diğer araştırmalara ilişkin alanyazın incelenmiştir. Teknoloji kullanım alışkanlıklarına ilişkin ölçek maddeleri oluşturulurken alanyazında konuyla ilişkili olduğu görülen “Bağımlılık Tanı Kriterleri” (Young, 1996), “Patolojik İnternet Kullanım Durumları” (Martin & Schumacher, 2000: 13-29), “Problemlı İnternet Kullanımı” (Caplan, 2002: 553-575), “İnternet Bağımlılık Ölçeği” (Nichols & Nicki, 2004: 381-384), “Bağımlılık Testi” (Çakır & Horzum, 2008), “Bilgisayar Bağımlılık Ölçeği” (Aras, Çakır, & Horzum, 2011), çeşitli semptomlar (Griffiths M. , 2016), DSM-5 (IGD) kriterleri ve WHO “ICD-11” de yer alan kriterler ağırlıklı olmak üzere teknoloji ve alt alanlarına yönelik yapılan araştırma maddeleri ele alınmış ve alanyazın doğrultusunda teknoloji kullanım alışkanlıklarına ilişkin 65 madde oluşturulmuştur.

Teknoloji kullanım alışkanlığı ölçeğine yönelik madde havuzunun belirlenmesi aşamasından sonra ölçeğe ilişkin uzman görüşlerine başvurulmuştur. Ölçekte yer alan maddelerin anlaşılır olması, teknoloji bağımlılığına yönelik konuyu tam olarak kapsayıp kapsamadığı, hedef kitlenin bu ifadelere uygun olup olmadığı vd. sorulara ilişkin önsel bir çalışma yapılmıştır. Bu amaçla teknoloji kullanım alışkanlığı ölçeğinin ön uygulama öncesi nihai formunun oluşturulmasına yardımcı olabilecek alanyazın uzman grubunun seçilmesi, uzman görüşüne yönelik ölçek formlarının yeniden düzenlenmesi ve bu uzmanların görüşlerinin elde edilmesi süreçleri izlenmiştir. Teknoloji kullanım alışkanlığı ölçeği uzman formu, alanyazına katkıları olan ve farklı disiplinlerden gelen sağlık bilimleri uzmanı, bilgisayar teknolojileri eğitmeni, iletişim bilimleri uzmanı, çocuk gelişimi uzmanı ve dil açısından değerlendirilmesi amacıyla da bir dil uzmanına sunulmuştur. Uzmanların değerlendirmesi çerçevesinde “uygun, içerik uygun değil, ifade uygun değil ve öneriler” seçenekleri dikkate alınarak ölçekte yer alan ifadeler yeniden düzenlenmiştir. Uzman görüşleri çerçevesinde ön uygulama için hazırlanan ölçeğin birçok maddesi dil açısından sadeleşmiş ve değiştirilmiştir. Ölçeğin yeni formu geçerlilik, güvenilirlik, faktör analizleri yapılmak üzere ön uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

2. Verilerin Analizi

Verilerin analiz sürecinde “IBM SPSS Statistics 25” paket programı kullanılmıştır.

2.1. Geçerlik Analizleri

Bu aşamada, bireylerin teknoloji kullanım alışkanlıklarını belirlemek amacıyla geliştirilmeye çalışılan ölçeğin faktör yüklerinin belirlenmesi, faktör yapısının ortaya çıkarılması ve geçerliliğın sağlaması amaçlanmıştır. Faktör analizi, değişkenler arasındaki karşılıklı olan ilişkileri incelemekte, değişkenlerin daha anlamlı ve bağlantılı bir şekilde sunulmasını sağlamaktadır. Değişken grupları

arasındaki ilişkilerin altında yatan birlikteliğin ortak örüntülerinin hangi faktörler içinde tanımlanacağı ilişkileri basit anlamda ortaya koyar. Diğer bir ifadeyle analiz veri grubunda yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin altında yatan ortak özellikleri kurmaya çalışmaktadır. Ayrıca faktör analizi analiz boyutlarını indirgeme ve bağımlılık yapısını yok etme yöntemi olarak da tanımlanmaktadır. Faktör analizinde ilk aşama gözlenen değişken değerleri arasında korelasyonların hesaplanarak orijinal değişkenlerin bir korelasyon matrisi haline getirilmesidir (Bayram, 2015: 200). Teknoloji kullanım alışkanlıkları ölçeğinin geliştirilmesi aşamasında veriler değerlendirilirken sosyal bilim uygulamalarında en yaygın olarak kullanılan ve dik döndürme yöntemleri arasında yer alan *Varimax* tekniği (Şencan, 2005) kullanmış ve döndürülmüş faktör matrisleriyle verilerin en sağlıklı şekilde dağılması amaçlanmıştır.

2.2. Güvenirlilik Analizleri

Bir ölçeğin güvenilirliği aynı zamanda onun tutarlılığını göstermektedir. Bu çoğunlukla dış ve iç güvenilirlik olarak isimlendirilir. Her bir ölçek sorusunun aynı fikri ölçüp ölçmediği ve böylece ölçekteki maddelerin içsel tutarlılığının olup olmadığı ele alınmaktadır. Başka bir anlatımla güvenilirlik analizi bir ölçekte yer alan maddeler arasındaki iç tutarlılığı ölçer ve bu maddeler arasındaki ilişkiler hakkında çeşitli bilgiler sunar. Güvenirlilik analizinin temel varsayımları olarak, her madde toplam skorun bir doğrusal bileşeni olmalı ve ölçekte toplanabilir özelliği bulunmalıdır. Maddeler arasında negatif bir ilişkinin olmaması gereklidir (Bayram, 2015: 193). Teknoloji kullanım alışkanlığı ölçeğinde araştırmalarda en çok tercih edilen içsel güvenilirlik yöntemi olan Cronbach Alpha tercih edilmiştir. Cronbach veriler arasındaki ortalama korelasyonu baz alarak bir ölçekteki değişkenlerin durumlarını ölçer. Genel kabule göre, Cronbach Alpha değeri 0,70'in üzerinde olan ölçeklerin tutarlı olduğu bir başka deyişle güvenilir olduğu ifade edilmektedir (Kalaycı, 2010).

3. Bulgular

Faktör analizi kendi içerisinde açımlayıcı (exploratory) faktör analizi ve doğrulayıcı (confirmatory) faktör analizi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Öncelikle maddeler arasındaki ilişkileri (faktör) belirlemek amacıyla açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizleri sürecinde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett değerleri belirlenmiş; varimax rotation işlemleri yapılmıştır. Varimax dik açılı döndürme yöntemlerinden birini oluşturur. Özellikle literatür tabanlı araştırmaların ölçeğe uyarlandığı durumlarda genellikle varimax yöntemi kullanılır çünkü yöntem faktörlerin altında toplanabilme olasılığına sahip değişkenlerin sayısını minimuma indirir. Aynı zamanda Prof. Dr. Hüner Şencan'a göre bağımsız ya da alt boyutların daha net ortaya çıkarılması sürecinde varimax yöntemi tercih edilmektedir (Şencan, 2005: 397)

Faktör analizinin yapılacağı örneklemin yeterli olup olmadığının ölçülmesi, Kaiser-Meyer Olkin (KMO), ölçümü ile yapılmaktadır. Bu değer 1'e ne kadar yaklaşırsa eldeki veri gruplaması faktör analizine o derece uygundur (Tatlidil, 2002). KMO değerinin 0,50'den büyük olması gerekir bu değerden küçük durumlarda faktör analizi yapılamaz.

Tablo 1: KMO, Barlett Testi Skorları

KMO ve Bartlett's Testi Skoru	
KMO, Örneklem Yeterlilik Ölçüm:	,941
Barlett's Yaklaşık Ki-Kare (Chi-Square):	10037,831
Df	496
Sig.	,000

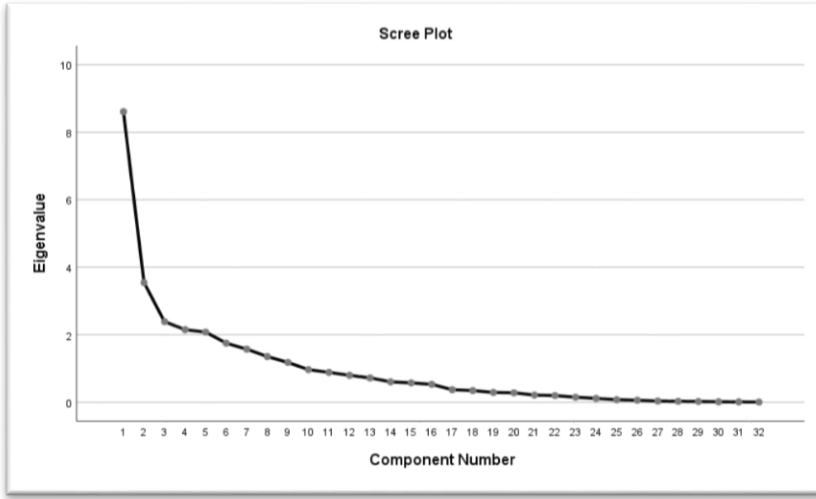
Yukarıdaki tablodan görüleceği üzere KMO değeri “,941”tir. Bu KMO için oldukça iyi bir değerdir. Bu sebeple ilgili veri grubuna yönelik analizlerin yapılması açısından bir sakınca bulunmamaktadır. Ayrıca Barlett's testi, sonucu $p < 0,05$ olduğu için korelasyon matrisi birim matris özelliği göstermemektedir.

Ölçeğin faktör sayısı belirlenirken, yamaç eğim grafiği ve açıklanan toplam varyans miktarı ve özdeğerleri dikkate alınmıştır. Ölçeğe ilişkin açıklanan toplam varyanslar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Açıklanan Toplam Varyans

Faktör	Başlangıç Yük Değerleri			Döndürülmüş Yük Değerleri		
	Toplam	Varyans Yüzdesi %	Kümülatif Yüzde %	Toplam	Varyans Yüzdesi %	Kümülatif Yüzde %
1	9,753	27,477	27,477	4,698	14,680	14,680
2	2,105	8,577	36,054	3,935	13,296	27,976
3	1,785	6,578	42,632	3,276	11,238	39,214
4	1,252	5,912	48,544	2,242	8,007	47,221
5	1,056	5,300	53,844	1,614	6,043	53,264
6	1,024	5,199	59,043	1,209	5,779	59,043

Nihai ölçek üzerinden yapılan analizler sonucu faktör yük değerleri tablosu incelendiğinde özdeğeri 4,698 olan birinci faktörün açıkladığı varyans oranı %14,680, özdeğeri 3,935 olan ikinci faktörün açıkladığı varyans oranı %13,296, özdeğeri 3,276 olan üçüncü faktörün açıkladığı varyans oranı %11,238, özdeğeri 2,242 olan dördüncü faktörün açıkladığı varyans oranı %8,007, özdeğeri 1,614 olan beşinci faktörün açıkladığı varyans oranı %6,043, özdeğeri 1,209 olan altıncı faktörün açıkladığı varyans oranı ise %5,779'dir. Bu faktörlere ilişkin çizilen yamaç eğim grafiği ise Şekil 2'deki gibidir.

Şekil 2: Ölçek ön analizlerine ait Scree Plot grafiği

Dikey ekseninde öz değerlerin ve yatay ekseninde faktörlerin yer aldığı *Scree Plot*'da ivmeli düşüşlerin yaşandığı aralıklar optimal faktör sayısını göstermektedir (Tabachnick & Fidell, 2001). Bu bağlamda, grafikte yer alan yatay çizgiler faktörlerin sahip olduğu ek varyansların birbirine yakın olduğunu göstermektedir. Bu sebeple grafikte eğimin kaybolmaya başladığı noktalardan birinde faktör sayısına karar verilmelidir. Ölçek ön geliştirme çalışmaları sırasında nihai olarak faktör sayısının 6'ya sabitlenmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda teknoloji kullanım alışkanlıkları 6 faktörü içeren bir yapı halini almıştır.

Tablo 3: Faktör Analizi Sonrası Dönüştürülmüş Bileşenler Matrisi

Maddeler	Faktörler					
	1	2	3	4	5	6
M17	,716					
M9	,708					
M59	,693					
M35	,675					
M19	,633					
M37	,630					
M39	,629					
M1	,487					
M12	,409					
M20		,840				
M16		,767				
M38		,649				
M4		,531				
M6		,524				
M2		,515				
M11			,669			
M13			,626			
M23			,605			
M3			,529			
M10				,774		
M56				,741		
M58				,715		
M36				,416		
M15					,801	
M7					,662	

M14					,586	
M34					,565	
M44						,793
M40						,658
M43						,582
M60						,510
M24						,419

Yukarıdaki yer alan tablolarda ilgili faktörlere ait faktör yük değerleri büyükten küçüğe doğru olacak şekilde sıralanmıştır. Buradaki yük değerleri maddelerin alt boyutlarla olan ilişkisini ortaya koyan sayıları ifade etmektedir ve faktör yapısının anlamlı bir şekilde ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Araştırmada alt kesme noktası “,40” olarak kabul edilmiştir. Faktörlerin dağıldığı tablo incelendiğinde, 9 maddeden oluşan birinci faktöre ait yük değerlerinin “,716” ile “,409” arasında, 5 maddeden oluşan ikinci faktöre ait yük değerlerinin “,840” ile “,513” arasında, 4 maddeden oluşan üçüncü faktöre ait yük değerlerinin “,669” ile “,529” arasında 4 maddeden oluşan dördüncü faktöre ait yük değerlerinin “,774” ile “,416” arasında 4 maddeden oluşan beşinci faktöre ait yük değerlerinin “,801” ile “,565” arasında ve son olarak altıncı faktöre ait yük değerlerinin “, 793” ile “,419” arasında değiştiği görülmektedir.

Teknoloji kullanım alışkanlığı ölçeğinin geliştirilmesi sürecinde gerek alt kesme noktasının belirlenmesi gerekse bazı ifadelerin çok farklı boyutlar altında toplanması nedeniyle uzman görüşü sonrası ortaya çıkan ve 65 ifadeyi içeren ölçekte yer alan maddelerden bazıları elenmiştir. İlgili maddeler 5, 8, 18, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 61, 62, 63, 64, 65, numaralı ifadelerdir. Ön geliştirme sürecinde nihai ölçek öncesi 65 olan ifade sayısı 32’ye inmiş ve nihai teknoloji kullanıcı alışkanları ölçeği elde edilmiştir.

Faktör analizleri sonrası elde edilen 6 faktörün ilişkilendirilmesi yapılmıştır. Buna göre, faktör-1 boyutunda yer alan 1, 9, 12, 17, 19, 35, 37, 39, 59 maddeler “**kullanım ve zaman**” faktör boyutunu oluşturmaktadır. Bu faktör altında dağılan maddeler incelendiğinde örneğin, “Kısa bir süre için girdiğim internette daha uzun zaman harcarım.”, “Sanal ortamda zamanın nasıl geçtiğini fark etmem.”, “Uykuya dalmadan önce elektronik cihazlarımı son bir kez kontrol ederim.” vd. ifadelerin kullanım ve zamanı ölçmeye yönelik olduğu görülmektedir.

Ölçme aracında yer alan ve faktör-2 boyutuna denk gelen 2, 4, 6, 16, 20, 38 maddeler **“teknolojik istila”** faktör boyutunu oluşturmaktadır. Bu faktör altında dağılan maddeler incelendiğinde örneğin, “Elektronik cihazlardan uzun süre uzak kalamam.”, “Elektronik cihazlardan biriyle meşgulken başka bir cihazı da kontrol ederim.”, “Ekranlar karşısında aşırı zaman geçirdiğim gerekçesiyle yakın çevrem tarafından uyarıldım.” vd. ifadelerin teknolojik istilayı ölçmeye yönelik olduğu görülmektedir.

Ölçme aracında yer alan ve faktör-3 boyutuna denk gelen 3, 11, 13, 23 maddeler **“teknolojiyi benimseme”** faktör boyutunu oluşturmaktadır. Bu faktör altında dağılan maddeler incelendiğinde örneğin, “Zihnim çoğunlukla elektronik cihazlarla meşgul olur.”, “Elektronik cihazları kullanımının herhangi bir nedenle kısıtlanması veya engellenmem benim için ciddi bir sorundur.”, vd. ifadeler teknolojinin benimsenmesini ölçmeye yönelik olduğu görülmektedir.

Ölçme aracında yer alan ve faktör-4 boyutuna denk gelen 10, 36, 56, 58 maddeler **“teknolojik saplantı”** faktör boyutunu oluşturmaktadır. Bu faktör altında dağılan maddeler incelendiğinde örneğin, “Merak ettiğim her şey için internete bakarım.”, “Hastalık durumlarında hemen doktora gitmek veya bir uzmana danışmak yerine önce internet araştırması yapmayı tercih ederim.”, “Mobil cihazlarımın bataryasının azalması beni endişelendirir.”, vd. ifadelerin teknolojik saplantı boyutunu ölçmeye yönelik olduğu görülmektedir.

Ölçme aracında yer alan ve faktör-5 boyutuna denk gelen 7, 14, 15, 34 maddeler **“iletişim sarmalı”** faktör boyutunu oluşturmaktadır. Bu faktör altında dağılan maddeler incelendiğinde örneğin, “Günümüzde çevrimiçi olmak bir zorunluluktur.”, “Cep telefonum uyurken bile başucumdadır.”, “Uyanır uyanmaz akıllı telefonumu kontrol ederim.” vd. ifadelerin iletişim sarmalı boyutunu bir başka ifadeyle aşırı iletişim kurma ihtiyacını ölçmeye yönelik olduğu görülmektedir.

Ölçme aracında yer alan ve faktör-6 boyutuna denk gelen 24, 40, 43, 44, 60 maddeler **“ruhsal ve zihinsel değişkenler”** faktör boyutunu oluşturmaktadır. Bu faktör altında dağılan maddeler incelendiğinde örneğin, “Gerçek yaşamda karşılayamadığım ihtiyaçları, sanal ortamda karşılamayı tercih ederim.”, “Teknolojik araçların olmadığı bir dünyayı hayal edemiyorum.”, “Daha fazla mutlu olmak için teknolojiyle daha çok vakit geçiririm.” vd. ifadelerin ruhsal ve zihinsel değişkenleri ölçmeye yönelik olduğu görülmektedir.

Açımlayıcı faktör analizlerinde ölçekte yer alan ifadelerin 6 farklı faktör çatısı altında yer aldığı görülmektedir. Açımlayıcı faktör analizi sonrası, doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Bu faktör analizi için SPSS AMOS programından yararlanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sırasında yapısal eşitlik modeli oluşturulmuş ve her bir ifadenin hangi örtük değişkene ait olduğu aynı model üzerinden belirlenmiştir. Kullanım ve zaman, teknolojik istila, teknolojiyi benimseme, teknolojik saplantı, iletişim sarmalı, ruhsal ve zihinsel değişkenleri

ilgili ifadelerle eleştirilmiştir. Elde edilen Ki-Kare(X^2) değeri, kabul edilen örneklem sayısı değerlendirildiğinde iyi bir uyuma sahip olduğu görülmektedir ($X^2=1337.040$; $p=,000$; $X^2/sd=2,978$). X^2/sd değerinin üçün altında olması bu değerini iyi olarak değerlendirilmesine, beşin altında yer alması ise orta düzeyde uyumlu olduğunu ifade etmektedir (Büyüköztürk, Şekercioğlu, & Çokluk, 2010). Dolayısıyla TKA ölçeğine ait X^2/sd değeri iyi uyuma denk gelmektedir. Doğrulayıcı faktör analizleri sonucu TKA ölçeğine ait uyum indeks değerleri ise şu şekildedir: (RMR=,080; GFI=,804; AGFI=,770; NFI=,801; RFI=,780; IFI=,859; TLI=,843; CFI=,857; RMSEA=,070). TKA ölçeğine ait RMSEA değerinin ,070 olduğu göze çarpmaktadır. Bu değer ,05'den küçük olması mükemmelliği, ,08'den küçük olması iyi uyumu, ,10'dan küçük olması ise zayıf uyumu ifade etmektedir (Şimşek, 2007). Dolayısıyla TKA ölçeğine ait RMSEA değeri iyi uyuma denk gelmektedir. Diğer değerlere bakıldığında özellikle uyum indeksleri hususunda kesin bir uzlaşma olmamasına rağmen çeşitli alan araştırmacıları (Arslan & Kırık, 2013: 228) bu değerlerin tolere edilebilir olduğunu ifade etmektedir.

Bir ölçeğin güvenilirliği aynı zamanda onun tutarlılığını göstermektedir. Bu çoğunlukla dış ve iç güvenilirlik olarak isimlendirilir. Her bir ölçek sorusunun aynı fikri ölçüp ölçmediği ve böylece ölçekteki maddelerin içsel tutarlılığının olup olmadığını ele alınmaktadır. Başka bir anlatımla güvenilirlik analizi bir ölçekte yer alan maddeler arasındaki iç tutarlılığı ölçer ve bu maddeler arasındaki ilişkiler hakkında çeşitli bilgiler sunar. Güvenilirlik analizinin temel varsayımları, her madde toplam skorun bir doğrusal bileşeni olmalıdır ve ölçekte toplanabilir özelliğinin bulunması yani maddeler arasında negatif bir ilişkinin olmaması gerekliliği üzerine kurulmuştur (Bayram, 2015: 193). Analiz edilecek olan veri grubunda ölçme hatası yoksa güvenilirlik katsayısı bire eşit olmalı ve gözlenmiş skordaki değişkenliğin tamamı ölçüm hatasından kaynaklanıyorsa güvenilirlik katsayısı sıfıra eşit olmalıdır. Bu sebeple güvenilirlik katsayısı daima 0 ve 1 arasında konumlanır (Bayram, 2015: 194).

Teknoloji kullanım alışkanlığı ölçeğinde araştırmalarda en çok tercih edilen içsel güvenilirlik yöntemi olan *Cronbach Alpha* tercih edilmiştir. Cronbach verileri arasındaki ortalama korelasyonu baz alarak bir ölçekteki değişkenlerin durumlarını ölçmektedir. Ölçeğin geliştirilmesi aşamasında uygulanan faktör analizi sonrası ifadelerin 32'ye indirilmesi güvenilirlik testlerinin tekrarlanması gerekli kılacaktır. 32 ifadeyi içerecek şekilde yapılan yeni testlerin sonucunda TKA geneli Cronbach's Alpha değeri .921 olarak bulunmuştur.

Teknoloji Kullanım Alışkanlığı ölçme aracında yer alan maddelerin; ölçülmesi hedeflenen özellikleri ne derecede ölçebildiğini çözümlenmek hedefiyle ayırt edicilik çalışmaları yapılmıştır. Ayırt edicilik çalışmaları ölçekte yer alan maddelerin geçerlilik ve güvenilirliği konusunda bilgi veren değerleri ifade etmektedir. Güçlük ve ayırt edicilik çalışmalarındaki madde istatistiklerinin hesaplanması, teste yer alabilecek maddelerin seçilmesi, düzenlenmesi gereken

maddelerin belirlenmesi ve nihai ölçüm için uygun olmayan maddelerin ayıklanması hedefleriyle yapılmaktadır (Baykul & Turgut, 2015). Madde ayırt ediciliği ayrıca ölçeğin ölçmeyi hedeflediği özelliklere yüksek düzeyde sahip olan kişilerle, düşük düzeyde sahip olan kişileri birbirinden ayırma gücünü temsil eder. Madde ayırt edicilik indeksi '-1' ile '+1' değerleri arasında değişebilir. Bahsi geçen değerlerin negatif yük taşıması, maddenin ölçülen özellikleri açısından bireyleri ters ayırt ettiğini ifade eder. Bu sebeple, bu tür maddeler testten çıkarılmalıdır (Büyüköztürk, 2019).

Madde analizinde temel olarak uç grupların maddelerden aldıkları puanların ortalamaları karşılaştırılır. Uç grupların belirlenmesi aşamasında denekler toplam puanlara göre büyükten küçüğe doğru sıralanmaktadır. Sıranın en üst %27'si üst grubu, en alt %27'si ise alt grubu temsil etmektedir. Üst grubun maddelerden aldıkları puanların alt gruplara göre daha yüksek olması gerekir. İki grubun ortalamaları arasındaki farkın ortaya koyulması amacıyla bağımsız t-testi yapılır. Gözlenen farkların anlamlı çıkması iç tutarlılığın bir göstergesidir ve bulunan t değeri ayırt edicilik indeksi olarak isimlendirilir (Tavşancıl, 2019).

Madde ayırt ediciliği analiz çalışmalarında ilk olarak katılımcıların ölçekten aldıkları toplam puanlar hesaplanarak büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır. Bahsi geçen %27'lik kesme değere göre, kesme işlemi üstten 235 –en yüksek puan- ve en alttan 235 –en düşük puan- alan kişiyi kapsayacak şekilde değerlendirilmiştir. Böylece 2 grup olmak üzere toplam 470 kişi değerlendirilmeye alınmıştır.

Tablo 4: Madde Ayırt Edicilik Değerlerine Yönelik t-Testi Sonuçları

Madde No	Gruplar	N	Ortalama	Std.Sapma	t	df	p
1	Üst grup	235	4,1139	,41738	40,073	465,753	,000
	Alt grup	235	2,5144	,44745			
2	Üst grup	235	3,7168	,46861	40,809	465,594	,000
	Alt grup	235	2,0128	,43605			
3	Üst grup	235	3,1603	,62576	30,629	410,960	,000
	Alt grup	235	1,6511	,42309			
4	Üst grup	235	4,2628	,57443	25,184	439,082	,000
	Alt grup	235	2,7149	,74685			
5	Üst grup	235	4,0489	,81305	12,676	451,438	,000
	Alt grup	235	2,9915	,98706			
6	Üst grup	235	3,2574	,75440	9,262	468,000	,000
	Alt grup	235	2,6128	,75465			

Üst ve alt grupların belirlenmesinden sonra bu gruplar arasındaki bağımsız t-testi uygulanmış ve farklar incelenmiştir. Sonuçlar incelendiğinde madde ayırt edicilik kat sayılarını ifade eden t değerleri 9,262 ile 40,809 arasında değişmektedir. Buna göre, Teknoloji Kullanım Alışkanlığı Ölçeği'nde yer alan maddelerin ayırt edicilik indeksleri istatistiksel açıdan 0,01 düzeyinde anlamlı sonuçlar vermiştir. Madde ayırt edicilik değerleri incelendiğinde, ölçeğin toplamında yer alan sonuçlar anlamlı olarak görülmektedir ve maddelerin ölçmeyi hedeflediği özelliği ölçebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Test-tekrar test, ölçme aracının güvenilirliğini tespit etmek amacıyla aracın, belirli bir süre sonra aynı gruba tekrar uygulanması işlemidir. Teknoloji kullanım alışkanlıkları ölçeği için kullanılan yöntem 4 hafta arayla 37 kişiden oluşan gruba uygulanmıştır. Özellikle 4 hafta arayla yapılan çeşitli kullanım (Özcan & Buzlu, 2005) ve internet tutum (Canoğulları & Güçray, 2017) çalışmaları vardır.

Test- tekrar test ölçekte 37 kişiden oluşan gruba iki kez uygulanmış ve birinci test uygulaması ile ikinci test uygulaması arasında alınan puanlar açısından karşılaştırılmıştır. Yapılan tekrarlı ölçümler arasındaki korelasyon değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 5: Test-Tekrar Test Korelasyonu

Testler	r	p
Birinci Test Uy. & İkinci Test Uy.	0,786	0,001

37 kişiden oluşan gruba tekrarlı bir şekilde uygulanan birinci test uygulaması ve ikinci test uygulaması sonucunda pozitif yönde iyi düzeyde ve 0,01'lik bir seviyede anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir ($r=0,786$, $p<0,01$). Çevrimiçi ve aynı gruptan olacak şekilde elde edilen ön verilerin elde edilmesinde tekrarlamaya yoluna gidilmiştir. Farklı zaman aralıklarında tekrarlanan teknoloji kullanım alışkanlığı ölçeğinin elde edilen veriler çerçevesinde ön değerlendirilmesi yapılmış ve ölçek nihai araştırmada kullanılacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Ölçek geliştirilmesi ve uygulanmasına geçilmeden önce teknoloji bağımlılığıyla ilgili literatür taraması ve örnek araştırmalara yönelik çeşitli incelemeler yapılmıştır. Literatür taraması sonrası ele alınan araştırma ilişkisel tarama modeline göre yürütülmüştür. Geliştirilen 32 madde ve 6 faktörden (kullanım ve zaman, teknolojik istila, bağımlılığı benimseme, teknolojik saplantı, iletişim sarmalı/döngüsü, ruhsal ve zihinsel değişkenler) oluşan teknoloji kullanım

alışkanlığı ölçeği, 948 teknoloji kullanıcısına uygulanmıştır. Ön pilot çalışmasında yer alan teknoloji kullanım alışkanlığı ölçeğiyle kullanıcılara ulaşılarak yanıtlar alınmıştır. TKA araştırması bağlamında teknolojilerin insanların günlük yaşam ve ilişkilerine etkileri, kullanıcıların alışkanlıkları, kullanım durumları, kullanım şekilleri, fiziksel-ruhsal etkiler de dahil olmak üzere çeşitli durumlar çerçevesinde sorular hazırlanmış ve analizler yapılmıştır.

TKA ölçeğinin değerlendirilmesi sürecinde gerek genel ölçeğe gerekse alt kategorilere ilişkin puanlamalar yapılmış ve ranj aralıkları belirlenmiştir. Bu bağlamda kullanıcıların sorulara verdiği yanıtlar çerçevesinde aldıkları toplam puanlar ve alt puanlar analiz edilmiş, çeşitli kategorilere ayrılmıştır. Özellikle K.Young'un 1996-98 yıllarında kaleme aldığı internet bağımlılığını belirleme çalışmalarında kategorilere ayırdığı bağımlılık semptomlarına yönelik çalışmaların ışığında değerlendirmelerde bulunulmuştur. K.Young'un ortaya koyduğu üç farklı bağımlılık semptomu TKA araştırmasında yeniden ele alınmış ve beş farklı biçimiyle değerlendirilmiştir. TKA araştırmasına katılan kullanıcıların verdikleri cevaplar çerçevesinde bazı semptomlar gösterdiği söylenebilir. Bu genel kullanım düzeyinde orta bağımlılık boyutundadır. Alt faktörler açısından bakıldığında kullanıcıların birinci (teknoloji kullanım ve zamanı), üçüncü (teknolojik bağımlılığı benimseme) ve altıncı (ruhsal-zihinsel değişkenler) faktörlere ait sorulara verdikleri cevaplar çerçevesinde genel ölçekte gösterdikleri semptomlara benzer nitelikte orta grupta yer aldığı görülmektedir. Kullanıcılar yalnızca ikinci (teknolojik istila) faktörde sınırlı semptomlar göstermektedir yani kullanıcılar teknolojik araçların hayatlarını sınırlı nitelikte istila ettiğini düşünmektedir. Dördüncü (teknolojik saplantı) faktörü ise alt faktörler içerisinde en yüksek grubu oluşturmaktadır. Bu faktörde kullanıcılar yüksek semptomlar gösteren grupta yer almaktadır bir başka ifadeyle kullanıcılar kullandıkları teknolojik araçlarla ilintili olarak saplantılı durumlar içerisine girme konusunda yüksek belirtiler göstermektedir.

Son dönemde yapılan çalışmalar gösteriyor ki yaratıcılık, iletişim, etkileşim ve bilgi paylaşımı, akla gelebilecek her türlü teknoloji aracılığıyla değişime uğradı. Bu değişimin sonucu olarak insanlarda bazı teknoloji kullanım alışkanlıkları görülmeye başlandı:

- Bireyler her gün sanal ortama giriyor ancak zaman olgusunu unutmaya başlıyor,
- Devam eden süreçlere ek olarak gerçek yaşamdan giderek uzaklaşıyor,
- Teknolojik araçların başında yeme-içme ihtiyacını gidermeye başlıyor,
- Teknolojik araçlar ve sanal ortamda fazla vakit geçirdiği konusunda yalan söylüyor,

- Sanal ortamda yeni dostlar edinip, gerçek yaşamdaki dostluklara tercih ediyor,
- Sanal ağı kendi ailesinden daha önemli görüyor ve ilişkileri ikinci plana atıyor.

Teknoloji bağımlılığı çözümlenmeleri birçok farklı disiplinden çalışma gerektiren ve tam anlamıyla çözümlenmeyi bekleyen bir konudur. Bu çalışmada ele alınan teknoloji kullanım alışkanlığı ölçeğinin literatürdeki teknoloji bağımlılık araştırmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5)*. Arlington: Apa Publishing.
- Aras, T., Çakır, Ö. & Horzum, M. (2011). Ergenler için bilgisayar bağımlılık ölçeği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(2), 339-448.
- Arslan, A. & Kırık, A. (2013). Sosyal paylaşım ağlarında konum belirleme ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Öneri Dergisi*, 10(40), 223-231.
- Baykul, Y. & Turgut, F. (2015). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Pegem yayıncılık.
- Bayram, N. (2015). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi (5b.)*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Büyüköztürk, Ş. (2019). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı istatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*. Ankara: Pegem yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Şekercioğlu, G. & Çokluk, Ö. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem yayıncılık.
- Canoğulları, Ö. & Güçray, S. (2017). İnternet bağımlılık düzeyleri farklı ergenlerin cinsiyetlerine göre psikolojik ihtiyaçları, sosyal kaygıları ve anne baba tutum algılarının incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 42-57.
- Caplan, S. E. (2002). Problematic internet use and psychosocial well-being: development of a theory-based cognitive-behavioral measurement instrument. *Computers in human behavior*, 18(5), 553-575.
- Çakır, B. & Horzum, M. (2008). İnternet bağımlılığı testi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*, 7(13), 87-102.
- Griffiths, M. (2016). Online addictions: conceptualizations. *online addictions: conceptualizations* (s. 16-30). 3. Uluslararası Teknoloji Bağımlılığı Kongresi: Gülmat yayıncılık.

- Işıklı, Ş. & Küçükvardar, M. (2016). *Bilişim devrimi: teknolojinin felsefi ve sosyolojik analizi*. Ankara: Birleşik yayınevi.
- Kalaycı, P. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Dinamik Akademi yayınları.
- Küçükvardar, M. & Tingöy, P. (2018). Teknoloji bağımlılığının semptomlar temelinde incelenmesi. *Ajit-e Online Academic Journal of Information Technology*, 9(35), 111-123.
- Martin, J. & Schumacher, P. (2000). Incidence and correlates of pathological internet use among college students. *Computers in Human Behavior*, 16(1), 13-29.
- Nichols, L. & Nicki, R. (2004). Development of a psychometrically sound internet addiction scale: a preliminary step. *Psychology of Addictive Behaviors*, 18(4), 381-384.
- Özcan, D. & Buzlu, D. (2005). Problemliliği internet kullanımını belirlemede yardımcı bir araç: "internette bilişsel durum ölçeğinin" üniversite öğrencilerinde geçerlik ve güvenilirliği. *Bağımlılık Dergisi*, 6(1), 19-26.
- Şencan, P. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin yayınevi.
- Şimşek, Ö. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş - temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Ekinoks yayıncılık.
- Tabachnick, B. & Fidell, L. (2001). *Using multivariate statistics*. Needham: Allyn & Bacon Publishing.
- Tatlıdil, P. (2002). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz*. Ankara: Akademi Matbaası.
- Tavşancıl, E. (2019). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel yayıncılık.
- Young, K. (1996). Internet addiction: the emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1(3), 237-244.

İçsel Pazarlamanın Çalışanların Örgütsel Bağlılığına Etkisi: Spor Hizmeti Sunan Kamu Kurumlarında Bir Alan Çalışması Süleyman Murat YILDIZ¹

Öz

Araştırma Makalesi

İçsel pazarlama ve örgütsel bağlılık çalışanların motivasyonunu artırarak örgüt performansına katkı sağlayan önemli konular arasında yer almaktadır. Bu çalışmada her iki konu arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Önce Yıldız ve Kara (2017) tarafından geliştirilen IM-11 ölçeğinin spor hizmeti sunan kamu kurumlarında geçerliği ve güvenilirliği test edilmiş, ardından bu ölçek ile içsel pazarlamanın çalışanların örgütsel bağlılığına etkisi incelenmiştir. Eğitim sektöründe geliştirilen IM-11 ölçeğinin bu çalışmada spor sektörü çalışanları üzerinde uygulanmasından dolayı hem geçerlik hem de güvenilirlik analizinin yapılması gerekli görülmüştür. Veriler spor hizmeti sunan kamu kurumları çalışanlarından elde edilmiştir. Veri toplama aracı olarak, IM-11 ölçeğinin yanı sıra, örgütsel bağlılığı ölçmek için Meyer ve Allen (1991) tarafından geliştirilen örgütsel bağlılık ölçeği kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler için korelasyon analizi, içsel pazarlamanın örgütsel bağlılığa etkisini belirlemek için hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Analizler sonucunda, içsel pazarlamanın örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi görülmüştür. Örgütsel bağlılığın alt boyutları bağlamında, içsel pazarlamanın duygusal bağlılık ve normatif bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi görülürken, devam bağlılığı üzerinde herhangi bir anlamlı etkisi görülmemiştir. Ayrıca, elde edilen yüksek düzeydeki geçerlik ve güvenilirlik sonuçları, IM-11 ölçeğinin spor sektöründe de kullanılabilecek bir ölçek olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: İçsel pazarlama, örgütsel bağlılık, spor sektörü

The Impact of Internal Marketing on Employees' Organizational Commitment: A Field Study in Public Sports Organizations

Abstract

Research Paper

Internal marketing and organizational commitment are among the important issues that affect the performance of an organization by increasing the motivation of employees. In this study, the relations between both subjects are discussed. Firstly, the validity and reliability of IM-11 scale, which was developed by Yıldız and Kara (2017), was tested in public institutions that provide sports services, and then the effect of internal marketing on organizational commitment of employees was examined with this scale. Since the IM-11 scale developed for the education sector was applied to the employees of the sports sector in this study, both validity and reliability analyses were performed. The data were obtained from employees of public institutions that provide sports services. As a data collection tool, in addition to the IM-11 scale, the organizational commitment scale developed by Meyer and Allen (1991) was used to measure organizational commitment. Correlation analysis was used for the relationships between variables, and hierarchical regression analysis was used to determine the effect of internal marketing on organizational commitment. As a result of the analyzes, internal marketing had a significant and positive effect on organizational commitment. When the sub-dimensions of organizational commitment are analyzed, while internal marketing had a significant and positive effect on affective commitment and normative commitment, it had no significant effect on continuance commitment. In addition, the high level of validity and reliability results showed that the IM-11 scale is an effective scale that can also be used in the sports sector.

Key Words: Internal marketing, organizational commitment, sport sector

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 06.03.2020

Kabul tarihi / Accepted 06.05.2020

¹Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, Muğla, smyildiz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5335-3593>.

Giriş

Günümüzde müşteri taleplerinin çeşitlenmesi, işletmeleri daha fazla performans göstermeye zorlamaktadır. İşletmelerin varlıklarını sürdürebilmesi, ancak müşteri beklentilerini karşılayarak ürün kalitesine ulaşması ile mümkündür (Nuviala vd., 2012). Müşteri beklentilerini sağlamada en önemli faktör, insandır. Çünkü işletmelerde maddi olan veya maddi olmayan unsurlar insan emeği ile şekillenir. Yönetim literatürü, hizmet kalitesini artırarak işletme başarısını sağlayan en önemli unsurun insan kaynakları (çalışanlar) olduğunu vurgulamaktadır (Sims, 2002:2). Özellikle yüksek teması gerektiren hizmet işletmelerinde çalışanların performansı bir bakıma ürünün bir parçası haline gelmektedir. Bu da, tıpkı üretilen malın kalitesinde olduğu gibi, hizmet üretiminde (özellikle emek yoğun durumlarda), çalışanların performansına daha fazla ilgiyi gerektirmektedir (Greene, Walls ve Schrest, 1994).

Literatürde içsel pazarlamanın çalışanların örgütsel bağlılığına olan etkisini inceleyen değişik sektörlerde yapılmış araştırmalar bulunmaktadır. Ancak, spor sektörü çalışanları üzerinde iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla, bu çalışmanın temel amacı, spor kurumlarında içsel pazarlamanın çalışanların örgütsel bağlılığına etkisini incelemektir. Diğer bir amacı ise, eğitim sektöründe geliştirilmiş olan IM-11 ölçeğinin spor kurumlarında da geçerliliğini test etmektir. Bu bağlamda, bu makalede ilk olarak kavramların tanıtımı yapıldıktan sonra çalışmanın metodolojisi sunulmuş, daha sonra bulgular ortaya konularak çalışmanın amacı doğrultusunda içsel pazarlama ve örgütsel bağlılık kavramları tartışılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Neredeyse yarım asır önce, Berry ve arkadaşları (1976) çalışanların beklentilerine odaklanarak, işletmelerde sürdürülebilir kaliteyi sağlama aracı olarak içsel pazarlama konseptini önermişlerdi. O günden bugüne bu konsept, literatürde, sürdürülebilir kaliteye kaynaklık eden önemli bir enstrüman olarak yerini almıştır. İçsel pazarlama anlayışında, çalışanlar bir müşteri gibi değerlendirilmekte ve işletmenin en önemli pazarı olarak görülmektedir (Sasser ve Arbeit, 1976). Bu çerçevede işletmeden ürün alanlar “dış müşteri”, işletmenin ürünlerini üreten/sunan çalışanlar ise “iç müşteri” olarak adlandırılmaktadır (Berry, 1981). Bu anlayışın temelinde, dış müşteri tatminine ulaşabilmenin yolunun öncelikle iç müşterinin, yani çalışanların tatmininden geçtiği yatmaktadır (George, 1977). Kısaca, içsel pazarlama, işletmenin dış müşteri için geliştirdiği pazarlama tekniklerinin çalışanlara uygulanması olarak tanımlanmaktadır (Lings, 2004). Rafiq ve Ahmed (2000) içsel pazarlama uygulamalarını çeşitli evrelere ayırmaktadır. İlkinde, çalışanların beklenti ve ihtiyaçlarına odaklanılmaktadır. Sonrasında, çalışanların motivasyonu ve tatminini sağlayacak stratejiler uygulanmaktadır. Böylelikle, beklenti ve ihtiyaçları tatmin edilen çalışan, dış müşteriye daha fazla odaklanarak

onların tatminini sağlayacak, böylece işletme de sunduğu ürünlerde yüksek kalite seviyesine ulaşacaktır. Literatürde içsel pazarlamanın nelerden oluştuğuna yönelik birtakım çabalar yer almaktadır. Bunlardan biri Foreman ve Money'in (1995) vizyon, ödül ve gelişim boyutlarından oluşan yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda *vizyon*; işletmenin ileri hedeflerinin çalışanlarla paylaşılmasını, *ödül*; yüksek performans gösteren çalışanların başarılarının ödüllendirilmesini, *gelişim*; ilerleyen bilgi ve teknolojiye ayak uydurabilmesi için çalışanların eğitimini ifade eder. Foreman ve Money (1995), vizyon, ödül ve gelişimin sağlanması durumunda çalışanların motivasyonunun ve tatmininin sağlanacağını ileri sürmektedirler. Diğer taraftan, Yıldız ve Kara (2017) vizyon, ödül ve gelişim boyutlarını yeterli görmeyerek, çalışanların ihtiyacı ve beklentilerini sağlayacak başka özelliklere de (örneğin, kariyer ilerleme fırsatları, eşit muamele, çalışanların fikirlerinin alınması, vb.) odaklanmaktadırlar. Yıldız ve Kara (2017) çalışmalarında ortaya koyduğu 11 özelliğin (Bknz, Ek) çalışanların motivasyonunu ve tatminini sağlayacağını, bunun da sunulan hizmetin kalitesini artıracığını ileri sürmektedirler.

Yoğun rekabet ortamında gerekli beceri ve tecrübelerle sahip çalışanların varlığı tek başına işletmelerin başarısı için yeterli görülmemektedir. İşletmelerin başarısı, çalışanların beceri ve tecrübelerini işlerine yansıtmaları ile ilişkilidir. Bununla beraber çalışanların olumlu tutumlara sahip olmaları ve işletmelerine güçlü duygular beslemeleri gerekir (Yıldız, 2011). Bu bağlamda öne çıkan "örgütsel bağlılık" çalışanların işletmelerine karşı güçlü pozitif duygulara yol açan önemli bir kavram olarak görülmektedir (Gülü ve Şahin, 2019; Tanrıverdi, Koçaslan ve Eğriboz, 2019).

Örgütsel bağlılık, işletmenin amacı doğrultusunda çalışanın çaba gösterme istekliliği ve örgütsel üyeliği sürdürme konusunda güçlü arzu beslemesidir (Portes vd., 1974). Bir başka deyişle, çalışanın duygusal olarak bütünleşerek işletmesine sadakat duymasıdır. Örgütsel bağlılığı olan çalışan, işletmesinin gelişimi için daha fazla çaba sarf eder, extra rol davranışı gösterir (Erdoğan ve Sökmen, 2019; Meyer vd., 1989). Araştırmalar örgütsel bağlılığı yüksek çalışanlara sahip olan işletmelerin daha fazla başarı sağlayacağını ileri sürmektedirler (Kılıç, 2019; Tremblay, 2010; Uludağ, 2018). Literatürde, en çok kullanılan model Meyer ve Allen'in (1991) örgütsel bağlılık modelidir. Bu modele göre örgütsel bağlılık; duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. *Duygusal bağlılık*, işletmenin amaç ve değerlerini benimseyerek çalışanın işletmesiyle özdeşleşmesi, olumlu duygular besleyerek çaba göstermesidir. *Devam bağlılığı*, çalışanın işletmesinden ayrılması durumunda yatırımlarını ve yan faydalarını kaybedeceğine inanması, yani zorunluluk nedeniyle işine devam etmesi durumudur. *Normatif bağlılık* ise, ahlaki ve sorumluluk duygusuyla çalışanın işletmesinde kalmasını ifade eder.

Çalışanların örgütsel bağlılığı kendiliğinden oluşan bir durum değildir. Bağlılık duygusu güçlü etkilerin varlığı ile meydana gelmektedir (Erdem, Gökmen

ve Türen, 2016; Köybaşı, Uğurlu ve Ceylan, 2017; Yıldız Bağdoğan ve Sarpbalkan, 2017). Araştırmalar göstermiştir ki, çalışanların örgütsel bağlılığını etkileyen birçok faktör bulunmakta (Güllü, 2019), içsel pazarlama da bunlardan birini oluşturmaktadır. Bu çalışmada spor hizmeti sunan kamu kurumlarındaki çalışanlar üzerine odaklanılarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₁: İçsel pazarlamanın çalışanların örgütsel bağlılığı üzerine anlamlı ve pozitif etkisi vardır. H₂: İçsel pazarlamanın çalışanların duygusal bağlılığı üzerine anlamlı ve pozitif etkisi vardır. H₃: İçsel pazarlamanın çalışanların devam bağlılığı üzerine anlamlı ve pozitif etkisi vardır. H₄: İçsel pazarlamanın çalışanların normatif bağlılığı üzerine anlamlı ve pozitif etkisi vardır.

2. Yöntem

2.1. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veriler içsel pazarlama ve örgütsel bağlılık ölçekleri ile toplanmıştır. İçsel pazarlamayı ölçmek için Yıldız ve Kara (2017) tarafından geliştirilen IM-11 ölçeği, örgütsel bağlılığı ölçmek için Meyer ve Allen (1991) tarafından geliştirilen örgütsel bağlılık ölçeği kullanılmıştır. IM-11 ölçeği tek boyutlu olup 11 maddeden oluşmaktadır. Örgütsel bağlılık ölçeği ise 18 maddeden ve üç boyuttan (duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık) oluşmaktadır. Ölçeklerde yer alan maddeler araştırmacı tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve alan uzmanlarına kontrol ettirilmiştir. Her iki ölçekteki maddeler ("1=Hiç katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Orta derecede katılıyorum, 4=Katılıyorum, 5=Tamamen katılıyorum"dan oluşan) Likert tipi 5'li derece ile ölçülmüştür.

2.2. Örneklem

Çalışmada zaman, emek ve maliyet zorluğu olduğundan kolayda örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Çalışmanın örnekleme için 3 büyük ilin Gençlik ve Spor İl Müdürlüğünde görev yapan çalışanlarına ulaşılmıştır. Çalışmanın amacı belirtildikten sonra anket formları anketörler tarafından gönüllülük esasına göre 245 çalışana dağıtılmış ve 1 hafta içerisinde yanıtlamaları talep edilmiştir. Bir hafta sonra dönen form sayısının 233 olduğu görülmüştür. Hatalı veya eksik doldurulan 6 form ayrılmış ve toplamda 227 anket formu analiz için uygun bulunmuştur.

Bu çalışmada yer alan katılımcıların çoğu erkek (%68,3) ve evli (%62,1) olup, hemen hemen yarısı 26-35 yaş aralığına sahiptir. Büyük çoğunluğu lisans mezunu (%63,4) ve kadrolu (%56,8) olan katılımcıların %81,1'nin herhangi bir idari görevi bulunmamaktadır. Katılımcıların hemen hemen yarısı (%48,9) 3001-4000 TL arası aylık gelire sahiptir. Kurumdaki çalışma süresi değişkeni açısından bakıldığında; katılımcıların %41,4'ü çalışma hayatında 1-5 yıl arası bir çalışma süresine sahipken, genel çalışma süresi açısından bakıldığında katılımcıların

çoğunun (%33,9) 6-10 yıl arası çalışma süresine sahip olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Örneklem Demografik Özellikleri

Değişkenler		f	%
Cinsiyet	Erkek	155	68,3
	Kadın	72	31,7
Medeni durum	Evli	141	62,1
	Bekâr	86	37,9
Yaş	25 ve altı	1	0,4
	26-35	112	49,3
	36-45	81	35,7
	46-55	29	12,8
	56 ve üstü	4	1,8
Eğitim durumu	Lise	36	15,9
	Ön Lisans	20	8,8
	Lisans	144	63,4
	Yüksek Lisans	27	11,9
İstihdam Şekli	Kadrolu	129	56,8
	Sözleşmeli	98	43,2
İdari görev durumu	İdari görev yok	184	81,1
	İdari görev var	43	18,9
Gelir durumu (aylık)	3000 TL ve altı	41	18,1
	3001-4000 TL	111	48,9
	4001-5000 TL	60	26,4
	5001 TL ve üzeri	15	6,6
Kurumdaki çalışma süresi	5 yıl ve altı	94	41,4
	6-10 yıl arası	84	37,0
	11-15 yıl arası	26	11,5
	16-20 yıl arası	7	3,1
	21-25 yıl arası	4	1,8
	26 yıl ve üstü	12	5,3
Genel çalışma süresi	5 yıl ve altı	45	19,8
	6-10 yıl arası	77	33,9
	11-15 yıl arası	58	25,6
	16-20 yıl arası	16	7,0
	21-25 yıl arası	11	4,8
	26 yıl ve üstü	20	8,8

3. Bulgular

3.1. Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirlik Analizi

Bu kısımda, örgütsel bağlılık ölçeğinin sadece güvenilirlik analizi yapılırken, IM-11 ölçeğinin -ilk defa spor sektöründe uygulanmasından dolayı- hem geçerlik hem de güvenilirlik analizine bakılmıştır. Örgütsel bağlılık ölçeğinin önceden birçok

araştırma tarafından geçerliği yapıldığından dolayı bu çalışmada sadece güvenilirliğine bakılmıştır.

IM-11 Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Analizi

IM-11 ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin değeri 0,934 olup bu değer “mükemmel” düzeyi yansıtmaktadır. Bartlett's Sphericity testi sonucu da anlamlıdır (Ki-kare=2137,591; $p<0,001$). Bu sonuçlar faktör analizinin uygulanabilirliğini göstermektedir. Daha sonra uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda maddelerin tek boyutta toplandığı ve faktör yüklerinin oldukça yüksek (0,764 ile 0,852 arasında) olduğu görülmüştür. Ayrıca, ölçeğin açıkladığı varyans 67,228 olarak tespit edilmiştir. Öte yandan, güvenirlilik analizinde IM-11 ölçeğinin Cronbach's alpha katsayısının 0,951 olduğu görülmüştür. Bu değer ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Tablo 2).

Tablo 2. IM-11 Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Sonuçları

Ölçek maddeleri	Ort.	SS	Faktör Yükleri
1. Kurumumuz çalışanlarına çekici fiziki olanaklar sunar (ofis, araç-gereç)	2,55	1,18	,764
2. Kurumumuz çalışanlarının temel ihtiyaçlarını karşılar (ücret, sigorta, iş güvenliği)	2,71	1,15	,800
3. Kurumumuz çalışanlarını güçlendirir	2,69	1,15	,824
4. Kurumumuz çalışanlarına makul iş yükü verir, destekler	2,96	1,19	,809
5. Kurumumuz çalışanlarına gerçekleştirebilecekleri bir vizyon sunar	2,75	1,19	,827
6. Kurumumuz çalışanlarına eğitim ve gelişim olanakları sunar	2,81	1,17	,852
7. Kurumumuz çalışanlarına kariyer ilerleme olanakları ve fırsatları sunar	2,52	1,17	,845
8. Kurumumuz çalışanlarına eşit muamele eder	2,51	1,21	,832
9. Kurumumuz çalışanlar arası açık iletişim kanalları oluşturmuştur	2,89	1,20	,787
10. Kurumumuz karar alırken çalışanların fikirlerini alır	2,63	1,21	,846
11. Kurumumuz başarı sağlayan çalışanlarını ödüllendirir	2,40	1,20	,827
Ortalama	2,68		
Standard Sapma		,97	
Açıklanan Varyans Yüzdesi			67,228
Cronbach's alpha			,951

Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Güvenirlik Analizi

Yapılan güvenirlilik analizi sonucunda örgütsel bağlılık ölçeğinin Cronbach's alpha katsayısının 0,897 olduğu görülmüştür. Alt boyutlara bakıldığında; duygusal bağlılık boyutunun güvenirliliği 0,934, devam bağlılığı boyutunun güvenirliliği 0,732,

normatif bağlılık boyutunun güvenilirliği ise 0,867 olarak bulunmuştur. Bu değerler ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

3.2. Korelasyon Analizi

Korelasyon analizinde, içsel pazarlama ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı ve pozitif ilişki ($r=0,577$; $p<0,001$) bulunmuştur. Örgütsel bağlılığın alt boyutlarına bakıldığında; içsel pazarlama ile duygusal bağlılık arasında ($r=0,575$; $p<0,001$) ve içsel pazarlama ile normatif bağlılık arasında ($r=0,616$; $p<0,001$) anlamlı ve pozitif ilişki bulunmuştur. İçsel pazarlama ile devam bağlılığı arasında ise pozitif ilişki olmasına rağmen herhangi bir anlamlılık görülmemiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4
1. İçsel pazarlama	1			
2. Duygusal bağlılık	,575**	1		
3. Devam bağlılığı	,097	,177**	1	
4. Normatif bağlılık	,616**	,650**	,405**	1
5. Örgütsel bağlılık	,577**	,822**	,618**	,890**

** $p < 0.001$; * $p < 0.05$

3.3. Hiyerarşik Regresyon Analizi

Hiyerarşik regresyon analizine göre, içsel pazarlamanın örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi bulunmaktadır ($\beta=,575$; $p<0,001$). Alt boyutlar incelendiğinde, duygusal bağlılık ($\beta=,587$; $p<0,001$) ve normatif bağlılık ($\beta=,611$; $p<0,001$) üzerinde anlamlı ve pozitif etki görülürken, devam bağlılığı üzerinde ise herhangi bir anlamlı etki bulunmamaktadır (Tablo 4). Bu sonuçlara göre, hipotez 1, hipotez 2, hipotez 4 kabul edilirken, hipotez 3 red edilmiştir.

Tablo 4. Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız değişkenler	Bağımlı değişken							
	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık		Örgütsel Bağlılık	
	Adım 1	Adım 2	Adım 1	Adım 2	Adım 1	Adım 2	Adım 1	Adım 2
	β	β	β	β	β	β	β	β
1. Cinsiyet	-,120	-,112*	-,047	-,046	-,068	-,060	-,103	-,096
2. Medeni durum	-,051	-,041	-,050	-,049	-,009	,001	-,046	-,036
3. Yaş	,056	-,059	,118	,102	,103	-,017	,114	,001
4. Eğitim durumu	-,113	-,014	-,051	-,037	-,190*	-,087	-,155	-,058
5. İstihdam şekli	,004	-,087	-,009	-,021	,104	,010	,044	-,044

6. İdari görev durumu	,156*	,104	,021	,014	,001	-,053	,082	,031
7. Gelir durumu	,010	-,089	,019	,005	,188	,085	,094	-,004
8. Kurumdaki çalışma süresi	,006	,066	,023	,031	-,028	,034	-,001	,057
9. Genel çalışma süresi	-,018	,061	-,180	-,169	-,084	-,002	-,109	-,032
10. İçsel pazarlama	-	,587**	-	,081	-	,611**	-	,575**
<i>F</i>	1,592	13,190	,478	,565	1,315	14,111	1,356	11,993
<i>R</i> ²	,062	,379	,019	,025	,052	,395	,053	,357
<i>Düzeltilmiş R</i> ²	,023	,350	-,021	-,020	,012	,367	,014	,327

Not: Standardize edilmiş beta değerleri kullanılmıştır, ***p* <0.001; **p* <0.05

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, spor hizmeti sunan kamu kurumlarına odaklanılarak, içsel pazarlamanın çalışanların örgütsel bağlılığı üzerine etkisi incelenmiştir. Bununla birlikte, eğitim sektöründe kullanılan IM-11 ölçeğinin spor işletmelerinde de geçerlik ve güvenilirliği test edilmiştir.

İçsel pazarlama ve örgütsel bağlılık konuları araştırmacıların özel ilgisini çeken konular içerisinde yer almaktadır (Taşkın ve Yeni, 2016; Yeniçeri, Kurt ve Akgül, 2020). Literatürde iki değişkenin ayrı ayrı olarak ele alındığı ve ayrıca başka değişkenlerle olan ilişkisine yönelik yapılmış birçok araştırmaya rastlanmaktadır (Özdemir, 2014). Bunların içerisinde, çeşitli sektörlerde yapılan içsel pazarlama ve örgütsel bağlılık ilişkisini inceleyen araştırmalarda genelde pozitif ilişkiler bulunmuştur (Dokuzoğlu ve Eren, 2020; Işık ve Altunoğlu, 2016; Kaya ve İlban, 2019; Ocak ve Marangoz, 2019; Sönmez ve Hacıoğlu, 2019; Yarımoğlu ve Ersönmez, 2017). Diğer taraftan, içsel pazarlama ve örgütsel bağlılık ilişkisini ele alan spor işletmelerinde yapılmış araştırmalar ise oldukça sınırlıdır. Yıldız (2011) spor okullarında görev yapan antrenörler üzerine bir inceleme gerçekleştirmiştir. Araştırmada Foreman ve Money'in (1995) ölçeği kullanılmış ve sonuçta içsel pazarlamanın antrenörlerin örgütsel bağlılığı üzerine anlamlı ve pozitif ($\beta=,321$) etkisi bulunmuştur. Çalışmamızda ise, içsel pazarlamanın spor işletmelerinde çalışanların örgütsel bağlılığına olan etkisi oldukça yüksek çıkmıştır ($\beta=,575$). Bu farka göre, IM-11 ölçeğinin (Yıldız ve Kara, 2017) Foreman ve Money'in (1995) içsel pazarlama ölçeğinden daha etkili olduğu söylenebilir. Nitekim, geçerlik ve güvenilirlik analizinde IM-11 ölçeği oldukça yüksek değerler göstermiştir. Bu

değerler, IM-11 ölçeğinin zengin içeriği ile içsel pazarlamayı daha iyi ölçeceği varsayımını (Yıldız ve Kara, 2017) desteklemektedir.

Çalışmamızın sonuçları, içsel pazarlamanın çalışanların örgütsel bağlılığına pozitif olarak yüksek düzeyde etki ettiğini göstermektedir. Ancak, analiz sonuçlarında içsel pazarlamanın sadece devam bağlılığına anlamlı bir etkisi görülmemiştir. Devam bağlılığının ana teması, çalışanın işletmesinden ayrılması durumunda yatırımlarını ve yan faydalarını (arkadaşlık desteği, kıdem tazminatı, alışılmış çevre vb.) kaybedeceklerini düşünmeleri ve ayrıca piyasada iş alternatiflerinin sınırlı olduğuna inanmalarından dolayı bir zorunluluk olarak işletmelerinde çalışmaya devam etmeleridir. Dolayısıyla, içsel pazarlamanın çalışanların devam bağlılığı üzerinde psikolojik yönde fazla bir etki bırakmadığı söylenebilir.

Çalışmamızın diğer sonucu IM-11 ölçeğinin spor sektöründe de kullanılabilir etkili bir ölçek olduğunu göstermektedir. Foreman ve Money'in (1995) vizyon, ödül ve gelişim unsurlarına ek olarak, IM-11 ölçeği (Yıldız ve Kara, 2017) çalışanların diğer ihtiyaç ve beklentilerini kapsayan 8 unsura daha yer vermektedir (Bknz, Ek).

İşletmelerin varlığını sürdürmesinde çalışanların katkısı ve devamlılığı önemli yer tutar. Bazı işletmeler, etkinlik ve verimliliğe ulaşmada -işin teknik boyutu çerçevesinde- çalışanları diğer üretim unsurlarının yanında nasıl kullanılacağına odaklanmaktadır. Bu tür işletmeler çalışanlarını işlerine zorunlu olarak devam eden bireyler olarak görmektedirler. Diğer taraftan, çalışanlarını -iş üreten bir unsur olmasının yanı sıra- duygusal ve sosyal bir varlık olarak gören, onların motivasyonunu ve tatminini sağlayıp üretim süreçlerinde daha etkin rol oynamasını teşvik eden işletmelerde durum biraz daha farklı olmaktadır. Bu tür işletmelerde örgütsel bağlılığı sağlanan çalışanlar katma değer yaratarak genel üretim kalitesinin yükselmesine katkıda bulunmaktadır (Ak ve Sezer, 2017). Bu açıdan bakıldığında çalışanların örgütsel bağlılığını sağlayan etkenler önemli hale gelmektedir. Bu noktada, çalışmamızın sonuçları, çalışanların örgütsel bağlılığını yaratan etkenlerden birinin içsel pazarlama olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre, özellikle duygusal bağlılık ile normatif bağlılığa sahip çalışanların üretim işlevlerinin geliştirilmesinde daha fazla proaktif davranışlar sergileyebilecekleri söylenebilir. Daha fazla çaba sarf eden çalışanlar, işletmenin ürünlerinde müşteri tatminini sağlayabilir ve genel hizmet kalitesi algısını yükseltebilir.

Sonuç olarak hem içsel pazarlamanın hem de örgütsel bağlılığın işletmeler açısından önemli ve stratejik bir konu olduğu söylenebilir. Daha etkin ve verimli olmak isteyen işletmeler, içsel pazarlama uygulamalarına odaklanarak, çalışanların örgütsel bağlılıklarını daha güçlü hale getirmeyi hedefleyebilirler. Bu sayede örgütsel bağlılığı artan çalışanlar işletmelerinin lehine son derece pozitif sonuçlar ortaya çıkarabileceklerdir.

Bu çalışma spor hizmeti veren kamu kurumları ile sınırlıdır. Spor sektörü, hem kamu kurumlarından hem de özel kuruluşlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmada elde edilen sonuçlar -kullanılan örneklem miktarından dolayı- tüm spor sektörüne genellenemez. Elde edilen sonuçların farklı örneklemelerde tutarlı olup olmadığını belirleyebilmek için daha fazla araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Kaynakça

- Ak, M. & Sezer, Ö. (2017). Effects of organizational commitment in public sector. *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 3(2), 111-119.
- Berry, L. L., Hensel, J. S. & Burke, M. C. (1976). Improving retailer capability for effective consumerism response. *Journal of Retailing*, 52(3), 3-14.
- Berry, L. L. (1981). The employee as customer. *Journal of Retail Banking*, 3(1), 33-40.
- Dokuzoğlu, G. & Eren, M. Ö. (2020). The effect of internal marketing on physical education and sports teachers' organizational commitment. *European Journal of Education Studies*, 6(12), 125-133.
- Erdem, H., Gökmen, Y. & Türen, U. (2016). Psikolojik güçlendirme boyutlarının iş performansı üzerine etkisinde örgütsel bağlılığın aracılık rolü: Görgül bir araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 161-176.
- Erdoğan, F. B. & Sökmen, A. (2019). Örgütsel bağlılık ile iş tatmini ve işten ayrılma niyeti ilişkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının aracılık rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(1), 244-264.
- Foreman, S. & Money, A. (1995). Internal marketing: Concepts, measurement and application. *Journal of Marketing Management*, 11(8), 755-768.
- George, W. R. (1977). The retailing of services - A challenging future. *Journal of Retailing*, 53(3), 85-98.
- Özdemir, G. (2014). Hizmet işletmelerinde içsel pazarlama yaklaşımı. "İş, Güç" *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 16(1), 54-66.
- Greene, W. E., Walls, G. D. & Schrest, L. J. (1994). Internal marketing: The key to external marketing success. *Journal of Services Marketing*, 8(4), 5-13.
- Güllü, S. (2019). *Sporda örgütsel bağlılık ve iletişim*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Güllü, S. & Şahin, S. (2019). *Sporda örgütsel davranış seçme konular*. Spor yönetiminde temel alanlar, Ed: Bora Çavuşoğlu, Ankara: Atlas Akademik Basım Yayın Dağıtım.

- Işık, D. A. & Altunoğlu, A. E. (2016). İçsel pazarlamanın örgütsel sinizm ve örgütsel bağlılığa etkisi üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 273-290.
- Kaya, İ. & İlban, M. O. (2019). Pazarlama çalışanlarında iş tatmininin örgütsel bağlılığa olan etkisinin belirlenmesi: Edremit körfezi örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(41), 317-335.
- Kılıç, M. Y. (2019). Okullarda yöneticinin sağladığı etik iklimin, örgütsel bağlılık ve öğretmen performansına etkisi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 8(3), 807-836.
- Köybaşı, F., Uğurlu, C. T. & Ceylan, N. (2017). Okullarda örgütsel bağlılık yaratan bir öncül olarak imaj. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 155-172.
- Lings, I. N. (2004). Internal market orientation: Construct and consequences. *Journal of Business Research*, 57(4), 405-413.
- Meyer, J. P., Paunonen, S. V., Gellatly, I. R., Goffin, R. D. & Jackson, D. N. (1989). Organizational commitment and job performance: It's the nature of the commitment that counts. *Journal of Applied Psychology*, 74(1), 152-156.
- Meyer, J. P. & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Nuviala, A., Grao-Cruces, A., Perez-Turpin, J. A. & Nuviala, R. (2012). Perceived service quality, perceived value and satisfaction in groups of users of sports organizations in Spain. *Kinesiology*, 44(1), 94-103.
- Ocak, M. & Marangoz, A. Y. (2019). İçsel pazarlama faaliyetleri örgütsel bağlılığı nasıl etkiler? İş tatmininin aracılık rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 24, 115-130.
- Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T. & Boulian, P. V. (1974). Organizational commitment, job satisfaction, and turnover among psychiatric technicians. *Journal of Applied Psychology*, 59, 603-609.
- Rafiq, M. & Ahmed, P. (2000). Advances in the internal marketing concept: definition, synthesis and extension. *Journal of Services Marketing*, 14(6), 449-462.
- Sasser, W. E. & Arbeit, S. P. (1976). Selling jobs in the service sector. *Business Horizons*, 19(3), 61-65.
- Sims, R. R. (2002). *Organizational success through effective human resources management*. Westport: Quorum Books.

- Sönmez, N. K. & Hacıoğlu, N. (2019). Otel işletmelerinde içsel pazarlama uygulamalarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Antalya Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 609-624.
- Tanrıverdi, H., Koçaslan, G. & Eğriboz, N. (2019). Örgütsel adalet, örgütsel bağlılık ve çalışan memnuniyeti arasındaki ilişki. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 1604-1614.
- Taşkın, E. & Yeni, Z. (2016). İçsel pazarlama faaliyetlerinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 62-86.
- Tremblay, M., Cloutier, J., Simard, G., Chenevert, D. & Vandenberghe, C. (2010). The role of HRM practices, procedural justice, organizational support and trust in organizational commitment and in-role and extra-role performance. *The International Journal of Human Resource Management*, 21(3), 405-433.
- Uludağ, G. (2018). Örgütsel bağlılık ile işgören performansı ilişkisini incelemeye yönelik bir alan araştırması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 171-193.
- Yarımoğlu, E. K. & Ersönmez, N. (2017). İçsel pazarlama faaliyetlerinin iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerindeki doğrudan etkisi: Bir kamu bankası örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18(1), 79-98.
- Yeniçeri, T., Kurt, P. & Akgül, V. (2020). İçsel pazarlama uygulamalarının örgütsel bağlılığa etkisinde iş tatmininin aracı rolü: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *BMIJ*, 8(1), 476-501.
- Yıldız Bağdoğan, S. & Sarpbalkan, D. (2017). Çalışanların örgütsel bağlılığını etkileyen bir faktör olarak dönüşümcü liderlik algısı. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 335-352.
- Yıldız, S. M. (2011). İçsel pazarlama, iş tatmini ve örgütsel bağlılık ilişkisi: Spor okullarında görev yapan antrenörler üzerine bir inceleme. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 13(2), 216-225.
- Yıldız, S. M. & Kara, A. (2017). A unidimensional instrument for measuring internal marketing concept in the higher education sector: IM-11 scale. *Quality Assurance in Education*, 25(3), 329-342.

EK: IM-11 Ölçeğinin Türkçe Versiyonu

	1=Hiç katılmıyorum	2=Katılmıyorum	3=Orta derecede katılmıyorum	4=Katılıyorum	5=Tamamen katılıyorum
1. Kurumumuz çalışanlarına çekici fiziki olanaklar sunar (ofis, araç-gereç)					
2. Kurumumuz çalışanlarının temel ihtiyaçlarını karşılar (ücret, sigorta, iş güvenliği)					
3. Kurumumuz çalışanlarını güçlendirir					
4. Kurumumuz çalışanlarına makul iş yükü verir, destekler					
5. Kurumumuz çalışanlarına gerçekleştirebilecekleri bir vizyon sunar					
6. Kurumumuz çalışanlarına eğitim ve gelişim olanakları sunar					
7. Kurumumuz çalışanlarına kariyer ilerleme olanakları ve fırsatları sunar					
8. Kurumumuz çalışanlarına eşit muamele eder					
9. Kurumumuz çalışanlar arası açık iletişim kanalları oluşturmuştur					
10. Kurumumuz karar alırken çalışanların fikirlerini alır					
11. Kurumumuz başarı sağlayan çalışanlarını ödüllendirir					

An Enquiry on the Masculinity of Beşiktaş Çarşı¹ as a Supporter Group²

Esra GEDİK³

Abstract

Research Paper

In Turkey, football has been associated with a variety of fields. Football is an inseparable part of everyday life for a lot of men in Turkey. Football in Turkey is mainly formed with a supporter identity turning around “The Big Three” (Beşiktaş, Fenerbahçe, and Galatasaray⁴). The role of football in the construction and reproduction of hegemonic masculinity is also extremely important. The Çarşı group, founded and managed by the fans of the Beşiktaş team, was examined for the research. In the research, firstly, the relationship between sports and hegemonic masculinity was examined. Then, it was analyze the topic of the study with regards to the studies carried out both in the world and in Turkey on sports, football, partiality, and hegemonic masculinity. In this study, although Çarşı football group is more a dissident group of supporters, this study claims that masculinity in Turkey is reproduced by fans social media activities.

Keywords: Masculinity, football, violence, slang, Çarşı group.

Bir Taraftar Grubu Olarak Beşiktaş Çarşı Grubu’nun Erkeklik İncelemesi

Öz

Araştırma Makalesi

Türkiye’de futbolun çok çeşitli alanlarla ilişkisi kuruldu. Türkiye’de futbol pek çok erkeğin gündelik yaşamının ayrılmaz bir parçası olarak yer almaktadır. Türkiye’de futbol ağırlıklı olarak ‘Üç Büyükler’ (Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray) etrafında dönen bir taraftarlık kimliği ile oluşmaktadır. Erkek futbolseverler için gündelik toplumsal yaşam nasıl futbola göre düzenleniyorsa buna paralel olarak futbolun hegemonik erkekliğin inşasında ve yeniden üretilmesindeki rolü de son derece önemlidir. Araştırma için Beşiktaş takımının taraftarlarının kurduğu ve yönettiği, Çarşı grubu incelendi. Araştırmada, öncelikle spor ve hegemonik erkeklik ilişkisi irdelenerek bir kuramsal temel oluşturulmaya çalışıldı, daha sonra, spor, futbol, taraftarlık ve hegemonik erkeklik üzerine dünyada ve Türkiye’de yapılmış çalışmalar üzerinden çalışma konusu incelenmiştir. Bu çalışma, Çarşı futbol grubu daha muhalif bir taraftar grubu olmasına rağmen, söz konusu erkeklik olduğunda Türkiye’deki erkekliği yeniden ürettiğini iddia ediyor.

Anahtar Kelimeler: Erkeklik, futbol, şiddet, argo, Çarşı grubu.

Article Info / Makale Bilgileri

Received / Alındığı Tarih 09.05.2020

Accepted / Kabul tarihi 09.06.2020

¹ For thirty years, Çarşı group has formed the core of the Beşiktaş fans.

² I really thank Samet Talha Turgut for his help to social media research.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, esra.gedik@bozok.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3192-2107>.

⁴ The Big Three phrase is used in the research about football in Turkey (McManus, 2013).

Introduction

Sport has been associated with men and masculinity in almost every society in the world. The relationship between sports culture and the dominant construct of masculinity makes sport one of the most significant cultural practices that serve for the establishment of inequalities between genders. Sport, as a masculine area, not only reproduces the hierarchical, unequal relations between women and men but also contributes to the deepening and normalization of the hierarchical relations between different masculinities, thus, to the exclusion and discrimination of other masculinities. Football, when considered from this aspect, as much as being a part of everyday life, has recently been a widely spoken area in the academic field, on which researches are conducted and ideas are produced. Sport studies started in the 1970s and have been generally performed by English and American researchers. The research on sportswomen gained intensity in the 1990s while it is the 2000s when the studies by which sportsmen and hegemonic masculinity were investigated became widely carried out. In the construct and negotiation of the hegemonic masculinity, the significance of football was shown through several studies. Today, the prominent fundamental discussion points in the masculinity studies are based on the assumption that masculinity is a product of a range of complicated sociocultural interactions. This assumption is of importance in the way of showing that masculinity is not a phenomenon specific to a definite group of men, a group of men the borders of which are defined, but a phenomenon that is far from generalizations and far more complicated. In this sense, football, with regards to its prevalence in the entire world, is one of the most significant areas which contribute to the establishment of masculinity.

In Turkey, football has been associated with a variety of fields. Football is an inseparable part of everyday life for a lot of men in Turkey. Football in Turkey is mainly formed with a supporter identity turning around “The Big Three” (Beşiktaş, Fenerbahçe, and Galatasaray). In parallel with that daily social life, for the football interested men, is organized according to football, the role of football in the construction and production of hegemonic masculinity is of great importance. The supporters organize their daily life according to the football match. Watching TV shows on football matches, news, and commentaries is a practice shaping the daily life of the supporter men. In recent years, with the increased opportunity for communication through social media, an active supporter practice is added to the said daily practice. Supporters are no longer just passive audiences, instead, they are active media subjects.

For this study, the Çarşısı group, found and managed by the Beşiktaş supporters, was investigated. The fact that this group affects leading large masses at the tribune was a significant criterion for the study. This study, with regards to the selected social media pages of the Çarşısı group which is dealt within the framework of the literature related to the representation of the hegemonic masculinity, will be focusing on the dominant masculine image of football, and how to make room for

alternatives to this image. This is because, those pages that have been created by the supporters, where, different from the official websites of the football clubs, the supporters have the right to speak and are controlled less, are open to more people and more ideas with the more “realistic” use of daily language. In the study, first, we will try to establish a theoretical foundation by examining the relations between sports and hegemonic masculinity; and then we will analyze the topic of the study with regards to the studies carried out both in the world and in Turkey on sports, football, partiality, and hegemonic masculinity.

1. Method of the Study

The random sample was chosen to examine how the posts on these pages and the comments to these posts are constructed according to hegemonic masculinity meanings. The data selected in this way was organized under three themes (slang/swearing, violence, and power) that are predetermined by the thematic analysis. During the analysis, to evaluate the comments on the pages qualitatively, the critical discourse analysis and the related techniques were used in general. For the study in question, the selected pages of the Çarşı group on social media were investigated from January 2017 to January 2019. Accordingly, I found posts with contentious discussions of slang/swearing, violence, power gender, and alongside other posts that asserted the poster’s desire to be associated with traditional forms of masculinity.

Çarşı group was chosen for analysis because among the football fan groups Çarşı group has an anarchic character which disobeys the social rules that cause inequalities. For example, its logo contains the anarchist “A”. Thus, McManus (2013: 7) defines Çarşı group as

While the fan group was founded in 1980 to generate support for the team, its uniqueness when compared to the fan groups of other Turkish teams is that it became colored by the iconography and ideologies of the leftist cause during this period. Growing up in Beşiktaş, a historically mixed-class, heterogeneous, and progressive neighborhood of Istanbul that was dominated by leftists in the late 1970s, the group’s founders unsurprisingly harbored resentment toward many of the social and cultural changes ushered in by repressive military rule and the neoliberal period that followed it.

One of the main slogans of Çarşı group is “Çarşı is against everything/Çarşı her şeye karşı”. This study wants to examine whether Çarşı group is against hegemonic masculinity too. Hegemonic masculinity also causes gender inequality. Hence, this study just wants to analyze whether Çarşı Group has a different masculinity approach or not. Within the framework of the themes mentioned above, the comments on the social media accounts of the Çarşı group were selected and analyzed.

2. Hegemonic Masculinity

The process of being male and female, starting from the house, in the cradle, the kindergarten, the school, the spore, the special relations, the social institutions, the organizations, and the business life. These areas are important factors in the formation and reproduction of gender. Because of these institutions, it is ensured that role differences and gender divisions are continuous.

Hegemonic masculinity is one of the most important concepts that researchers working in this field in recent years. Hegemonic masculinity is a form of manhood, which produces idealized forms for males, which affects masculine relations between men and women in different geographies, cultures, and histories, and affects other masculinities more or less. Basic hegemonic masculinity features; heterosexuality, homophobia, competitiveness, work-power ownership, sexually active, sexism, and racism/nationalism (Connell, 2013; Sancar, 2011). Since the concept of hegemonic masculinity tells the characteristics of what an "ideal" man should be, we cannot find all the features in a single individual. According to Sancar, masculinity is "building power" (Sancar, 2009: 19). The roles expected from men have become the rules that they must fulfill. When the man fulfilled what was expected by the society, he was seen as "strong" and became a "valued" individual by the society; but when the male did not fulfill the expectations (gender roles, duties) of society, he faced exclusion. Because in society there is an understanding of masculinity that is accepted and dominated by society. Connell defines this understanding of masculinity as hegemonic masculinity. The concept describes how the form of masculinity created in the patriarchal system establishes hegemony over women and other masculinities (Akca and Ergül, 2014: 13). In other words, hegemonic masculinity is ideal. Hegemonic masculinity is not static, so new forms with old forms always change (Connell and Messerschmidt, 2005). In this respect, it is impossible to define a fixed, constant male ideal. However, manhood is rebuilt with texts such as cinema, media, novels, and stories. For this reason, one can speak of "masculinities", not of universal manhood, but different masculinity experiences. Connell notes that masculinity has changed due to gender differences in gender attitudes and behavior, structural changes in gender mainstreaming, and changes in the social structure (1995). This structure is the product of certain historical, social, and cultural conditions that constantly reproduce itself. In other words, different communities and cultures experience in different ways than we now experience "our" masculinity (Bozok, 2011, p.6). Unlike femininity, male identity continues to subject men to life-long trials as an identity that is constantly re-tested and re-tested. That is why men try to see 'approval' by their genders.

3. Theories of Masculinity and Association Football

Masculinity varies with different social settings and different gender relations (Connell, 1995). The relationship between sports culture and the dominant construction of masculinity renders sport one of the major cultural practices that serve for the creation of gender inequalities. Men's domination over women thanks to their physical appearance justifies defining the field of sport, which is of utmost importance in terms of demonstrating physical strength and endurance, as a field reserved for masculinity. Connell (1990) suggested that a contact team sport such as football portrayed hegemonic notions of masculinity (in the players, media, and fans), and the continued reproduction of heteronormativity was evident. One particular contact team sport, association football, was based on and maintained traditional notions of masculinity during the nineteenth and twentieth century. This required the demonstration of physical strength and power, heterosexuality, and hostility towards homosexuals and women (Dunning 1999; Nauright and Chandler 1996). Sport as a masculine field not only reproduces the hierarchical and unequal relationship between women and men but also contributes to the deepening, normalization of the hierarchical relationships between different masculinities, which leads to other masculinities' being excluded and exposed to discrimination (Connell, 1995). Considered from this aspect, in recent years, football has become a subject topic that is also discussed, investigated, and speculated in the academic field as well as in daily life.

Sport studies started in the 1970s and have been mainly carried out by English and American researchers. In the 1990s, research on women athletes and in 2000s research on men athletes and hegemonic masculinity gained prominence. The importance of football in the construction and negotiation of hegemonic masculinity has been suggested in many different studies. Today, the main discussion topics in masculinity studies that come into prominence are based on the assertion that masculinity is a product of a series of complex socio-cultural interactions. This assertion is of importance in that it shows that "masculinity" is not a phenomenon specific to a distinct and bordered group of men but a phenomenon that transcends generalizations and is more complex. In this regard, the widespread nature of football makes it one of the most important fields that contribute to the construction of masculinity in the sports field. Today, football still is described as a "man's game", as it was in the past. This masculine approach requires to ask whether sport, in particular, football is a "man thing". As long as this question remains unasked, a "gender-neutral" language regarding sports and football cannot be suggested, and therefore, criticism and self-criticism towards the strengthening of existing power relations cannot be raised. For David Rowe (1997), sport "...has become one of the main instruments through which masculinity is being constructed against femininity in a way to offer an evident cultural hierarchy of power."

A distinction between private and public sphere has emerged also in terms of football. After the industrial revolution, as the traditional structure was replaced by the capitalist structure, women's place shifted from the private sphere towards the public sphere. However, the sports culture that has developed and been shaped around the traditional structure considers women to belong to the private sphere (housework, childcare, etc.) and men, who enjoy sports in their leisure time after work, to the public sphere (Giulianotti, 1999:155-156). In terms of Western history, the relationship between man and sports is twofold. Sport determines manhood. Masculinity also determines and makes sense of sports. Football is the demonstration of socially acceptable forms of hetero masculinity (Plummer, 1999).

In Turkey, academic studies on football usually consider the economic relations about clubs like branding, commercialization of the club, and football (Talimciler, 2008; Sen, 2013; Göllü, 2012; Yazar, 2005). However, there is a lack of specific documentation on men's football and masculinity. As Erhart (2011: 7) claims that "hegemonic masculinity is even more visible and can be more acutely observed in Turkish football stadia." Thus, this study fills the gap in relations between masculinity and football. Moreover, academic studies on Internet sports media content remain limited. As Crawford said, "The area of sports supporters is one that remains both largely under-researched and under-theorized" (Crawford, 2003: 233). In this research, I use social media to investigate gendered attitudes existing among fans of football via a sport-based message board.

4. Analysis of Çarşısı Group

4.1. The loyalty of Football: Masculinity and Being a Fan

Football needs fans to get meaning. The fans, on the other hand, satisfy the need to belong to a specific group and to obtain an identity through the team they hold. Fans constitute one of the most important elements of football. Just like football cannot be football without a footballer, it cannot be without fans. The dimensions of this relationship have also changed within the development process of football. A fan community is a form of the social network containing interacting individuals in a town, city, or wider domain (Bale, 2000). The relationship between football and its supporters has been described as a relation which impacts on hegemonic masculinity. Fan culture has been viewed as an imagined dynamic community as part of everyday life (Crawford, 2004; Nash, 2000). The wider social role of football should also be considered as part of everyday masculinity experiences. Soccer and football fans are one of the most influential fields in the formation of male identities all over the world. We see more of the use of violence, homophobia, profanity/slang associated with masculinity in this area. Also, football and sports can be the stage for the domination of men towards each other. Hegemonic masculinity is one of the most important concepts that researchers working in this field in recent years.

Today, as many phenomena, adherence to a football team has faced a significant change. Modern technologies play a vital role in the facilitation of transnational fan networks. Especially web 2.0 and social media have offered many platforms suitable to talk about football. Instagram and Twitter, among others, allow supporters to reinforce their supporter identity also in the virtual world in addition to real-life in that they can share their comments and ideas freely as active subjects. On fan-related Web sites, participants are involved in day-to-day interaction, threats to the other club fans, and sending photographs, fanzines, video clips. Since the 1990s, the increasing number of mobile phones, laptops, and other computer tablets now provides fans to be more active online. Kian et al. (2011: 694) express that fans become users and they serve hegemonic masculinity by postings on fan-related web sites.

As a result, daily practices associated with being a supporter get standardized with each passing day and shape the construction of a social sphere where a certain image of masculinity has to be continuously experienced in daily life. In such a social sphere, social media becomes an indispensable part of their daily life and then causes the emergence of the value judgments, tastes, and opinions of masculinity. Today, such an understanding of adherence, which has been developed using social media, will render masculinity dominant, as in the past, and sustain sports and football based on male hegemony.

The power relations in the field of sports and football need to be examined as a gender-related cultural practice. One of the major points here is the fact that this field is read concerning the concept of hegemonic masculinity. According to Connell (1995), the concept of hegemonic masculinity is a form of being a man which is created by gender practices that are culturally supported, aggrandized, praised and excused within a certain societal/cultural formation, wherein it can more or less affect other masculinities (Özbay and Baliç 2004). Researchers who deal with the field of sports and football in terms of the emergence of hegemonic masculinity (re)produce gender relations that are already dominant in the field of sports and football. This relationship between sports culture and masculinity construction makes the sport a cultural practice of great importance serving for the drawing of a boundary between a woman and a man (Miller, 1990). For example,

- *Your father* is Beşiktaş. You will obey. Beastly colored (4humorpost, 11 February 2018).

- *Don't cry* as a Beşiktaş fan. Let them play ball *like a man*. (cskntunaa, 16 February 2018).

- You added ear and nose to yourself *like a girl*, you fucking effeminate Karıköy Fenerli. You come here and put a racon here as if you are a man. Listen to Vardar Ovası (storyissx, 27 February 2018).

- *Beautiful*, you leave football. *Play volleyball* or something. Cook sarma or hang out Yemekteyiz program (Sokakfenerbahce, 10 February 2019).

- Fuck those referees. He is looking for you too. He also looks for Fenerbahçe. It also protects Galatasaray. Don't cry like a woman (muhammedaliw, 28 January 2018).

- How many motherfuckers are among our fans. Fortunately, an *assmongers* like Burak came (ozanhakank, 12 February 2019).

- Your brother, your president has did it yourself. Now, *like a belly dancer*, 17 teams dance. Let's take *crying pacifier* (cetinciftci_, 12 February 2019).

- Put that in your little mind, sit down, watch *your husband* and learn (shsnsbsmsbsmsbsmsbw, 27 January 2018).

- Beşiktaş is *the Father Team* (forzabesiktas, 11 February 2018).

- *Your father* is Besiktas Ulan! (yidoo.dncr, 16 February 2018).

As we can see the quotations from fan groups, football is constructed as a man game. Being a fan of Beşiktaş is considered “father” who has the power over women and other men like in the family or in society as we can witness in Turkey. Moreover, the opposite team is feminized by referring to crying, cooking which are assumed women's features based on the gender-based division of housework. Hegemonic masculinity in Turkey is constructed as rational, strong, and violently, toward what is regarded as feminine (women and homosexuals), sexist and homophobic behaviors. Being emotinal is considered a feature of women and mostly it is said “*erkekler ağlamaz*” (men do not cry). Since masculinity was equated with power within a patriarchal society, to insult the other team, fans womanize the other teams and their fans. In the last instance, social media channels play a very active part in this process. Kian (et al. 2011: 682) “fans do so under anonymous screen names, which permits them to post freely without threat to their personal identities.”

According to Orta (2014: 86), “the opinion of “football is the sport of men” is dominant in the public from football managers to the media in Turkey for years”. The occupations are divided as “women's jobs” and “men's jobs”. From this point of view, in sports the concepts of “women's sport” and “male sport” are also constructed (Orta, 2014). As discussed above, being man is related to strength and dominance. Also football is considered related to be strong. Thus, in terms of women's sports, male sports discrimination, football is considered as male sport. In that sense, Erhart (2011: 89) claims that “fans take pride in calling themselves *delikanlı*, a Turkish expression which means ‘crazy-blooded’” which is commonly used in Turkish to refer to young men (Nuhurat, 2017). In general, media but in particular, sports media contributes to the reproduction of gender roles that already exist. As Mean (2001) argues, it is football that is especially linked to masculinity.

For example, there is a repeated saying "Football is the sport of men". Many studies examined the issue in terms of hegemonic masculinity power and the idea that this power puts women excluded by ignoring the success of women in "male" sports (Caudwell 2003; 2007). Between 2011 and 2014, the empty stadium ban was replaced with the women-and-children only policy. In other words, women were considered as a ban. Nuhurat (2017: 36) argues this situation as

Distributing free tickets to women, instead of requiring them to purchase tickets like regular fans, shows that women are not considered to be real fans. It is telling that penalty games continued to be discursively termed as "spectatorless" even though thousands of women would be in attendance.

Hence, football in Turkey is generally understood as a men's game (Bora, 2013).

Social media, which has started to replace media that have gradually been traditionalized, indirectly accelerates this process. Social media has a critical role in the relationship between football and adherence. Social media, today, mediates the transmission of football to the end of the society. However, this role of social media should be regarded not only as mediation but also as the creation of the symbolic sphere around football, as determining the outlines of the relationship that football enthusiasts establish with it.

4.2. Football and Slang

Linguistic (verbal) violence, briefly, is described as verbal attacks against the person. A language is an important tool for us to name and communicate with the person in the community. Slang and swear words are types of languages that are regarded as threatening or insulting which we are unwillingly exposed to in our social life. The majority of the society takes it very normal when messages including slang or swear words are articulated by men. In cases where slang and profanity are welcome, expressions are equivalent to "power" (Kocaer 2006). One of the primary reasons is that the use of slang and swear words is associated with authority and dominance, therefore, masculinity. Akbaş (2012: 25) claims "man's identity built on power shows himself most strikingly in the field of language through sexuality. Therefore, in sentences such as "fuck", "put on your pussy", "fag", we encounter the humiliation of women's identity and body. male domination and power are also expressed in language."

According to Nuhurat (2017: 31), "football fans in Turkey include swearing as part and parcel of fandom and its specific formulation of masculinity." When football matches are examined in Turkey, fans call themselves as *adam/delikanlı*. Moreover, they refer to rival fans, players, or referee as *ibne* (faggot) (Tanir, 2007). As Mewett and Toffoletti (2008: 175) claim, masculinity is manifested not only in physical actions but also in verbal discourse in football. Fans use racist and sexual discourses in their songs to bring down the opposing team morally (King, 1997:

585-587). Many fan songs put the rival team as a sexual object, and make them as not man enough.

Football is a sports branch almost everyone talks about in Turkey and the use of swear words is considered a very usual demeanor in the context of football. Players of the opposing team, their supporters, managers, referees, and so forth, in other words, enemies get affronted by supporters using words or phrases that would insult a gender. The driving force here is the desire to guarantee and ensure the continuity of dominance, and in Turkey, dominance corresponds to “masculinity”. For example,

- Who will make bam and bam ¹¹ will be clear on wedding night ¹² (mesuutcan, 28 January 2018)
- Fag federation, bitch child referees, your father Beşiktaş (erhanakinnnn, 30 January 2018).
- Get mad, motherfuckers. We come to fuck your mother (kndniyi_bak, 11 February 2018).
- Let's get fuck the motherfuckers next week (cnr.bk, 17 February 2018).

The words and phrases (fuck, pussies, dick, son of a bitch, motherfuckers, fag) used by the supporters when their team scores a goal are always sexist (insert, enter, put), always imply a struggle between the one who smashes or is smashed, who is the top or the bottom. Also, the language of thinking male sexuality not as making love but as a practice of dominance manifests itself in the fight songs and slogans uttered from the terraces (Bora, 2007). Caudwell (2011: 126) demonstrates “the malignant sounds of sexism, racism, and homophobia are palpable within football stadia”. He (2011) also claims that football is a symbolic penis in Turkish. Football and sex share a common vocabulary, for example, goal. Erhart (2011) also emphasizes that “when a team scores a goal fans oftentimes start singing about anal rape or insult the goalkeeper for his ‘weak performance’. Similarly, men use the phrase ‘score a goal’ to denote successful sexual conquests.” For example, in Turkey, bloody sheets (*kanlı çarşaf*¹³) are opened in-stadia referring to the wedding night (*gerdek gecesi*) to celebrate defeating an unbeaten team so far.

As we can see from quotations, all those slang words are used to feminize the opposite team. In this way, being a man equals not be a woman. In other words, being a woman or feminine damages masculinity or man can lose his manhood by feminized. The sexist language at the stadium also strengthens the idea that the field of sport (football) is masculine (Messner et al. 1993).

11 Bam Bam is a phrase from a song meaning to ream.

12 Referring the match day referring Beşiktaş as groom and the opposite team as bride.

13 In some regions in Turkey, to prove that the woman who married is virgin, in wedding night, bloody sheet is shown. The aim is to make sure the groom is the first to have sexual intercourse with the woman.

4.3. Football and Violence

As can be seen, hegemonic masculinity is a concept created to understand the power and wealth of certain male groups, how they justified and reproduced social relationships that create oppression and bullying (Türk, 2015: 86). Also, hegemonic masculinity is not about bullying only men but also women. Also, It has a binary function to understand bullying relationships between different male groups. Men having power exclude men, who do not act as expected in the group, who have different behaviors.

Football is closely related to violence as well as many other social events. Today, football appears as a reflection of social life. It will be helpful to consider why people support a team and supporters demonstrate aggressive attitudes towards the supporters and players of the opposing team within this construct (Çepe, 1992). Behaviors of football fans have become a topic of discussion. The shared impression regarding football and violence is that, recently, football has become a problem in terms of attitudes both in the arena and in the terraces, and the behaviors of football players and supporters have changed unexpectedly (Yüksel, 1998). Each passing day, supporters keep getting attached to their teams blindly and ignore facts. As a result, it is observable that their attitudes towards the players and the supporters of the opposing team have become disrespectful and aggressive (Arslan and Bingölbali, 1997). As it is known, hegemonic masculinity defines masculinity values with aggression, competition, heroism, and heterosexuality in building masculinity and establishes male domination on the myth of strength (Connell, 1995). In this way, the naturalization of acts of violence occurs. The fact that violence is accepted as natural in football, in fact, it shows its relationship with the reproduction of masculinities. For example,

- Again a life and death match. You're dead again (bradleyhelmss, 2019).
- It [Beşiktaş] will hurt so much (beşiktaşopen, 2019).
- it's time to show the power of the Çarşı (okansogn1903, 2019).
- Eagle, crush the canary's head. (many users comment like this)
- Father Eagle, motherfucker puppies. (many users comment this)

Adherence to a football team can be argued to have emerged due to psychological and social reasons. In each society, individuals have various needs. Impulses and motives transform these needs into behaviors and, as a result, individuals achieve satisfaction, which lies behind football team adherence. Supporters sometimes satisfy their expectations and hopes in their own private lives by the achievements of their team or club. Giulianotti (1999) describes football as an area for the legitimation of men's power over women. In most societies, men enact violence to women, especially planned, repeated forms of violence (WHO, 2002). Hegemonic masculinity has been used to explain various forms of men's violence, such as homophobic violence, murder, sexual assault, football hooliganism, violence in sport (Connell and Messerschmidt, 2005).

The apparent face of violence in football is manifested as “Supporter Violence”. However, just as the fact that myriad macro structural elements are influential in the creation process of this violence, we have to admit that football, as a subsystem of society, is in a process of social construction. Many social media comments include violent sayings such as “fight, fuck, damage, destroy”. Situational factors-actions are more or less effective in the formation of violence in the football context. Fan pages where hegemonic masculinity is reproduced with violence, slang and swear language emerge as powerful social space to dominate other men (opposite team fans) who are not part of hegemonic masculinity. Those comments normalize the violence as a code of masculinity in terms of football. In other words, football seems to be an arena where men can perform violence which is accepted as a part of their nature.

Conclusion

In this article, we relate the hegemonic masculinity and football to our fieldwork on Beşiktaş football fan pages. The purpose of this exercise is to establish an analytical framework for the comparative study of football masculinity. As emphasized throughout the study, there is a close relationship between the hegemonic masculinity and football culture. Social media fan pages rebuild hegemonic masculinity. Moving from this point, when we look at the messages in the fan pages examined in the study, both in the production of messages and in the mediation of messages, the fans who made the comments seem to produce hegemonic masculinity as active users, not passive actors. Slang that is used extensively can be interpreted as exclusion and the relations of power they produce by men who represent the dominant masculinity values towards not against women, other men too.

It can be seen in the interactions of fan groups that hegemonic masculinity, not only individual performances but also various institutions or groups of men. We can see through the fan pages that the masculinities are actively produced by fans through social media. Masculine qualities appear through physical practices such as sports (Oktan, 2008: 161), football is one of its own. Despite the fact that football is identified with masculinity and is defined as men's sport, the fans' posts show us that the secondary position of the woman emphasized through football in terms of slang words and fans' definition of Beşiktaş such as father team or team of men. Besides, the feminization of other clubs/fans and sport fictionalization as a field of masculinity makes football a component of hegemonic masculinity. Slang words, on the one hand, are the sense of authority and masculinity through violence, on the other hand, they are tools that reinforce the bond between men. Moreover, women-sports discrimination is observed. This distinction is being seen through the expressions on the fan pages that being strong and being a man (*adam*) is emphasized over football. Although football issues are included in fan pages, some of the expressions are especially swearing and violent, it can be interpreted as football is seen as a violent sport in itself. Slang and violence are equivalent to

masculinity. Slang words used not only against women but for men by men who represent the dominant masculinity values, hierarchy of men in relationships among themselves and the form of power relations can be seen on the pages. When considered, football has an important place in the representation of hegemonic masculinity. Although Çarşı is against everything, fan pages show us that they are not against hegemonic masculinity or degradation of women and other men. In other words, Çarşı fan pages are the areas that reproduce the hegemonic masculinity in Turkey.

Examining football on social media makes the potential of social media visible. As social media's impact on everyday lives increases day by day, it has a great influence on the gender roles in society. It is important to conduct studies in the fan pages such as twitter/Instagram accounts, and forums of football teams in terms of deepening the analysis of the subject. Fan pages are important areas of investigation in terms of showing that the patriarchal language has turned into a popular cultural product through football.

References

- Akbaş, E. (2012). *Türkiye'de sosyal medyada futbol taraftarlarının erkeklik söylemleri*. [PhD Thesis] İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Akca, E. B. & Ergül, S. (2014). Televizyon dizilerinde erkeklik temsili: kuzey güney dizisinde hegemonik erkeklik ve farklı erkekliklerin mücadelesi. *Global Media Journal: TR Edition*, 4(8), 13-39.
- Arslan, C., Bingölbali, A. & Ramazanoğlu, F. (1997). Futbol seyircisini fanatik olmaya yönelten motivasyonel ve psikolojik etkenler. *Hacettepe Üniversitesi Futbol Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6, 3-10.
- Bale, J. (2000). The changing face of football: stadiums and communities. *Soccer & Society*, 1(1), 91-101.
- Bora, T. (2007). Erkeklik ve futbol: beşlik yeme kaygısı. *Kaos GL*, 32, 16-17.
- Bora, T. (2013). Futbolda erkeklik, militarizm, milliyetçilik. *Masculinity, Militarism, and Nationalism in Football*". In *Erkek millet asker millet (Manly Nation, Military Nation)*, edited by Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, 487-512.
- Bozok, M. (2011). *Soru ve cevaplarla erkeklikler*. İstanbul: Altan Basım.
- Caudwell, J. (2011). 'Does your boyfriend know you're here?' The spatiality of homophobia in men's football culture in the UK. *Leisure Studies*, 30(2), 123-138.
- Çepe, K. (1992). *Futbol müsabakalarında seyircilerin saldırganlıkları ve şiddet sebepleri üzerine bazı araştırmalar* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi

- Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Ankara.
- Chandler, T. J. L. & Nauright, J. (Eds.). (1999). *Making the rugby world: Race, gender, commerce* (No. 10). Taylor & Francis.
- Connell R. W. (1995). *Masculinities*, UK: Polity Press.
- Connell, R. W. (1990). Iron man. In M. A. Messner & D. F. Sabo (Eds.), *Sport, men and the gender order: Critical feminist perspectives*, 83-95. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Connell, R. W. (2013). *Gender and power: Society, the person and sexual politics*. John Wiley & Sons.
- Connell, R. W. & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & society*, 19(6), 829-859.
- Crawford, G. (2003). The career of the sport supporter: The case of the Manchester Storm. *Sociology*, 37(2), 219-237.
- Crawford, G. (2004). *Consuming sport: Fans, sport and culture*. London: Routledge.
- Dunning, E. (1999). *Sport matters: Sociological studies of sport, violence and civilization*. London, UK: Roudedge.
- Erhart, I. (2013). Ladies of Besiktas: A dismantling of male hegemony at İnönü Stadium. *International Review for the Sociology of Sport*, 48(1), 83-98.
- Garland, J. & Rowe, M. (2001). *Racism and anti-racism in football*. Springer.
- Giulianotti, R. (1995). Participant observation and research into football hooliganism: Reflections on the problems of entrée and everyday risks. *Sociology of Sport Journal*, 12(1), 1-20.
- Giulianotti, R. (1999). Built by the two Varelas: The rise and fall of football culture and national identity in Uruguay. *Culture, Sport Society*, 2(3), 134-154.
- Göllü, E. (2012). Impact of the financial performances of incorporations of football clubs in the domestic league on their sportive performances: A study covering four major football clubs in Turkey. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 3(1), 20-29.
- Kian, E. M., Clavio, G., Vincent, J. & Shaw, S. D. (2011). Homophobic and sexist yet uncontested: Examining football fan postings on internet message boards. *Journal of Homosexuality*, 58(5), 680-699.
- King, A. (1997). The lads: Masculinity and the new consumption of football. *Sociology*, 31(2), 329-346.

- McManus, J. (2013). Been there, done that, bought the t-shirt: Beşiktaş fans and the commodification of football in Turkey. *International Journal of Middle East Studies*, 45(1), 3-24.
- Mewett, P. & Toffoletti, K. (2008). Rogue men and predatory women: Female fans' perceptions of Australian footballers' sexual conduct. *International Review for the Sociology of Sport*, 43(2), 165-180.
- Miller, T. (1990). Sport, media, and masculinity in Rowe, D. ve Lawrance, G. (Eds.), *Sport and leisure: Trends in Australian popular culture*, 74-95. Harcourt, Brace Jovanovich: Sydney, Australia.
- Nash, R. (2000). Contestation in modern English professional football: The independent supporters association movement. *International Review for the Sociology of Sport*, 35(4), 465-486.
- Nuhrat, Y. (2017). Fair to swear? Gendered formulations of fairness in football in Turkey. *Journal of Middle East Women's Studies*, 13(1), 25-46.
- Oktan, A. (2008). Türk sinemasında hegemonik erkeklikten erkeklik krizine: Yazıtura ve erkeklik bunalımının sınırları. *Selçuk İletişim*, 5(2), 152-166.
- Orta, L. (2014). Women and football in Turkey. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(7), 85-93.
- Özbay, C. & Baliç, İ. (2004). Erkekliğin ev halleri! *Toplum ve Bilim*, 101, 89-103.
- Plummer, D. (1999). *One of the Boys: Masculinity, Homophobia and Modern Manhood*. New York: Harrington Park Press.
- Richard, G. (1999). *Football. Sociology of the global game*. Polity, Cambridge.
- Rowe, D. (1997). Big defence: Sport and hegemonic masculinity. *Gender, Sport and Leisure: Continuities and Challenge, Aachen: Meyer & Meyer*.
- Rowe, D. & Kültürler, P. (1996). *Rock ve sporda haz politikaları*. Çev: Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sancar, S. (2011). *Erkeklik: İmkansız iktidar: Ailede, piyasada ve sokakta erkekler*. İstanbul: Metis.
- Sen, H. (2013). Futbolun değişen yapısı üzerine sosyolojik bir analiz. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 88-106.
- Talimciler, A. (2008). Futbol değil iş: endüstriyel futbol. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 26, 89-114.
- Theberge N. (1993). The construction of gender in sport: Women, coaching, and the naturalization of difference. *Social Problems*, 40(3), 301-313.

- Yarar, B. (2005). Hegemonic struggle, the state and popular culture: The case of football in Turkey. *European Journal of Cultural Studies*, 8(2), 197-216.
- Yüksel, H., Doğan, B., Moralı, S. & Acar, M. F. (1998). Futbolda şiddetin toplum bilimsel boyutları. *Hacettepe Üniversitesi Futbol Bilim ve Teknolojisi Dergisi*, 5(1), 22-26.

Sabahattin Ali'nin Şiirlerinde Dağ İmgesi

Mehmed Halil SAĞLAM¹

Öz

Araştırma Makalesi

Sabahattin Ali'nin romancılığı ve hikâyeciliği şairlik yönü perdelemiştir. Oysaki onun şairlik yönü, romancılığı ve hikâyeciliği kadar başarılıdır. Bestelenen çok sayıda şiirinin olması onun başarılı bir şair olduğunu açıkça göstermektedir. Bu çalışmada Sabahattin Ali'nin şiirlerindeki dağ imgesi analiz edilmektedir. Araştırmanın temel amacı Sabahattin Ali'nin şairlik yönü hakkında yapılan çalışmalarına katkı sağlamaktır. Araştırma sonucunda Sabahattin Ali'nin şiirlerinde dağ imgesini sıklıkla kullandığı tespit edilmiştir. Sabahattin Ali, dağ imgesini hem retorik hem de iç dünyasında yaşadığı duygu ve düşünceleri yansıtmak için kullanır. Kaygı ve korku psikolojisi, bireyin kaçış psikolojisini tetikler. Birey, kendisini güven ve emniyette hissetmek için bulunduğu mekânı terk etme psikolojisini yaşar. Dağlar, kaçış psikolojisi yaşayan bireyler için en güvenilir mekânlardır. Ayrıca genişlikleri ve yükseklikleri bireye yücelik duygusu verir. Sabahattin Ali, şiirlerinde korku ve kaygı psikolojisiyle dağlara yönelir. Onun dağlarda yaşama arzusu sadece mekânı terk etme psikolojisinden kaynaklanmaz. Sevdiği kadınlarla aşkını dağlarda yaşamak ister. Dağ objesi onun şiirlerinde duygu, düşünce ve hayallerini görünür hale getiren bir metafora dönüşür.

Anahtar Kelimeler: Sabahattin Ali, dağ, imge, şiir.

The Image of Mountains in Sabahattin Ali's Poems

Abstract

Research Paper

Sabahattin Ali's novelism and storytelling obscured the direction of poetry. Yet his poetical side is as successful as his novelism and storytelling. The fact that he composed many poems clearly shows that he was a successful poet. The main purpose of the research is to contribute to the studies on the poetical aspect of Sabahattin Ali. As a result of the research, it was found that Sabahattin Ali frequently used mountain image in his poems Sabahattin Ali uses the mountain image to reflect both the rhetoric and the feelings and thoughts he experiences in his inner world. The individual experiences the psychology of leaving the space to feel safe and secure. Mountains are the most reliable places for individuals with escape psychology. In addition, widths and heights give the individual a sense of glory. Sabahattin Ali, in his poems, turns to the mountains with the psychology of fear and anxiety. His desire to live in the mountains does not only stem from the psychology of leaving space. She wants to live in the mountains with the women she loves. The mountain object becomes a metaphor in his poems that makes emotions, thoughts and dreams visible.

Keywords: Sabahattin Ali, mountain, image, poem.

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 24.07.2019

Kabul tarihi / Accepted 09.01.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Siirt, mhalilsaglam@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7557-7021>.

Giriş

1. Sosyal ve Bireysel Hayatta İmgeleşen Dağ Algısı

Şiir sanatında estetik hazzın temel kaynaklarından biri tabiata ait objelerdir. Dağlar, bu objeler arasında sanatçıya en fazla estetik haz veren objeler arasındadır. Dağların yüksekliği ve genişliği bireye yücelik duygusu verir. Şiir dilinde dağların çağrıştırdığı duygular imgelerle anlatılır. İmge en kısa ve öz tanımlamasıyla sanatçının çeşitli duygularıyla algıladığı özel, özgün bir görüntünün dile aktarılışdır (Aksan, 1993:32). Dağ imgesi, şiir dilinde güç, kudret, irade, emniyet ve erişmezlik gibi soyut kavramları sembolize etmektedir. Türk şiirinde sıklıkla kullanılan dağ imgesi yüce olandır; özgürlükler, güzellikler ve güzeller mekânıdır; ilahi güce yaklaştıran yerlerdir; öte yaşamsal uzamdır; dekoratif bir ötedir; hayat vericidir, dinamiktir; umuttur; dosttur; özlemdir; engelleyicidir; yalnızlıktır; onurdur; çekilen çiledir; ihmal edilmiş insanların mekânıdır (Durak, 2003:63-67). Dağ imgesinin taşıdığı bu farklı anlamlar doğrudan doğruya şairin yaşadığı ruh haliyle ilişkilidir.

Dağların imgesel anlamlarının dışında kutsal olduklarına dair inanışlar da bulunmaktadır. “*Cudi, Ararat, Ağrı, Hira, Zeytinlik, Hira, Uhud, Arafat vb. dağlar, çeşitli inanışlara konu edilen ve kutsallık atfedilen dağlar arasında yer almaktadır*” (Özdemir,2013:142). Yunan mitolojisinde Olympus Dağı, İran mitolojisinde Hara Dağı, Japon mitolojisinde Fuji-Yama Dağı, Türk mitolojisinde Altay Dağı da haklarında olağanüstü olayların anlatıldığı kutsal birer dağ örnekleridir. Halk edebiyatı araştırmacısı Mehmet Özdemir’in tespitlerine göre “*Kaldeliler, Aralu, Grekler ise Olympos dağını Tanrı'nın ikametgâhı olarak görürler. Çin imparatorları, dağların zirvesinde Tanrı'ya kurban sunarlar. Sinâ, Yahudilik ve İslam'da Tanrı'nın tecelli ettiği ve Hz. Musa ile konuştuğu yer olduğu için kutsal kabul edilirken Fuji-Yama ise dünyanın eksenini kabul edilir. Uzakdoğu kültüründe Himalaya, dağların kralı; Meru, dünyanın eksenini; Kailâsa, Tanrı Şiva'nın ikametgâhidir. Tibet inançlarında dağlar, semanın direkleri veya yerin kazıkları, hatta ülkenin ilâhları, mekânın efendileri olarak kabul edilmektedir. Dünyanın merkezini teşkil eden kutsal dağ inancı Ural-Altaylar'da, Cermenlerde hatta Malakka pigmeleri gibi ülke ve toplumlarda da görülür. Mezopotomya'da merkezi bir dağ, gökle-yeri birleştirmektedir. Hristiyanlara göre Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yer olan Calvaire (Aramice Golgata) tepesi dünyanın merkezinde bulunmaktadır ve hem semavi dağın zirvesi hem de Hz. Adem'in yaratıldığı ve defnedildiği yerdir*” (Özdemir,2013:142). Dağların kutsallığıyla yüksekliği ve genişliği arasında yakın bir ilişki vardır. Din ve inanç algısında dağların yüksekliği ve genişliği yaratıcının güç, kudret ve azametini göstermektedir. “*Dağların kutsal oluşu ve onlara karşı tâzimde bulunulması, Tanrı'ya en yakın yerler olarak kabul edilmeleri, daha gelişmiş dinlerde ise Tanrı'nın yüceliğini ve aşkınlığını sembolize etmelerinden ileri gelmektedir*” (Harman, 1993:402). Dağların dinlerle ve inançlarla ilgili taşıdıkları imgesel değerler toplumların sosyokültürel yaşantısına ve kültür dillerine yansımaktadır. Konuya Türk kültürü açısından bakıldığında Türk dilinde dağla ilgili çok sayıda atasözü ve deyim bulunmaktadır. Kinaye, teşbih ve mecaz anlamda kullanılan dağlarla ilgili atasözü ve deyimlerden bazıları şunlardır:

“Dağı aşır gelmedi mi ya;dağ başı dumansız olmaz; dağ gibi yiğit; dağ deviren zincir kıran; dağ ne kadar yüce olsa; yol onun da üstünden aşar;dağdan gelip bağdakini kovdu; dağına göre kar yağar; dağ dağ üstüne olur; ev eve üstüne olmaz; dağlara taşlara” (MEB,2001: 86,87). Türk dilinde dağlarla ilgili çok sayıda deyim ve atasözünün bulunması, Türk toplumunun uzun bir dönem dağlık bölgelerde yaşamalarından kaynaklanır. Nitekim Altay Dağları'nın eteklerinde göçebe bir toplum olarak yaşayan Türkler, zamanla Orta Asya ve Anadolu coğrafyasında yerleşik düzene geçmişlerdir.

Dağlar, korku ve kaçış psikolojisi yaşayan bireylerin de en fazla yöneldikleri mekânlardır. Türk tarihinde öldürülme, tutuklanma veya istemediği bir eylemi gerçekleştirme korkusuyla dağlara kaçan çok sayıda halk kahramanı, soylu eşkıya tiplmesi veya kanun kaçağı vardır. Pir Sultan Abdal (16. yy), Dadaloğlu (19. yy), Köroğlu(16. yy), Çakırcalı Mehmet Efe (19. yy) ve Hekimoğlu (19. yy) bu tip halk kahramanları arasındadır. Bu halk kahramanlarının hayat hikâyelerini konu edinen çok sayıda şiir, hikâye ve roman türünde eser vardır. Göçebe Avşar aşiretine mensup Dadaloğlu, Osmanlı Devleti'nin 1865 yılında uyguladığı iskân politikasına isyan ederek dağlara çıkmıştır (Cebe, 2011:32). Koçaklama türünde şiirleri bulunan Dadaloğlu, bir şiirinde şöyle der: “*Hakkımızda devlet vermiş fermanı/ Ferman padişahın dağlar bizimdir*” (Boratav, 2000:168). Şiirdeki dağ imgesi, haksızlık karşısındaki direniş ve başkaldırıcıyı ifade etmektedir. Bir halk kahramanı olan Köroğlu da haksızlık karşısındaki isyanını dağ imgesini kullanarak dile getirir. Köroğlu, Anadolu ve Azeri anlatıları çerçevesinde, kişisel çıkarları için değil, zulme başkaldırarak babasının vesayetini yerine getirmek için dağa çıkmıştır. Dağ imgesi, onun şiirinde de haksızlık karşısında isyanın ve başkaldırının simgesel değeridir. O da hamasî duygularla bir şiirinde şöyle der:

Benden selam olsun Bolu Bey'ine

Çıkıp bu dağlara seslenmelidir

Kırat köpüğünde insan kanından

Dağlar kızıl kana bölünmelidir (Kaplan vd., 1973:583).

Çakırcalı Mehmet Efe de efsaneleşen hayat hikâyesiyle hayatını dağlarda geçirmiştir. Adı Boz Dağlarıyla özdeşleşen Çakırcalı Mehmet Efe hakkında Zeynel Besim Sun'un, Sabahattin Ali'nin ve Yaşar Kemal'in romanları bulunmaktadır.

Dağa çıkma eyleminin korku ve kaygı psikolojisiyle yakın bir ilişkisi vardır. Korku, bireyin beklenmedik ve tahmin edilemeyen bir durum karşısında zihnini yoğunlaştırmasını sağlayan bir mekanizmadır (Furedi, 2014: 8). Kaygı ise herhangi bir tehlike karşısında insanın duyduğu tedirginlik ve korkudur. Korkunun nesnesi belli iken kaygının nesnesi belli olmaya bilir (Budak, 2000:437). Öldürülme, alıkonulma, işkence görme, aldatılma veya hapsedilme tehditleriyle karşı karşıya kalan bireylerin korku veya kaygı psikolojisine girmeleri doğal bir süreçtir. Son

dönem Osmanlı aydınlarının mekândan uzaklaşma arzularının arkasında korku ve kaygı psikolojisinin etkisi vardır. Fakat onlar bu psikolojilerini dağ imgesinin dışında farklı imgelerle de yansıttılar. Tanzimat ve Servet-i Fünûn şair ve yazarları, korku ve kaygı psikolojisi yaşayan son dönem Osmanlı aydınları arasındadırlar. Necla Dağ'ın ifadesiyle “*II. Abdülhamit döneminde artan baskı ve gözetleme Servet-i Fünûn dönemi sanatçılarının psikolojilerini alt üst etmiş, onların bunalımlı bir ruh haline bürünmelerine neden olmuştur. Kendilerini huzursuz, mutsuz ve yalnız hisseden bu yazar ve şairlerin her an izlendikleri hissine kapılmaları ve kendilerini güvende hissetmemeleri onların padişah ve yandaşlarının olmadıkları uzak ülkelere kaçma ve orada yeni bir gökyüzü altında hayata gözlerini yeniden açma hayallerine sürüklemiştir. Bu huzursuzluk ve kaçma istediği topluluğun en önemli ismi olan Tevfik Fikret'in birçok şiirine yansımıştır.*” (2015:227). Fikret'in *Ne İsterim, Ömr-i Muhayyel, Yeşil Yurt, Bir An-ı Huzur, Sabah Olursa ve Aşyan-ı Dil* şiirleri korku ve kaygı psikolojisiyle kaleme aldığı bazı şiir örnekleridir. Fikret, karamsar ruh haliyle kaleme aldığı bu şiirlerinde kaçış psikolojisini hayalini kurduğu kozmik ve ütöpk mekânlara sığınarak yansıtır.

Bireyin dağa yönelmesi melankoli ve yalnızlık psikolojisinden de kaynaklanabilir. Dağ imgesinin sıklıkla kullanıldığı şiirlerde şairlerin romantik aşk duygularını ve yalnızlıktan kaynaklanan ıstıraplarını okumak mümkündür. Şiir dilinde dağ imgesinin retoriğe bakan yönü ise çağrıştırdığı yücelik duygusuyla ilişkilidir. Dağların genişliği ve yüksekliği bireye yücelik duygu verir. “*Yüce öyle bir şeydir ki, kendisiyle karşılaştığımız her şey onun yanında küçücük kalacaktır, güçsüz görünecektir. Bu yüzden yüceye mutlak büyük ya da mutlak büyüklük diyebiliriz*” (Timuçin, 2008:78). Yücelik, sonsuzluğun duyulur ifadesidir. Fırtınalarla coşmuş olan bir denizin, yüksek dağ tepelerinde görülen geniş ufukların, fişkırmakta olan bir yanardağın manzaraları yücedir. Dolayısıyla dağa özenen, varlığını dağlarda bulan birey, güzellik ve yücelik duygusunu yaşar. Kant yüce kavramıyla ilgili şu tespitlerde bulunur: “*Yüksek meseleler ve kutsal bir ormandaki tek tek gölgeler yücedir; çiçek yatakları (elbette!) küçük çalılıklar güzeldir. Sonrası herkesin bildiği şeylerdir. Gece yücedir, gündüz güzeldir. Yüce heyecandır, güzel büyüler*” (Aktaran Jimenez 2007:104). Dağ imgesi, özellikle epik şiirlerde kahramanların cesaret ve üstünlüklerini dile getirmek için sıklıkla kullanılır.

Sonuç itibariyle şiirlerde kullanılan dağ imgesinin sosyal, bireysel, siyasal ve kültürel hayata bakan yönleri bulunmaktadır. Türk edebiyatında bu bağlamda analiz edilebilecek çok sayıda şiir örnekleri bulunmaktadır. Sabahattin Ali'nin şiirleri bu geniş alan içinde bir örnektir. Bu araştırmada Sabahattin Ali'nin şiirlerinde geçen dağ imgesi sosyal ve bireysel hayata bakan yönleriyle analiz edilmektedir. Araştırma temelde Sabahattin Ali'nin şairlik yönünü tanıtmayı amaçlamaktadır. Araştırmada Atilla Özkırmı'nın *Sabahattin Ali-Bütün Şiirleri*² eserinden

²Özkırmı, Atilla (2017). *Sabahattin Ali Bütün Şiirleri*, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

yararlanılmıştır. Dolayısıyla araştırmada doküman inceleme metodu kullanılmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, şairin otobiyografisiyle ilişkilendirilerek açıklanmaktadır.

2. Sabahattin Ali'nin Korku ve Kaygıları

Sigmund Freud, insan psikolojisinin en çok çocukluk döneminde yaşadığı olaylardan etkilendiğini belirtmektedir (1986: 87). Bireyin duygu, düşünce ve hayallerinde bu döneme ait olayların büyük etkisi vardır. Araştırma konusu olan Sabahattin Ali'nin çocukluk dönemi de Osmanlı İmparatorluğunun dağılma ve yıkılma sürecinde geçmiştir. Dolayısıyla bu dönem onun psikolojik yönünü birinci derecede etkilemiştir. Sabahattin Ali'nin gençlik dönemi de psikolojik yönünü olumsuz etkileyecek olaylarla geçmiştir. Yaşadığı karşılıksız aşklar, hakkında açılan davalar, gördüğü siyasî ve sosyal baskılar psikolojisini derinden etkilemiştir. Sabahattin Ali'nin içinde yaşadığı toplumun değerleriyle çatışan bir hayat tarzı ve söylemleri vardır. O, bu aykırı hayat tarzını ve söylemleri bilerek tercih eder. Bir mektubunda da bunu açıkça dile getirir. “*Ben belki herkesten daha çok yaşamaktan zevk duyabilirdim. Hatta daha ileri giderek diyeceğim ki içerisi benim kadar hayat dolu pek az insan vardır. Fakat her şeyin fazlası gayr-ı tabi neticeler verir. Ben o kadar çok, o kadar başka, o kadar mütenevvi yaşamak istiyorum ki, bu arzu beni, diğer yaşayanlardan ayırarak hayatımı, beni canımdan bezdiren hadiselerle dolduruyor ve ben yaşamamayı istiyorum*” (İlhan ve Akın, 1997:79). Aykırı yaşam, Sabahattin Ali'nin çile ve ıstıraplarının sebebi olmuştur. Mevcut otoriter rejimin baskı ve kontrolü arttıkça Sabahattin Ali'nin korku ve kaygıları da artmıştır. Şiirlerinde bedbinliğine sebep olan bu korku ve kaygıların izlerini açıkça görmek mümkündür.

Sabahattin Ali, edebiyat sahnesine ilk olarak şiir türünde eserler vererek çıkmıştır. Asım Bezirci, onun Balıkesir Öğretmen Lisesindeyken arkadaşlarıyla çıkardığı okul gazetesinde değişik isimlerle şiirler yayımladığını tespit etmiştir (1987:17). Bu tespit Sabahattin Ali'nin gençlik çağından itibaren duygularını şiir türüyle dile getirmeyi tercih ettiğini göstermektedir. Sağlığında yayımladığı tek şiir kitabı *Dağlar ve Rüzgâr'dır* (1943). Bu kitap, 1931-1934 yılları arasında çeşitli dergilerde yayımladığı şiirleri kapsamaktadır. *Kurbağanın Serenadı* başlıklı şiir kitabı, 1926-1929 tarihleri arasında yayımladığı şiirlerini kapsamaktadır. Şairin *Öteki Şiirler* başlıklı üçüncü şiir kitabı ise daha önce yayınlanmış şiir kitaplarında yer almayan şiirlerini kapsamaktadır. Sabahattin Ali'nin şiirlerinde dağ imgesi, yaşadığı sosyal ve bireysel sorunlarla ilişkili olarak sıklıkla geçmektedir. Şairin özellikle hapisane temalı şiirlerinde dağ imgesi laytmotif tekniğiyle kullanılmaktadır. Sabahattin Ali'nin hayatının önemli bir kısmı, hakkında açılan soruşturmalara ve polis takipleriyle geçmiştir. İlk soruşturmasını Aydın Ortaokulunda Almanca öğretmenliği yaptığı dönemde (1931) kominizim propagandası yaptığı gerekçesiyle geçirir. Bu soruşturmadan sonra tayini Konya'ya çıkarılır. Konya'da öğretmenlik yaptığı dönemde (1932) bir dost meclisinde okuduğu *Memleketten Haber* başlıklı şiirinden dolayı 14 ay hapse mahkûm edilir.

Sabahattin Ali'nin bu şiirinde Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü ima ve telmihle hicvettiği iddia edilmiştir. Genç öğretmenin aldığı bu mahkûmiyet kararından sonra memuriyetten ilişkisi kesilir. 12 Mayıs 1933 yılında Gurbet Hapishanesi denilen Sinop hapishanesine sürülür (Korkmaz, 1991:23). Sabahattin Ali, Konya ve Sinop hapishanelerinde oldukça sıkıntılı ve zor bir hayat sürer. Cumhuriyetin onuncu yılında çıkarılan afla serbest kalan şair, hapishane temalı şiirlerinde dağ imgesini sıklıkla kullanır. Bu imgeyle de yaşadığı kaotik ruh halini ve özgürlük özlemini dile getirir. Dağ imgesi onun şiirlerinde insanlardan uzaklaşma ve onlardan farklılaşma psikolojisini yansıtmaktadır.

Şiir, Sabahattin Ali'nin hayat akşını değiştirmiştir. İlk olarak yazdığı bir şiir yüzünden memuriyetten ihraç edilen şair, yine Atatürk'e ithaf ederek yazdığı *Benim Aşkım* başlıklı şiir sayesinde (*Varlık dergisi*, sayı:13. 1934) öğretmenlik görevine iade edilir (Korkmaz, 1991:27). Sabahattin Ali, imkânları ölçüsünde lüks ve şatafatlı bir hayat yaşamayı seven entelektüel bir aydın tipidir. Fakat savunduğu sol ideolojiden dolayı eleştiri konusudur. Dönemin solcuları onun için bencil, gösteriş meraklısı burjuva aydın tipi benzetmesini yapar. Solcular, kendilerine yakın gördükleri Sabahattin Ali'yi sosyalizmin daha radikal bir savunucu olarak görmek isterler. Dönemin milliyetçi aydınları ise onun herkesçe bilinen bir komünist, Atatürk ve İsmet İnönü gibi devlet erkânına hakaret eden bir vatan haini olduğunu söylerler (Korkmaz, 1991:33,34). Nitekim Nihal Atsız, başvekil Şükrü Saraçoğlu'na hitaben yazdığı mektupta Sabahattin Ali'nin ideolojik görüşlerinden dolayı devlet memuriyetinden ihraç edilmesi gerektiğini söyler. Bu ve buna benzer ifadeler kamuoyunda Sabahattin Ali hakkında olumsuz bir algı oluşturur. Sabahattin Ali, hakkında asılsız iddialar bulunduğu gerekçesiyle Nihal Atsız'a dava açar. Fakat onu bu davada savunacak hiçbir avukat bulunmaz (Erer, 1965:94). Üniversite gençlerinden oluşan kalabalık bir grup da Sabahattin Ali aleyhine protesto eylemi yapar. O zamanki başvekil binasının önüne kadar devam eden eylemler polisin müdahalesiyle son bulur. Sabahattin Ali'nin üzerindeki sosyal ve siyasal baskılar zamanla artar. Genç gazeteci, 1945 yılında yakın arkadaşı Cami Başkurt'la *Yeni Dünya* gazetesinin yayın faaliyetlerine başlar. Bu arada İstanbul sokaklarında kominizim propagandası yapan *Tanve Tanin* gazeteleri aleyhine protesto eylemleri başlamıştır. Beyoğlu'na kadar gelen bir öğrenci grubu, Sabahattin Ali'ye ve Cami Başkurt'a ait *Yeni Dünya* gazetesinin matbaasına saldırır. Saldırıda matbaaya zarar verilir. Sabahattin Ali, yaşadığı bu tür trajik olaylardan sonra politikaya ve politik olaylara katılma kararı alır (Sertel, 1978:276).Çünkü üzerindeki siyasî ve politik baskılar artar. Genç yazar, 1944 yılında Aziz Nesin'in çıkardığı *Marko Paşa* gazetesinde yazarlığa başlar. Gazetenin sorumlu yazarı olan Sabahattin Ali, bu dönemde de tahkikata uğrar. Dava sonucunda (1947)hapse mahkûm edilir. İstanbul Paşa Kapısı Cezaevinde hapis yatan genç yazar, cezaevinden çıktıktan sonra tekrar yayın faaliyetlerine devam eder. *Adalet Koridorlarında* başlıklı yazısı şikâyet konusu olunca tekrar hakkında soruşturma açılır. 4 Kasım 1947 yılında hakkında yakalama kararı çıkarılır. Yazarın bu seferki adresi Sultanahmet Cezaevi olur. Korkmaz'ın ifadesiyle sanatkar ruhlu ve hassas bir mizaca sahip olan yazar, artık

iyice yorulmuş ve yıpranmıştır (1991:38). Hapishaneden tahliye edildikten sonra iş bulmakta zorlanan Sabahattin Ali, geçimini sağlayacak yeni arayışlar içine girer. Yayın faaliyetlerinde artık başarılı olamayacağını düşünerek gazete ve dergiciliği bırakır. Gümrükte bekleyen baskı makinesini satarak eline geçen parayla bir kamyon satın alır. Amacı nakliye işi yaparak geçimini sağlamaktır. Ramazan Korkmaz'ın tespitlerine göre nakliyecilik işinin çok farklı bir sebebi vardır. Korkmaz, bu konuda şu bilgileri verir: “*Kamyon işi ve nakliyecilik meselesinin işsizliğe geçici bir çare veya tatlı bir hobi olmadığı; aksine yurt dışına çıkış için kendisine pasaport verilmeyen Sabahattin Ali'nin-ve dolaylı olarak Cimbozların-bu işi son çare olarak düşündüğü ve kullandığı görülür*” (1991:40). Sabahattin Ali'nin hayat hikâyesi nakliyecilik yaptığı dönemde trajik bir şekilde son bulur. Edirne'ye peynir götürmek amacıyla yola çıkan Sabahattin Ali'nin asıl amacı Bulgaristan üzerinden Avrupa'ya kaçmaktır. Fakat bu kaçış eylemini gerçekleştiremeyerek, Bulgaristan sınırında öldürülür. Talihsiz şairin cesedi, günler sonra İstiranca dağlarının eteklerinde bulunur. İlginçtir ki Sabahattin Ali'nin maceralı hayat hikâyesi çok sevdiği dağlarda son bulmuştur.

2.1. Sabahattin Ali'nin Aşkları, Melankolik Hayatı ve Yalnızlığı

Sabahattin Ali'nin kısa hayatı, ilginç aşk hikâyeleriyle doludur. Almanya'da bulunduğu dönemde Florayn Puder'e, İstanbul'da staj yaptığı dönemde Nahit Hanım'a, Konya'da öğretmenlik yaptığı dönemde öğrencisi Melahat Muhtar'a ve Muhsine adlı bir şarkıcıya âşık olmuştur. Roman, öykü ve şiir türü eserlerinde onun aşk hayatından izler görmek mümkündür. Nur Gürani Aslan'ın tespitlerine göre de Sabahattin Ali'nin şiirlerinde bedbinlik, yalnızlık, anlaşılama, insanlardan kaçış temalarından sonra en sık rastlanan tema aşk temasıdır. Ne var ki şair, sevdiğine hiçbir zaman doyamamıştır. Kimi zaman güçlükler onu sevdiğinden ayırmış, kimi zaman ise sevgisi karşılıksız kalmıştır (Özkırımlı,2017:22). Karşılıksız yaşadığı aşklar, onu yalnızlığa ve bunalıma soksa da hayattan koparmamıştır. Arkadaş çevresinde sürekli neşeli ve konuşkan görülmesine rağmen iç dünyasında bohemdir. Karşılıksız yaşadığı aşklar, onun bohemliğini derinleştirmiştir. Şiirlerinden anlaşıldığını göre Sabahattin Ali'yi en çok Nahit Hanım'a duyduğu aşk etkilemiştir. Onun adına 1928 yılında Servet-i Fünûn dergisinde yayımladığı şiirinde aşk acısını şu dizelerle dile getirir:

Neticesiz bir aşka verdim gençliğimi

Ne ufak bir temayül, ne bir iltifat gördüm

Önünde yalvararak söylerken sevdiğimi

Gözlerinde yüzüme inen bir tokat gördüm (116).

Korkmaz'ın tespitlerine göre Sabahattin Ali, karşılık görmeyen, karşılık görmedikçe de artan, onu bir ıstırap zinciri gibi saran Nahit aşkını, *Ne Kazandık* (1927), *Kalbimde Aşkınız* (1927), *Ebedi* (1928), *Yat ve Uyu* (1928), *Bütün İnsanlara* (1928), *Firar* (1928) ve *Kudurmak*(1928) şiirlerinde anlatmaktadır (1991:16).

Sabahattin Ali, sevgilisi Nahit Hanım'ın evlendiği haberini aldıktan sonra farklı arayışlar içine girer. Fakat bu sefer ciddi bir ilişki yaşayıp evlenmek istemektedir. İkinci kez göreve atanmayı beklediği bir dönemde arkadaşı Ayşe Hanım'a bir mektup yazarak ona evlenme teklifinde bulunur. Fakat Ayşe Hanım, Sabahattin Ali'nin ani kararlar vererek başka genç kızlara da evlenme teklifinde bulunduğunu bildiği için bu teklifi reddeder (Laslo ve Özkırmı,1979:155). Genç şair, Ayşe Hanım'dan ümidini kestikten sonra ikinci evlilik teklifini Eczacı Salih Başotaç'ın kızı Aliye Hanım'a yapar. Salih Başotaç, kızını sabika kaydı bulunan bir gence vermek istemediğini söylese de kızı öykülerinden tanıdığı Sabahattin Ali'yle evlenmek ister. Sabahattin Ali'nin ve Aliye Hanım'ın nikâhı 15 Mayıs 1935 yılında İstanbul'da kıyılır (Korkmaz, 1991:29). Filiz Ali, bu evliliğin neticesinde dünyaya gelmiştir.

Sabahattin Ali'nin çalkantılı hayatı şiirlerinin ilham kaynağı olmuştur. Romantik şiirlerinin büyük bir kısmını korku ve kaygı psikolojisini yaşadığı anlarda kaleme almıştır. Şiirlerindeki dağ imgesinin ardında onun kaygılarını, korkularını ve yalnızlıklarını görmek mümkündür.

2.2. Sabahattin Ali'nin Korku, Kaygı ve Yalnızlık Anlarında Dağlara Sığınma Psikolojisi

Sabahattin Ali, 1931-1934 yılları arasında kaleme aldığı şiirlerini *Dağlar ve Rüzgâr* başlığı altında yayımlar. Bu isimlendirmeye de dağla olan duygusal yakınlığını açıkça dile getirmiş olur. Asım Bezirci, Sabahattin Ali'nin şiir kitabı için *Dağlar ve Rüzgâr* ismini kullanmasının tesadüf olmadığına dikkat çeker (Bezirci, 1987:100). Bireye yücelik ve güven duygusu veren dağlar, bu şiir kitabında sık sık geçmektedir. Kitabın ilk şiiri de *Dağ* başlığını taşımaktadır. Şiirin son dizeleri “*Benim meskenim dağlardır.*” dizesinden oluşmaktadır. Şiirin yayınlandığı tarihte (1931) Sabahattin Ali, Aydın'da öğretmendir ve kominiz propagandası yaptığı gerekçesiyle hakkında soruşturma açılmıştır. Soruşturma sürecinde de Aydın hapisanesinde tutuklu kalmıştır. *Dağlar* şiiri, Sabahattin Ali'nin bu dönemde yaşadığı korku psikolojisini yansıtmaktadır. Şiire “*Başım dağ, saçlarım kardır.*” dizesiyle başlayan genç şair, öncelikle dağın yüceliğiyle özdeşleşim ilişkisi kurar. Şeref ve onurunu dağ imgesiyle dile getiren şair, zihin dünyasında dağları mesken tutmuştur. Şiirin son dizelerinde “*Benim meskenim dağlardır.*” ifadelerini kullanan şair, özgürlüğe ve tabiata sığınma arzusunu dile getirir. Mustafa Kutlu da şairin her zaman tabiata sığınma arzusunda olduğunu söyler. Kutlu, Sabahattin Ali'nin tabiata sığınma arzusunun çevresiyle çatışmasından, sevgisizliğinden veya topluma karşı duyduğu kin ve nefretten değil haksızlığa tahammül edemeyişinden, karşı gelememesinden ve isyan etme arzusundan kaynaklandığını söyler(Kutlu, 1972:55). *Dağlar* şiirinin ikinci dördümlüğünde şair, uğradığı haksızlığı ve tabiata sığınma arzusunu şu dizelerle dile getirir.

*Şehirler bana tuzak;
İnsan sohbetleri yasak;
Uzak olun benden uzak,
Benim meskenim dağlardır (48).*

Şiirin üçüncü dördlüğünde şair, iç dünyasında yaşadığın yıkımı dağ metaforuyla dile getirir. Özne ıstıraplı kalbini dağların taşlarına benzetmiştir. Dağların yüceliğinden estetik haz alan özne varlığını onda hissederek huzur bulmaya çalışır.

*Kalbime benzer taşları,
Heybetli öter kuşları,
Göğe yakındır başlar;
Benim meskenim dağlardır(48).*

Şair, aynı dönemde kaleme aldığı *Rüzgâr* şiirinde de dağlarda yaşama arzusunu dile getirmektedir. Şair, öncelikle rüzgârla özdeşleşim ilişkisi kurarak onun vasıtasıyla dağlara ulaşır. Romantik şair, şiirinde öncelikle onu dağlarda yaşamaya sevk eden nedenleri anlatır. Bu zihinsel eylemin en belirgin nedeni insanların kendisine olan ilgisizliğidir. Şiirin ilk bölümünde öncelikle onları tenkit ederek şöyle der:

*Kulaklar sözlerime sağırlaşınca
Bir ihtiras duyup vahşi maceralara
Çıkıyorum bulutları aşan dağlara (58).*

Dağlar, şairin ifadesiyle tanrıların başları kadar diktir. Dik dağları saran sonsuz bir genişlik vardır. Dağların dikliği ve genişliği şaire huzur ve güven verir. Dağlarda metafizik kaygılardan uzaklaşan şair, ona yakın olmanın hazzını alır:

*Burda insan duman gibi genişler, büyür.
Bu dağlarda ıstıraplar, sevinçler büyür.
Buralarda her düşünce sona yakındır.
Burda her şey bizden uzak ona yakındır.
Burda yoktur insanın düşündükleri (58).*

Şairin ontolojik kaygıları, yalnızlık çilesi ve geleceğe dair endişeleri vardır. Şiirlerinde korku ve kaygılarının büyüklüğüyle dağların büyüklüğü arasında özdeşleşim ilişkisi kurar. Farklı bir ifadeyle varlığını ıssız ve yüksek dağlarda hisseder. Bu ruh haliyle de dertlerini rüzgâra anlatır. Çünkü rüzgâr, dağların

ayrılmaz bir parçası, onun sadık bir dostudur. Zaman ve mekân kaydı olmayan rüzgâr, dağlarla sürekli temas halindedir. Varlığını dağlarda bulan şair, dertlerini kendisini kuşatan rüzgâra anlatır.

Ey dağların dertlerini dinleyen rüzgâr!

Benim artık yalnız sana itimadım var.

Gelmiş gibi uzaktaki seyyareden

Yabancıyım bu gürültülü dünyasına ben.

Etrafımın sözlerine aklım ermedi.

Etrafımda bana asla kulak vermedi

Senelerden beri halâ anlayamadık

Ben de kestim ümidimi anlaşmaktan artık (59).

Sabahattin Ali, şiir türüne daha yakındır. Nesir türünde anlatabileceği duygularını şiir türünde anlatır. Tahir Alangu da onun bu yüzden sanat hayatına öncelikle şiirle başladığını söyler (Alangu, 1968:170). Nesir türünde anlatılabilecek duygu ve düşünceleri şiir türünde kaleme alması onun duygusal bir kişiliğe sahip olduğunu da göstermektedir.

İnsanlar arasındaki güvensizlikten, çekişmelerden ve anlaşmazlıklardan mustarip olduğu anlaşılan şair, rüzgârın varlığında teselli bulur. Şiirdeki dağ imgesi, şairin içinde yaşamayı arzuladığı ütopyik bir mekândır.

Sabahattin Ali, *Dağ* şiirini kaleme aldığı dönemde hakkında açılan soruşturmalardan ve gazete haberlerinden dolayı sosyal ve psikolojik sorunlar yaşamaktadır. 25 Mayıs 1931 tarihli *Vakit* gazetesinin haberine göre Aydın'da kominizm propagandası yaptığı gerekçesiyle tutuklanır (Korkmaz, 1991:21). Haksızlığa uğradığını ve toplumdan soyutlandığını hisseden şair, bu hislerini şiirin son dördlüğünde yine dağ imgesiyle dile getirir.

Birgün kadrim bilinirse,

İsmim ağza alınursa,

Yerim soran bulunursa,

Benim meskenim dağlardır (31).

Sabahattin Ali, Aydın'daki soruşturmadan beraat ettikten sonra Konya'ya Almaca öğretmeni olarak atanır. Genç öğretmen, Konya'da Yozgat ve Aydın'da olduğu gibi çok mutlu görünürken aslında çok mutsuzdur. Onun yalnızlığı, etrafını saran kalabalığa rağmen duyulan yalnızlıktır. Katıldığı toplantılarda karşılaştığı samimi-yetsiz tavırlar ve sahte ilişkiler onu insanlardan her geçen gün daha fazla uzaklaştırır. Ayrıca hakkında açılan her yeni soruşturma onu geleceği konusunda

endişelendirmektedir. Sabahattin Ali *İstek* şiirini de bu sorunları yaşadığı dönemde kaleme almıştır. Şiirin adı olan *İstek* aynı zamanda şiirin ana temasıdır. Şiirin ikinci ve dördüncü dizelerinde geçen dağ imgesi öznenin toplumdan uzaklaşma isteğini karşılamaktadır.

Akşam sular karardı mı?

Bir dağa versem ardımı,

İçimi yakan derdimi

Sağır göklere anlatsam...

Bir yüce ormana dalıp

Ya bir dağ başına gelip,

Beni yaradani bulup

Malını başına atsam (33).

Korku ve kaygı psikolojisi yaşayan şair, teselliye sevgilide arar. Şiirde sevgiliye duyulan özlem anlatılsa da şiirin asıl teması korku ve kaygıdır.

Görünmez kollar boynumda,

Yârin hayali koynumda

Sıcak bir kurşun beynimde

Bir ağaç dibinde yatsam (33).

Sabahattin Ali, hapishanelerde kaldığı dönemlerde yalnızlık duygusunu yoğun bir şekilde yaşar. Dolayısıyla bu dönemde kaleme aldığı şiirlerinin ana teması yalnızlıktır. Özellikle bu döneme ait şiirlerde duygu yoğunluğu çok daha fazladır. Kapalı mekânda tutulan birey, hayal dünyasını kullanarak açık ve geniş mekânlara çıkabilir. Bedenin hareket imkânını sınırlayan fizikî ortam hayal dünyasını sınırlayamaz. Hayal etme gücü, bireyi gözünün ulaşabildiği yerlere ve aklının düşünebileceği mekânlara ulaştırabilir. Sabahattin Ali de hapishane şiirlerinde hayal gücünü kullanarak kapalı mekânlardan açık, geniş mekânlara açılmak ister. *Gurbet Hapishanesi* şiirinde açık mekâna açılma isteğini yine dağ imgesiyle anlatır.

Bahtım dağları aşırdı,

Yadelde dama düşürdü.

Yine gözlerim yaşardı

Gurbet hapishanesinde(41).

Dağ imgesi *Rüzgâr* şiirinde ise obje karşısında yaşadığı yücelik duygusuna göndermede bulunur.

Toprağa değdikçe yanıp,

Düz ovalarda fır dönüp,

Yüce dağlarda şahlanıp

Çukur derelerde yatma(157)

Fikir çilesi çeken şair, “*Kafamda gene yangın var*” metaforuyla iç dünyasında yaşadığı bunalımı anlatır. Şairin ontolojik kaygıları vardır. *Rüzgâra* seslenerek ondan kafasındaki alevleri dağıtmamasını istemektedir. *Rüzgâr* şiirinde hayatın zorlukları ve çilelerini dağa; dağdan akan seli de kendisine benzetilmiştir.

Dağdan düşen sel gibiyim,

Karla yüklü dal gibiyim

Kurumuş gazal gibiyim

Beni dört bir yana atma (157).

Hayatın zorlukları karşısında bunalan şair şiirin devamında, yaşadığı sıkıntıların kendisini bir rüzgâr gibi dört bir yana savurduğunu söyler. Şiirde dağın dışındaki tabiata ait objeler de şairin iç dünyasını somutlaştıran imgelere dönüşür.

3. Sabahattin Ali'nin Aşk Temalı Şiirlerinde Dağ İmgesi

Sabahattin Ali, reel hayatta yaşadığı aşk ilişkilerine bağlı olarak çok sayıda aşk temalı şiirler yazmıştır. Bu şiirlerde aşk acısını, sevgiliye duyduğu özlemi ve sevgilide aradığı teselliği anlatır. *Öyle Günler Gördüm ki* şiiri bu temada kaleme aldığı bir şiirdir. Melankolik duygular yaşayan şair, şiirinde sosyal çevresiyle ilişkili şikâyetlerini sevgilisine anlatır. İnsanların vefasızlıkları ve ihanetleri onu derinden etkilemiştir. Bu yüzden geleceğe dair endişeleri ve tereddütleri vardır. Endişeli ve tereddütlü birey, yaşadığı ruh haline bağlı olarak mekânı da bedbin görür ve bedbin tasvir eder. *Öyle Günler Gördüm ki* şiiri Sabahattin Ali'nin ruh halini yansıtmaktadır. Şiirde aydınlık gökyüzü kararmış, gökyüzündeki bulutlar öznenin üstüne çökmüştür. Ümitsizlik ve gariplik öznenin dört bir yanını sarmıştır.

Öyle Günler Gördüm ki, dost dediğim insanlar

Ben yanına varınca dudağını kıvırırdı.

Bir zamanlar yanımda ağız açmayanlar

Sırtımı sıvazladı, bana öğüt savurdu.

Silahsız gördüğüne saldıran kahramanlar

En alçak tekmelerle beni yere devirdi...(62).

Özne, yalnızlık ve terk edilmişlik duygusuyla varlığını “*Dağ başında bir kaya gibiyim*”(62).imgesiyle dile getirir. Marazi duygular yaşayan şair teselliye sevgilisinde bulur. Aşk duygularını dağ imgesini kullanarak şöyle anlatır:

*Ey bir tane sevgilim, ben bugün yaşıyorsam
Sanma ki hayat tatlı, insanlar hoş olmuştur,
Dağ başında bir kaya gibiyim şöyle dursam
Etrafım eskiden daha bomboş olmuştur
Yalnız sana borçluyum bugün dünyada varsam:
Seni her andığımda gözlerim yaş olmuştur (62).*

Sevdiğini dağa kaçırma imgesi, şiir geleneğinde zorlu bir aşkı ve bu aşk uğruna verilebilecek mücadeleyi anlatır. Sabahattin Ali, sevdiği ama elde edemediği kadınları dağa kaçırmaktan haz alır. *Kudurmak* şiiri bu duygularla kaleme alınmış bir şiirdir. Şiir, aynı zamanda aşk duygusunun bireyi nasıl nevroitik hale getirdiğini göstermektedir. Şair, anlatısında sevgilinin gözlerini göğsüne saplanan bir bıçağa benzetir. Bıçak metaforunu kullanan şair, merhamet duygusunu yitirtmiştir. Kendini dağda kuduran bir canavara benzetir. Kolcu, bu şiiri tahlil ederken psikanalitik tespitlerde bulunur: “*Şiirde sevdiğini elde edemeyen bir erkeğin bu yenilmişliğin verdiği rahatsızlıkla ruhsal durumunun git gide bozulması ve nihayet ‘Kudurmak’ derecesine gelmesi dile getirilmiştir... Nevrotik bir ruh halini yaşayan öznenin bu duruma gelmesinin asıl sebebi, bir birey olarak toplumda gerekli işleve sahip olmamasıdır. Neredeyse bütün nevrozların kaynağı olan mülkiyet duygusu görüldüğü değişik durumlarla insanı canavarlaştırma noktasına getirebileceği ispatlanmıştır. Bu manzumede de mülkiyet duygusunu kıskırtan duygu aşk, nesne ise sevgilidir. Her büyük ihtirasta olduğu gibi bir infilak beklemek olağandır*”(Kolcu, 2007:229,230). Şairin ilk gençlik döneminde kaleme aldığı bu şiir, dönem itibariyle yaşadığı ruhsal bunalımı yansıtmaktadır. İç dünyasında taşkın duygular yaşayan şair, kendisini sınırlayan bütün toplumsal değerlere meydan okurcasına bir tavır alır. Şair, eyleme dönüştürmek istediği yıkıcı yönünü dağ imgesini kullanarak dile getirir.

*Ben de nihayet bütün dağları kıracağım;
Onu ıssız dağlara alıp kaçıracağım
Ve herkes seyredecek nasıl kudurduğumu (66).*

Sabahattin Ali, *Kudurmak* şiirini 1927 yılında kaleme almıştır. Bu dönemde şair agresif ve kontrolsüz duygular içerisindeydi. 1932 yılında kaleme aldığı *Kızkaçıran* şiirinde ise durulmuştur ve aşkı daha ölçülü yaşamaktadır. Sevdiği kızı, yağız atıyla dağa kaçırmıştır. Dağların dik ve karla kaplı olması genç aşığın bu

sevda uğruna verdiği mücadeleyi anlatmaktadır. Jandarmanın takibinden kaçan genç âşık, yaşadığı zorlukları yine dağ imgesini kullanarak anlatır:

*Dağlar dik, çeşmeler kuru
Yârimin benzi çok sarı
Ölüm var, dönülmez geri
Yürü yağız atım yürü...*

*Dağlar geçilmiyor kardan
Aman yok candarmalardan
Ayrılamadım bu yardan
Yürü yağız atım yürü...(42)*

Sabahattin Ali'nin şiirlerinde halk şiiri geleneğinin açık etkisi görülmektedir. Şiirlerinde kullandığı ölçü, uyak, tema ve imgeler halk şiirlerinde kullanılan ölçü, uyak ve imgelerle benzer özellikler göstermektedir. *Uzakta* şiiri bu tür şiirlerden biridir. Sevgilisine hasret duyan özne, onu dağardan taşlardan sormaktadır. Şiirde dağ objesi metafora dönüşmüştür.

*Her gün seni arıyorum,
Niçin benden uzaktasın,
Dağa taşa soruyorum,
Niçin benden uzaktasın (51).*

Sabahattin Ali, *Melankoli* şiirinde varlığını ve benliğini yitirmiştir. Bu duygularla kendisini dünyadan uzakta bir deliye benzeter (34). Öyle bir an gelmiştir ki dağlarda dahi üzgün ve kederlidir. Tarifsiz duygular yaşayan genç âşık, bunalımlı ruh halini yine dağ imgesiyle dile getirir.

*Anlayamam kederimi
Bir ateş yakar derimi
İçim dar bulur yerimi
Gönlüm dağlarda bunalır (34).*

Dağlar ve Rüzgâr şairi, çok sevdiği dağlarda bunalacak kadar kederli ve endişelidir. Dertlerini, derisini yakan bir ateşe benzeten şair, yaşadığı kederin derinliğini “Gönlüm dağlarda bunalır” dizesiyle anlatır. Şiirde dağ imgesi genç aşğın tahammül etmekte zorlandığı kederi anlatır. Sabahattin Ali'nin aşk temalı şiirlerinde geçen dağ imgesi, çok katmanlı anlamlar içerir. İmgedeki anlam derinliği ve genişliği onun şiir dilini başarıyla kullanma beceresinden kaynaklanır.

Sonuç

Sabahattin Ali'nin roman ve hikâyeciliği, şairlik yönünü perdelemiştir. Şiirleri tematik ve şekil bakımından incelendiğinde roman ve hikâye türünde olduğu kadar şiir türünde de başarılı eserler verdiği görülmektedir. Nitekim Türk müziğinin popüler şarkıları arasında bulunan *Aldırma Gönül*, *Eşkuya Dünyaya Hükümdar Olmaz*, *Leylim Ley*, *Kara Yazı*, *Geçmiyor Günler*, *Kız Kaçıran*, *Çocuklar Gibi*, *Dağlar Dağlar*, *Ben Sana Vurgunum*, *Bir Yürek Kaldı Avucumda* şarkılarının güfteleri Sabahattin Ali'ye aittir. Bütün bu şarkı sözleri Sabahattin Ali'nin şiir yeteneğini ve duygusal yönünü göstermesi bakımından önemlidir. Sabahattin Ali'nin şiirlerinin tematik açıdan incelenmesi şairin psikanalitik yönünün tanınmasına katkı sağlayacaktır. Araştırmada şairin dağ imgesini genellikle korku ve kaygılarından dolayı kullandığı tespit edilmiştir. Sabahattin Ali, ideolojik görüşlerinden dolayı sürekli tahkikat geçirmiş, hapse mahkûm edilmiş ve sonuçta memuriyetten kaydı silinmiştir. Mevcut otoriter rejimin baskı ve tehditleri karşısında korku psikolojisi yaşayan genç şair, özgür bir ortamda yaşamak için Avrupa'ya kaçma hayalini kurmuştur. Şiirlerinde sıklıkla kullandığı dağ imgesi, kaçış psikolojisiyle ilişkili bir imgedir. Korku psikolojisi yaşayan birey için dağlar sığınacak mekânlardır. Sabahattin Ali de bu tür bir psikolojiyle dağlara sığınır. Onun şiirlerinde dağlar, bireye yücelik duygusu veren, özgürlüğün rahatlıkla yaşandığı emniyetli mekânlardır. Bu yüzden dağlara kaçmayı ve özgürlüğünü dağlarda yaşamayı ister. Hayatından izler taşıyan *Kuyucaklı Yusuf* romanında da başkahraman Yusuf, romanın sonunda atını dağlara sürerek meçhul bir hayatın içinde kaybolur. Sabahattin Ali, şiirlerinde sevdiği kızları dağlara kaçıtır, yalnızlığında dağlara sığınır, ontolojik kaygılarında varlığını dağlarda hissedir. Sonuç itibarıyla onun şiirlerinde dağ objesi, özlemdir; özgürlüktür; umuttur; dostluktur; yalnızlıktır; çiledir.

İlginçtir ki Sabahattin Ali'nin hayatı da çok sevdiği dağlarda son bulmuştur. Korku ve kaygılarından dolayı Bulgaristan üzerinden Avrupa'ya kaçmak isteyen genç şair, İstiranca dağlarının eteklerinde öldürülür. Genç yaşta ölen yazar, kısa süren hayatına çok sayıda eser sığdırmıştır. Bugün ülkemizde en çok okunan yazarlar arasında bulunan Sabahattin Ali'nin şairlik yönünün ihmal edilmemesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1993). *Şiir dili ve Türk şiir dili*. İstanbul: Be-Ta Basım Yayım.
- Alangu, T. (1968). *Cumhuriyetten sonra hikâye ve roman 1 1919-1930*. İstanbul: İstanbul Matbaası
- Bezirci, A. (1987). *Sabahattin Ali*. İstanbul: Amaç Yayınları.
- Boratav, P. N. (2000). *İzahlı halk şiiri antolojisi*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

- Budak, S. (2000). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Cebe, Ö. A. (2011). İşkâna direnen kimlik: Dadaloğlu'nun coğrafyası. *Millî Folklor*, 23, 60-69.
- Dağ, N. (2015). Tevfik Fikret'in şiirlerinde kaçış ve ütopyik özlemin izleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 224-235.
- Durak, M. (2003). Dağ bahanesinde Türk şiirinde kısa bir gezinti. *Kitap-lık, Aylık Edebiyat Dergisi*, 62, 61-71.
- Erer, T. (1965). *Basında kavgalar*. İstanbul: Tür Kitap Servisi Yayınları.
- Freud, S. (1986). *Psikanaliz üzerine*. A Avni Öneş (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Furedi, F. (2014). *Korku kültürü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harman, Ö. F. (1993). *Dağ*. İstanbul: İslam Ansiklopedisi Diyanet İşleri Yayınları, 8, 400-401.
- İlhan, A. S. & Akın D. (1997). *Sabahattin Ali'nin özel mektupları iki gözüm Ayşe*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Jimenez M. (2007). *Estetik nedir?* Aytekin Karaçoban (Çev.). İstanbul: Doruk.
- Kaplan, M. vd. (1973). *Köroğlu destanı*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kolcu, A. İ. (2007). *Modern Türk şiiri*. Erzurum: Salkımsöğüt.
- Korkmaz, R. (1991). *Sabahattin Ali insan ve eser*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Yayınlanmış Doktora Tezi], Elâzığ.
- Kutlu, M. (1972). *Sabahattin Ali*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Laslo, F. A. & Özkırmımlı A. (1979). *Sabahattin Ali*. İstanbul: Cem Yayınları.
- MEB, (2001). *Türk atasözleri ve deyimler sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özkırmımlı, A. (2017). *Sabahattin Ali, bütün şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özdemir, M. (2013). Türk kültüründe dağ kültü ve bir yüce dağ: Halbaba. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 141-163.
- Sertel, Z. (1978), *Hatırladıklarım*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Timuçin, A. (2008). *Estetik*, İstanbul: Bulut.

Niccolo Machiavelli'nin Din Eleştirisi

Aziz SEKMAN¹

Öz

Araştırma Makalesi

Bu makale *Machiavelli'nin Din Ahlak Eleştirisi* başlıklı tezden üretilmiştir. Düşünce ve eserleriyle Klasik geleneğin siyasi ve dini yapısıyla hesaplaşma içinde olan Niccolo dia Bernardo dei Machiavelli'nin din eleştirisi ele alınmıştır. Machiavelli, kendi dönemin yazarı, filozofu ve siyasetçisi olarak bilinmektedir. Pek çok alanda sesini duyurmayı başaran Machiavelli, okuyucunun zihninde yer edinmeyi başarmıştır. Özellikle “*Amaç için her türlü yol mubahtır*” düşüncesiyle ortaya çıkan Makyavelizm kavramı onu daha da canlı kılmıştır.

Machiavelli, İtalya topraklarında prenslikler arasında bitmek bilmeyen savaşların ve İtalya'nın dış güçler karşısında zayıf kalmasını tek sorumlusu olarak Katolik kilisesini göstermiştir. Dönemin baskın gücü olan Katolik kilisesi, İtalya için hiçbir çaba saf etmediğini dile getiren Machiavelli'ye göre Katolik kilisesi devlet yönetimi üzerinde baskı gücüne son verilmelidir. İtalya devletin kendi içinde prensliklere ve iç savaşlara neden olan Katolik kilisesini etkisini düşürmek için dini siyaset alanında ikinci planda bırakma çabası vermiştir. Çünkü ona göre siyaset gücünü Katolik kilisesinden değil devletin kendisinden almalıdır. Klasik gelenekten farklı olarak dini siyasetin himayesine sunmuştur. Machiavelli için din, siyasetin varlığı ve düzeni için vazgeçilmez bir araçtır. Tarama yöntemi kullanılarak ele alınmış olan Machiavelli'nin din eleştirisi adlı çalışmada temel amaç Machiavelli'nin dine bakışı ve onu din eleştirisine götüren nedenlerin irdelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: din, güç, insan, prens, devlet.

Niccolo Machiavelli's Religion Criticism

Abstract

Research Paper

This article is produced from Machiavelli's thesis of Ethics of Religion. The religious critique of Niccolo dia Bernardo dei Machiavelli, which is in agreement with the political and religious structure of the classical tradition with his thoughts and works, is discussed. Machiavelli is known as the author, philosopher and politician of his time. Machiavelli, who has succeeded to make his voice heard in many areas, has gained a place in the minds of the reader. In particular, the concept of Machiavellian, which emerged with the idea that way all kinds of paths for purpose are possible, him made him even more lively.

Machiavelli cited the Catholic Church as the sole responsible for the endless wars between the principalities on the territory of Italy and the weakness of Italy in the face of external forces. According to Machiavelli, the dominant power of the period, the Catholic Church should not put any effort for Italy, and the repression of the Catholic Church on the state administration should be ended. Italy has tried to leave the Catholic Church, which caused principals and civil wars within the state itself, to reduce the influence of religious policy. Because according to him, the political power of the state itself is not the Catholic church. Unlike classical tradition, it offered to the protection of religious politics. For Machiavelli, religion is an indispensable tool for the existence and order of politics. The main purpose of Machiavelli's critique of religion is to examine Machiavelli's view of religion and the reasons that lead to it.

Key Words: religion, power, human, prince, state

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 16.09.2019

Kabul tarihi / Accepted 24.12.2019

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, azizsekman0202@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3361-9160>.

Giriş

Her yazar, belli bağlamlar çerçevesinde düşüncesini temellendirir. Siyasi, sosyal, tarihi vb. bağlamlar yazarın kalemine etki eden önemli unsurlardır. Bu unsurların yanı sıra yazarın tecrübesi ve bilgisi kalemin gücüne güç katmaktadır. Bir metni objektif ve kapsamlı bir şekilde anlamak ve yorumlamak bu bağlamların göz önünde tutulmasıyla doğrudan ilintilidir. Machiavelli'yi bu bağlamlar doğrultusunda okuyup anlamak onun din konusunda yapmış olduğu yorumları daha iyi anlamamıza olanak sağlayacaktır.

Machiavelli (1469-1527) yılları arasında yaşamış Rönesans düşünürü ve Floransalı bir vatandaştır. Machiavelli hayatı boyunca, devletin farklı kademelerinde görev yapmış ve vatanına bağlılığı ile bilinen bir yurt severdir. yönetimin Medici ailesinin elinde alınmasıyla Machiavelli için başlayan sürgün hayatı, İtalya Cumhuriyetin kaderini değiştireceği 'Prens' adlı eserini yazması için büyük bir fırsat olmuştur. Devleti yönetecek prens için öğütler içeren bu eser, bazılarının göre bir cep kitabı, kimine göre dönemin şartlarına göre yazılmış bir el yazması ve kimine göre ise şeytan tarafında yazılmış bir eserdir. İroni bir şekilde yazılmış olan bu eser okuyucunun ve düşünürlerin zihnini çok meşgul etmiştir.

Machiavelli'nin yaşamış olduğu 'Prens' ve 'Söylevler' adlı eserlerin temel amacı İtalya devletin yönetim biçimini ve yöneticini sahip olması gereken ideal özellikleri belirlemektir. Kısacası Machiavelli'nin öncelikli amacı İtalya topraklarında bir İtalya Cumhuriyet devleti kurmaktır. Çünkü yaşamış olduğu dönemde İtalya parçalanmış durumdaydı. İtalya, kendi içinde prensliklere bölünmüş ve bu prenslikler arasında sürekli bir güç gösterisi vardı. Bütün bu olumsuzluklar Katolik kilisesinin egemenliğinde olan dönemde ortaya çıkmış ve Machiavelli Katolik kilisesini sorumlu olarak göstermiştir.

1. Machiavelli'nin Din Eleştirisinin Temel Nedenleri

Machiavelli, İtalya'nın Floransa şehrinde yaşayan bir birey olarak toplumun sıkıntılarını ve bu sıkıntıların temel kaynakların bilincinde olan biridir. Machiavelli'ye göre İtalya topraklarında hâkim güç olan Katolik kilisesi, İtalya adına hiçbir şey yapmamış ve onu kendi kaderine terk etmiştir. Katolik kilisesinin bu tutumları, İtalya'nın kendi içinde prenslikler bölünmesine ve bu prenslikler arasında iktidar savaşların doğmasına neden olmuştur. (Karaböcek, 2015: 191).

Machiavelli'ye göre dini hükümleri yerine getirmekle görevli olan Katolik kilisesi, amacından sapmış, dünyevi işlerle meşgul olmuş ve toplum üzerinde baskıcı bir güç olmuştur. Kilise, İtalya halkın omuzlarında ağır bir yük olmaya başlamıştır. Kendi ceplerini doldurma ve şöhret kazanma savaşı veren papalar, İtalya'nın kötüye giden gidişatı hakkında tek bir kelime dile getirmemişlerdir. Bu durum İtalya'nın parçalanmasına ve dinsizliğe sürüklenmesine neden olmuştur. Olayların etkisinde kalan Machiavelli İtalya halkının dinsizliğini, Katolik kilisesinin İtalya'ya getirmiş olduğu durum ile ilişkilendirmiştir (Machiavelli, 2009a: 75).

Şimdi sizlere duymak istediğiniz güzel şeylerden farklı olarak, içimde bir türlü bitmek bilmeyen zehri ve öfkeyi dile getiriyorsam bunun tek nedeni şuan içinde bulunduğum toplumun kötülüklerinden kaynaklanmaktadır (Machiavelli, 2000: 14). Machiavelli'ye dönemin sancılı olayları bu zehri kusturmuştur. Vatanına bağlılığıyla bilinen Machiavelli'nin, sitem dolu cümleler sarf etmesinin temel nedeni Katolik kilisesinin devlet adına hiçbir şey yapmamasıyla ilgilidir. Ona göre Katolik kilisesi İtalya'yı dış baskılara karşı koruma gücünden yoksun olduğu gibi devletin içindeki sorunları giderme konusunda da beceriksizdir (Machiavelli, 1851: 28). Kilisenin bu beceriksizliği prenslikler arasında savaşları kaçınılmaz bir hale getirmiştir (Machiavelli, 1851: 28). Kendi içerisinde siyasi çatışmaların olduğu, din ve devlet arasındaki uyumsuzluk ve özellikle kilisenin yanlış emeller edinmesi, amaçlarında sapmaları gibi pek çok olay İtalya'nın çöküşüne zemin hazırlamıştır (Senemoğlu, 2016: 85). Katolik kilisesi, kendi iktidarları karşısında engel olarak gördüğü herkesi ortan kaldırma çabası gütmüşlerdir. Tarihi referans alan Machiavelli için papaların bu tutumu, tarihi boyunca yöneticiler tarafında da kullanılmıştır. Tarih komplolarla doludur ve bu durum bugünün dünden farklı olmadığını göstermektedir (Machiavelli, 1851: 30).

Machiavelli, Katolik kilisesinin bu yanlış tutumlarından bir an önce kurtulmak, devletin gücüne güç katmak ve devletin sürekliliği için güçlü, cesur ve atılgan bir prensin zorunluluğuna vurgu yapmıştır. Devlet içinde düzeni sağlamak ve halkı dizginlemek böyle bir prensin varlığı ile mümkündür (Ağaoğulları-Kökler, 2004: 193). Machiavelli, devletin kurtuluşu için '*Prens*' adlı yapıtında Medici ailesini işaret etmiştir. İtalya'nın kaderi Medici ailesinin elinde olduğunu ve onlara bağlı kalmanın mantıklı olduğunu belirtmiştir. Machiavelli, Medici ailesinin talihi ve gücünü İtalya'nın mutluluğu ve huzuru için kaçınılmaz olarak görmüştür (Machiavelli, 2008c:134). Machiavelli, İtalya'yı barbarların elinde kurtarılması için yetenekli, cesur, kendisine onur, halkına mutluluk ve huzur getirecek yeni bir prensin ortaya çıkması için bundan daha iyi bir zaman olmayacağını dile getirmiştir (Machiavelli, 2008c:133).

İtalya topraklarında hüküm sürmüş prensliklerin, Medici ailesinin yapmak istediği şeylerin hiç birini yapamamış olması; savaşlar ve ekonomik sıkıntılar yüzünden askeri gücün yok olmasına şaşırılmamalıdır. Bu durumun temel nedeni İtalya'nın eski siyasi kurumların çok kötü olması ve bu kötü kurumların yerine yenilerini yapacak kimsenin olmamasından kaynaklanmaktadır (Machiavelli, 2008c:135). Machiavelli burada bir taraftan Medici ailesinin en iyi yönetici olduğuna işaret ederken diğer taraftan siyasi bir kurum görevi üstlenen Katolik kilisesine karşı bir eleştiri söz konusudur.

Katolik kilisesini bu baskıcı ve ahlak dışı tutumları karşısında sesiz kalmayan Machiavelli, Bütün bu olumsuzluklara son vermek için yeni bir siyasi yolu çizmiştir (Portakal, 2003: 27). Amaçlanmış olduğu yeni siyasi çizgide dine yer vermemiştir. Onun için amaç siyasi bütünlüktür ve devletin varlığıdır. Bu amaç için din bir araç

olmaktan başka bir şey değildir. Güç kilisenin değil yöneticinin elinde olmalıdır (Dursun, 2012: 40).

2. Machiavelli Gözünde İnsan Gerçekliği

Rönesans ile birlikte klasik geleneğin baskın din anlayışın etkileri azalmaya başlamış onun yerine insanı ön plana çıkararak, insanı merkeze alan hümanist bir anlayış baş göstermiştir. Bu anlayış klasik gelenekten farklı bir atmosfer ortamı oluşturmuştur. Birçok düşünür gibi Machiavelli de bu atmosfer içinde büyümüştür. Machiavelli, tarihi gerçekliği ve tecrübeyi temele alarak insan gerçekliğini tanımlamaya çalışmıştır. O, yapmış olduğu insan tanımlaması Katolik kilisesinin benimsemiş olduğu insan figüründen çok farklıdır. Machiavelli, daha çok Roma Cumhuriyeti ve Antik dönemdeki insan tipini benimsemiştir (Ağaoğulları-Kökler, 2004: 176).

Machiavelli'ye göre insan bir doğa gücüne sahiptir. Bu güç Katolik kilisesinin ortaya koymuş olduğu insan yapısında bulmak mümkün değildir. Çünkü kilise dünyevi olana değil daha çok uhrevi olanla ilgilenmiştir. Uhreviye olan ilgileri insandaki bu doğa gücünü görmelerini engellemiştir. Machiavelli, insandaki bu gücün ortaya çıkmasını dünyevi alanda mümkün olduğunu vurgularken Antik dönemi işaret etmiştir. Antik dönemde insanların dünyevi olana olan ilgisi, insanın kendi farkına varma ve doğaya hakim olma olanağı tanımıştır (Özdan-Elmalı, 2012: 31). Machiavelli'nin Antik dönemi referans almasının temel nedeni insana vermiş olduğu değerdir. İnsan değeri ve gerçekliği, tarih ve insanın tecrübelerinden hareketle tanımlamak mümkündür (Tannenbaum, 2017:183).

İnsan tecrübesi ve tarihine bakan Machiavelli insan doğası gereği bencil, çıkarıcı, hilekar, sahtekar ve menfaatçi olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre bu kötülüğün kaynağı Tanrı değil dünyevi olan bir şeydir (Ağaoğulları-Kökler, 2004: 122). Tarihte meydana gelmiş olan bütün olayların temelinde insanların benlikleriyle bütünleşmiş olan bencillik, iktidar sevdası, çıkar ve menfaat gibi kötülüklerden kaynaklanmaktadır (Kızılcılık, 2011: 92). Machiavelli, insanın bencil ve fırsatçı olduğunu roma ve Veiiler arasından geçen bir olayı örnek vererek açıklık getirmeye çalışmıştır. Bir zamanlar Roma'nın kendi içinde bir iç savaş yaşamasını fırsat bilen Veiiler oraya ele geçirmek için harekete geçmiştir. Veiiler, Romanın kendi içindeki iç isyanları fırsat bilip saldırıya geçmişlerdir. Fakat bu durum karşısında tekrardan bir araya gelen Romalılar Veiilerin bu fırsatçılık hayallerini yerle bir etmişlerdir. Machiavelli bunun üzerine şu sözlerini dile getirmiştir: kendi içinde parçalanmış bir şehri, bu durumundan faydalanıp ele geçirmek düşüncesi kadar aptal bir şey yoktur (Machiavelli, 2009a: 327).

Tarih boyunca iktidar sevdası, insanları peşinde koşturmuştur. Bu koşuşturmada engel olabilecek her türlü sorunun üstesinden gelmek için her türlü hileye başvurmak kaçınılmaz olmuştur. Machiavelli'ye göre iktidar için her türlü hile ve kurnazlığa başvurmak gerekli ve zorunludur. Bu düşüncesini temellendirmek için tarihte iktidarda uzun kalan Alexandır ve Borgia gibi

yöneticileri örnek vermiştir. Çünkü bunlar hile, kurnazlık, yalan ve sahtekarlık gibi yollarla iktidarlarını sağlamlaştırmıştır (Ağaoğulları, 2013: 326).

Machiavelli'ye göre insanı bu denli kötü yapan şey Batı dünyasıdır. Batı insanlar arasın güvensizlik ve fitne sokarak Thomas Hobbes'un deyimiyle insan insanın kurdu yapmıştır (Cevizci, 2013: 115). Birbirine düşman olan insan daima kendi çıkar ve menfaatini gözetecektir. Machiavelli, "*Herkesin nefret ettiği yerde güvende olmaz, çünkü kötülüğün nereden geleceğini bilemezsin; herkesten korkan biri ise kendisini asla güvene alamaz*" (Machiavelli, 1851: 109). Sözleriyle bir tarafa insanın gerçekliğine işaret ederken diğer taraftan insanın değişmeyen bu yapısı karşısında yöneticinin uyanık olması gerektiğini vurgulamıştır.

Machiavelli'ye göre insan hayvanlardan daha aşağı duruma düşmüştür. Çünkü batı toplumu sürü insan yetiştirmiştir. Bu sürüde bulunlar arasında sürekli bir çatışma ve hükmetme duygusu ağır basmıştır. Machiavelli batı barbarlığın tasarlamış olduğu insan hayvanlar alemin doğasından hareketle açıklamaya çalışmıştır. Ona göre bir ayı, başka bir ayıya acı çektirmez; bir aslan diğer aslanlarla güven ve huzur içinde yaşarken, insanı insana kırdıran, yok eden yine insanın kendisidir (Machiavelli, 2000: 47).

İnsanın hayvan karşısındaki acizliğini Machiavelli Seçme Yazıları adlı eserin Sekizinci Şarkı bölümünde de dile getirmiştir. Burada domuz ve ona yardım etmek isteyen bir kahraman arasında geçen diyalog ilgi çekicidir. Kahramanın yardımına karşılık domuzun; "*Bizim türümüz, yiyecek olarak sadece, gökyüzünün sanatın yardımını almadan ürettiği şeyi arar, oysaki siz doğadan yapamayacağı şeyleri istersiniz hep*" (Machiavelli, 2000: 45) sözleri insanın acizliğini ve duymak bilmeyen aç gözlülüğüne vurgu yapmıştır.

Machiavelli'ye göre insanlar daha iyi varlıklar olması mümkündür. Fakat bu iyilik kavramı sadece halk arasında geçerli olan bir kavramdır. Söz konusu siyaset olanca iyiliğin işlevi kalmamaktadır. Çünkü Peygamberler bile adalet ve iyilik için ellerinde kılıç tutmuşlardır. İnsanlar iyi ve kötü olanı birbirinden ayırma yetisine sahip olmadığından yönetilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Yönetme dediğimiz sanat tarihteki insan ve onun doğasına hakim olmakla mümkündür (Machiavelli, 2009a: 429-430). Machiavelli, siyaset düşüncesini insan doğası üzerinden şekillendirmiştir. Yöneten-yönetilen ilişkisinden hareketle yeni bir siyasi ideoloji ortaya koymaya çalışmıştır (Sağır, 2017: 2).

İroni ustası olan Machiavelli aynı zamanda payına düşene razı olması gerektiğini ve herkesin eşit olduğu sıfır toplamlı bir iktidar anlayışından da söz etmiştir (Ağaoğulları, 2013: 328). Machiavelli burada açıkça halkın bu tür prenslikler karşısında kendi hak ve hukukunu koruması için çağrıda bulunmuştur. Herkesin eşit olduğu herkesin adalet duygusuyla yönetildiği bir prensliğin varlığına da vurgu yapmıştır. O dolaylı olarak iyilik duygusuyla yönetilen bir prenslik anlayışın savunuculuğunu yapmıştır.

Kıscası machiavelli insanları Borgia gibi yöneticiler karşısında dimdik olmayı önerirken, diğr taraftan insanların ahlaklı, dürüst ve birbirlerine sırtlarını dayanmasını istemiştir. Fakat insan benliğinin kötülüklerle dolu olduğunu söyleyen Machiavelli, insanların ahlaklı olmasını nasıl sağlanacağı konusunda bir çözüm vermemesi akıllarda soru işareti bırakmıştır. Muhtemelen devleti yönetecek prensin güç ve baskı tutumuyla ilişkilendirecektir. Yani kötülüğe karşılık kötülük, iyiliğe karşılık iyilikle mümkün olacaktır.

3. Machiavelli'nin Din Eleştirisi

İnsan hayatını doğru ve dolaylı olarak etkileyen ve vazgeçilmesi olan şeylerden biride dindir. Doğal ve toplumsal bir gerçekliğe sahip olan dinin evrensel bir boyutu vardır. Din ve toplumu ayrılmaz bir ikilidir. Bunun bilincinde olan Machiavelli de devlet varlığı ve dirliği için dini zorunluluğuna işaret etmiştir. Dinsiz bir devletin varlığından söz edilemeyeceğini her seferinde vurgulamıştır. Fakat onun yazmış olduğu eserlerde siyaset için dinden bir araç olarak söz etmesi birçok eleştiri almasına neden olmuştur.

Machiavelli'nin siyaset anlayışında dini, konumlandırmada iki farklı görüşle karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. İlk siyaseti temellendirirken dini arka planda bırakması ikincisi ise hem Pagan değerlerine hem de Hristiyanlık anlayışını benimsemesi düalist bir anlayışa sahip olduğunu göstermiştir (Karaböcek, 2015:190). Dini arka planda bırakması okuyucular tarafından Machiavelli'nin ateist olduğu fikirlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Karaca, 2013: 108). Machiavelli her dönem birinci yorumuyla okuyucunun ilgisini çekmiştir. Her ne kadar okuyucu onun bu düşüncesini ateistlik olarak yorumlasa da onun yazmış olduğu metinlerde ateist olduğuna dair bir düşünce veya yorum görmek mümkün değildir. Tam tersine *Kitab-ı Mukaddime*'ye birçok atıf yaptığını görmekteyiz. Machiavelli'ye göre *Kitab-ı Mukaddime* doğru yorumlandığı sürece siyaset ve dinin uyumlu erdemler olduğu görülecektir. Bunu şu sözlerle açıklamıştır: "*Kitab-ı Mukaddesi akıllıca okuyan biri Musa'nın yasalarını ve düzenlemelerini hayata geçirmek zorunda olduğunda, planlarına karşı hasetlikten başka bir şeyle hareket etmeyen sayısız insanı öldürmek zorunda kaldığını görür*"(Machiavelli, 2009a: 467).

Machiavelli, Ortaçağın dinsel öğretilerine ve gerçek Hristiyanlıktan uzaklaşıp yozlaşan Katolik kiliseye başkaldıran bir düşündürdür(Celep, 2018: 72). Onun, zihnini meşgul eden şey gerçek Hristiyanlık ile Katolik kilise tarafında ortaya konulmuş olan dini anlayışın farklılığından kaynaklanmaktadır(Karaböcek, 2015:188). Bir diğr neden ise Katolik kilisenin baskın din anlayışı, insanları dinsizliğe sürüklemesi ve başta İtalya olmak üzere bütün ülkelerde zorbalık olarak baş göstermesidir. Machiavelli her ne kadar bir gerçek Hristiyanlık arayışın peşinde olsa da onun gönlünde hep İtalya'nın içler açıcı durumu yatmaktadır. Machiavelli, İtalya'yı bu duruma getiren Katolik kiliseye karşı isyan etmiştir. Machiavelli devlet gücünü kiliseden almasına karşıdır. Ona göre gücün, dinsel bir boyutu olmayıp

devletin bünyesinde yer alan bir ilkedir (Karaköse, 2007: 129). Bundan dolayı devlet gücünü dini anlamda işlev gören Katolik kiliseye bağlı olmamalıdır.

Ortaçağda, devlet kavramını Tanrısal bir güç olarak görülüyordu. Bu dönemde din merkeze alınmış ve bütün her şey din çevresinde şekillenmiştir. Klasik gelenekte askerler Tanrı'nın şövalyeleri idi. Tanrı adına dine hizmet eden bu askerler kilisenin buyruğundaydı. Bundan dolayı yapılan bütün savaşlar ahlaki ve dini buyruk olarak görülüyordu (Paret, 2015: 15). Machiavelli, kendinden önceki dönemlerde her şeyin dinin etkisinde olduğu ve genellikle bireyin mutluluğu söz konusu olduğunun farkındaydı. Bu dönemde mutluluk bazen ahlak ile bazen de dini bir perspektifle tanımlanıyordu. Mutluluğa manevi bir anlam yüklenmiş olup uhrevi olanla ilişkilendirilmiştir (Canbolat, 2008: 25). Ortaçağ döneminde, din, ahlak ve evrensel düzen arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin Tanrı kaynaklı olduğu fikri yaygındı. Fakat Machavelli bu düşüncenin yanlış olduğunu savaşların olması Tanrı değil insanın kendisinden kaynaklandığını dile getirmiştir. Savaş, doymak bilmeyen insan emellerin sonucunda ortaya çıkan bir durumdur (Portakal, 2003:162).

Machiavelli dini teolojik olarak değil de pragmatik bir çerçevede ele almıştır. Onun için dini önemi siyaset için sağlamış olduğu faydadır. Din machiavelli siyaseti için altın tepside sunulan bir araçtır. Din, araç olarak halk arasında birlik ve beraberliği sağladığı, yönetim için ilham kaynağı, toplum içinde düzenleyici bir yasa, ahlak ve kötülük gibi kavramların doğru bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlamaktadır (Skinner, 2004: 33). Najemy'e göre “ *Din hakikati ya da yanlış davranışı toplum ve tarih üzerinde ki etkisiyle ölçülen bir yorum meselesidir. Bu argümanlar putperest dini ve Hristiyanlık arasında ilgi çekici olmuştur*” (Cristante, 2011: 77).

Machiavelli Toplum içersinde siyasete temel bulmak için dini bir kenara bırakmıştır. O kendinden önceki dönemlerden farklı olarak siyasetin hayali hükümdarlıklarla veya satranç taşlarıyla değil de gerçek insanlarla oynanan bir oyun olduğunu belirtmiştir (Yeke, 2007: 109). Dini araçsallaştırarak Roma ve Antik Yunanı referans alarak yeni bir İtalya Cumhuriyeti kurmaya çalışmıştır (Yetkin, 2012: 448). Onun Roma'ya olan hayranlığı dini kullanarak elde etmiş olduğu başarıdan ötürüdür. Machiavelli'de tıpkı Roma gibi dini kullanarak İtalya ülkesinde yeni bir siyasi düzen kurma peşindeydi (Cranston, 2000: 49). Dini, kullanarak toplum içersinde bir bütünlük algısı oluşturma çabası, devlet yönetimini ve iktidarlığın sürekliliğini güvenceye alma adına büyük bir adım olduğunu düşünmüştür. Böyle yaparak tehditleri minimum düzeye düşürerek din ve yasalardan daha çok devlet yönetiminde bulunan yöneticiye bağlılığı maksimum düzeye çıkarmaya çalışmıştır (Yetkin, 2012: 92).

Machiavelli, İtalya'nın Yahudilerden daha çok köle durumuna geldiğini ve bu durumundan bir an önce kurtulması gerektiğini Prens'in ‘*İtalya'yı Barbarlardan*

Kurtarmaya Çağrı' adlı bölümde dile getirmiştir.² Ona göre papalar İtalya'yı sömürmüş ve yok olmanın eşiğine getirmiştir. Olumlu ve olumsuz her türlü olayda din ileri sürerek bazen de yalan, hile gibi yollara başvurarak toplum üzerindeki iktidarlıklarını sürdürmüşlerdir. Papalar, devleti güçlendirmek ya da kalkındırmak yerine Katolik kiliseyi güçlendirmeyi amaç edinmişlerdir (Russell, 1965: 508). Kilise içersinde rütbe olarak üst makamlarda bulunana papalar gizli pazarlıklarla diğer papaların atanmalarını gerçekleştirmişlerdir. Ve bu dönemin olaylarına şahit olan Gregorius şu sözleri dile getirmiş "...din sömürücülüğü daha önce satın almaya yönlendirerek düş kırıklığına uğrattıklarını daha sonra satmaya yönlendirdiler. Bu koşullar da din adamlarında bir kültür düzeyi ve ya ahlaklı olmasını beklemek mümkün değildir" (Touchard, 2015: 165-166).

Katolik kilisesini halka bıraktığı tek miras dinsizliktir. Varlık içinde hayatları sürdüren papalar ahlak ilklerine aykırı eylemlerde bulunarak insanları temel inançları olan dinden soğutmuşlardır (Kızılçelik, 2011:119). Katolik kilise, halkı tek tip insan haline getirerek kendi söylemlerini koşulsuz yerine getirebilecek bireyler yetiştirmeyi amaçlamıştır. Bu konuda amaçlarına ulaşmış, halk sorgusuz bir şekilde onların ağızlarından dökülen her kelimeyi emir olarak görmüşler ve akıllarında onlara karşı her hangi bir şüpheye yer bırakmamışlardı. Machiavelli halkın bu durumunu şu sözlerle yorumlamıştır "...Şüpheli akılların uçlarından bile geçmiyor, eğer at uçu deseler bile inanacaklar galiba, halk tam bir umursamazlığa gömülmüş, akılları sadece onlara itaat etmeye odaklanmıştır" (Machiavelli, 2009b:34).

Birçok okuyucu tarafında Machiavelli'nin din anlayışının yanlış anlaşılması, onun din düşmanı, şeytanın öğretmeni gibi söylemlerle itham edilmesine neden olmuştur. Machiavelli bu kargaşaya son vermek için ilk olarak Katolik kilisenin ahlak dışı tutumlarını ve etkilerini reddetmekle başlamıştır. Onun Katolik kiliseye karşı yapmış olduğu saldırı ya da red, kilisenin maneviyatına yapmış olduğu ruhsal bir başkaldırıdır (Cristante, 2008: 72). Onun bu başkaldırışın tek nedeni gerçek Hristiyanlığın değer ve normlarını tekrardan topluma kazandırma, halkı bu konularda bilgilendirmektir. Katolik kilise, gerçek amacından ve İsa'nın

² "Şimdiye kadar ortaya koymuş olduğum şeyler üzerine düşündüğüm zaman bugün İtalya'da parlak bir dönem yaşatacak yeni bir prensin zamanı geldi mi acaba ihtiyatlı ve cesur biri bu ülkeye bir fırsatını, bir yolunu bulup kendisine şan halkın çoğunluğuna da yarar getirecek yeni bir çehre kazandıracak mı diye sorduğumda bana öyle geliyor ki koşullar böylesi bir niyet çok uygun; ben bu büyük değişimler için daha uygun bir zaman bilmiyorum. Dediğim gibi nasıl ki Musa'nın erdemini tanımak için İsrail halkının Mısırluların Kölesi olması, nasıl ki Keyhüsrev'in gönül yüceliğinin ortaya çıkması için Prenslere Medlerce zulmedilmesi ve nihayetinde Teseus'un değerini anlamak için Atinalıların bir türlü birlik olmamaları gerektiyse aynı şekilde bu günlerde de bir dehanın parlayabilmesi için İtalya'nın vardığını gördüğümüz sonu getirilmesi, Yahudiler den daha köle, Atinalardan daha bölünmüş olması, lidersiz, kurumsuz kalması, yenilmiş, parçalanmış ayaklar altına alınmıştır." Bnk. Machiavelli, *Hükümdar*, çev. Kemal Karabulut, İstanbul: Sosyal Yay, 1984, ss: 251-253.

öğretilerinden uzaklaşmıştır. Bunu gerçekleştirmenin tek çaresi ise şu anki Katolik kilise öğretilerinin reddi ile mümkündür (Cristante, 2008: 73).

Vatanına bağlı olan Machiavelli vatan sevgisini en büyük erdem olduğunu belirtmiştir. O vatan olan bağlılığını ve vatan için gözü kırpmadan vereceğini bu cümlelerle anlatmıştır:

“Benim için en zararlı en tehlikeli olduğu anlarda bile vatanımla övündüm hep ve bunu her zaman canı gönülden yapmayı bildim. Çünkü insanın hayatta sahip olduğu tüm sorumluluklar vatani ile ilişkilidir; insan kendi varlığını vatanına borçludur; kişinin yazgısı ve doğa arasında bir uzlaşmaya vardığı ve tüm haklardan yararlandığı yer de yine orasıdır. Dahası bu vatan, elde ettiği şanı paylaşmış kendi çocuklarının alın yazısını da belirlemiştir. Kuşkusuz, ona düşmanlık beslemeğe cesaret edecek birisi, intikam güdüsü ile dopdolu olarak ana baba katili damgası yemeği hak edecektir. Çünkü kendi vatanının bağrını parçalamaktan daha büyük bir cürüm olduğu yadsınamayacak olan bu girişim kendini savunmak için bile olsa, apaçık ana baba katilliği ile aynı şeydir. Bunun, bizim varlığımıza yöneltilmiş bir takım hakaretler olduğunu duyumsamamak mümkün müdür? Buna karşılık sahip olduğumuz tüm lütufların aynı vatanda yaşıyor olmaktan ileri geldiği inancını kim yadsıyabilir? Ve bu vatanın, bağrından bir bölüm yurttaşın doğdukları yerleri terk edip gittiklerini gördüğünde kalıp onu korumayı seçmiş olanları alkışlaması gerekir. Geliştirmeye çalıştığım düşünce, bana öylesine açık seçik görünüyor ki, tüm gücümle onu savunurken asla yanılıya düşmekten korkmuyor ve kendi vatanlarını onurlandırmaya gölge düşürmeye çalışmaktan çekinmeyenlerle sonuna dek savaşmaya hazır hissediyorum kendimi” (Machiavelli, 2000: 92-93).

Machiavelli'ye göre kilisenin din konusunda takınmış olduğu tutum, toplumu tembel ve dünyayı kadınsı bir duruma gelmesine neden olmuştur. Kilisenin din yorumu, gerçek Hristiyanlığın temel ahlak ve ilkelerinden yoksun olan bir yorumdur (Öztürk, 2013:191). Tarih ışığından hareket eden Machiavelli, yozlaşmış Hristiyanlığın yerine gerçek Hristiyanlığı getirmek için sürekli Roma ve Putperestliğin öneminden söz etmiştir. Onun Putperestliğe ve Roma'ya olan hayranlığı ve övgüsü siyasi alanda dinin kullanmalarından kaynaklanmaktadır (Cristante, 2008: 70). Bunların araçsallaştırmış oldukları dini kullanarak büyük başarılarla ulaştıklarını eserlerinde dile getirilmiştir.

Machiavelli'ye göre gerçek Hristiyanlık Tanrı'sı adaletli, merhametli ve insanların kendi vatanlarını korumasını isteyen bir Tanrı'dır. Gerçek Hristiyanlık'dan yoksunlaşmış olan bu Katolik kilisede Tanrı korkusu azalmış, her türlü kötülük baş göstermiş ve insanlar iktidarda bulanı düşürmek için komplolar girişiminde bulunmuşlardır. İnsanlarda artık dünyaya gelme amaçlarını unutup dünyevi heveslere aldanmışlardır (Parson, 2010: 1100). Machiavelli Hristiyanlığı bu duruma getiren papalara karşı şöyle bir yorum yapmıştır: şu çokbilmiş şeytan ve

kurnaz papalar yok mu? Onlar hem kendi hem de bizim günahlarımızı biliyorlar (Machiavelli, 2009a: 360).

Dinin önemli olduğunu düşünen Machiavelli için insanlar kilisesiz hayatta kalabilirler fakat dinsiz ayakta kalmaları imkansızdır (Deniz, 2011: 11). *Viroli*'ye göre machiavelli olumlu bir Tanrı anlayışına sahiptir. Ve onun Tanrı'sı gerçek Hristiyanlık Tanrı'sıdır. Onun din anlayışı ise eski Hristiyanlık dinidir (Viroli, 2011: 3).

Machiavelli ile birlikte devlet ve dinin yorumlama biçimi değişmiştir. İlkçağ ve Ortaçağ dönemlerinde dine hizmet eden bir devlet yapısı söz konusuysen, Machiavelli ile birlikte devlete hizmet eden bir din anlayışı kaçınılmaz olmuştur. Machiavelli'ye göre devletin amacı din ve ahlak gibi konular olmayıp kendi kendisini amaçlayan bir yapı olduğunu vurgulamıştır. Ona göre din ile yönetilen bir devlet yapısı sürekli hata ve yanlışlar içinde olacaktır. Bunun yanı sıra din devleti değil kiliseyi hakim güç olarak görecektir (Yeke, 2007: 89).

Machiavelli, devletin kendisinden başka amacı olmadığı ve bu amacı gerçekleştirme adına, toplumda ve devletin sürekliliğine katkı sağlayacak din gibi araçların olduğunu belirtmiştir (Oktay, 2003: 74). Her ne kadar okuyucu Machiavelli'nin dini devletin bel kemiği olarak görmeme hususunda eleştirilse de, onun için dinsiz bir devletin varlığından söz etmenin imkansız olacağı yorumu göz ardı edilmemelidir. Machiavelli'nin Prense öğüt verirken kendisinin dindar bir toplumda dindar, dinsiz bir toplumda ise dinsiz olması gerektiği (Tannenbaum, 2017: 198) söylemi dinin toplum ve devlet için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Ona göre bütün devletler veya toplumların ayakta kalması ve varlıklarını sürdürmesi hususunda dinin önemi inkar edilemezdir. Çünkü iyi düzenleyici bir yasa olarak din, toplum içinde mutluluk, huzur ve özgürlüğün temsilcisidir (Cristante, 2008: 78). Dinin, devletin varlığı ve birliği için önemli olduğu, teolojik kısmıyla ilgilenmemek gerektiğini *Guicciar* şu sözleriyle dile getirmiş “*Dinin Tanrıyla ilişkili olarak görünen hiçbir şeyle uğraşmayın: çünkü bu konular aptalların zihinlerini çok meşgul eder.*” (Touchard, 2015: 268) Machiavelli'ye göre bir Prensin devlet içinde huzur ve düzeni sağlaması konusunda iki yol izlemelidir. Birincisi yasalar ve bunun yetmediği yerde zorbalık kullanılmalıdır (Dursun, 2012: 42).

Machiavelli'ye göre din her dönem bir çıkar ya da amaç olarak kullanılmıştır. Özellikle de Roma'nın dine olan bakışı onları daha güçlü ve kudretli kılarken, Hristiyanlıkta tam tersi bir durum söz konusudur. Ona göre Hristiyanlıktaki bu geri kalmışlığın ve zayıflığın tek sorumlusu Katolik kilisesidir. Katolik kilisesini kendi çıkar ve menfaatlerine yönelik eylemleri İtalya devletini çıkmaza sürüklemiştir. Katolik kilisesi, devlet içinde düzen ve huzuru sağlamadığı gibi devleti dış güçler karşısında koruyacak güçten de yoksundu (Machiavelli, 2009a:76). Kısacası “*Müezzinin kötü seslisi, cemaati camiden soğutur*” (Oktay, 2003: 67) cümlesi papaların durumunu açıklayıcı niteliğindedir.

Machiavelli'ye göre Katolik kilisesi dünyayı güçsüz kadınsı bir duruma getirerek korkusuzca kötü emeller için kullanan kişilerin avı haline gelmiştir. Çünkü insanlar uhrevi düşünerek intikam almaktan çok kaderine razı olmayı kabullenmişlerdir. Eğer onlar dinin kendi ülkemizi korumamıza ve geliştirmemize olanak sağladığını gözler önünde tutsaydılar İtalya devleti bu gün bu duruma gelmeyecekti (Machiavelli, 2009a: 228). Machiavelli, ilahi pek çok mucizelere şahit olduğumuzu; denizin ortadan ikiye bölündüğünü, sürekli takip eden bir gölge, kayalardan suyun gelmesi, yeryüzünde soframıza uzanan kudret helvası; her şey Tanrı tarafında bizle sunulmuştur. Fakat Tanrı bizleri özgürlük ve düşünceden yoksun bırakmamak için bizlere akıl vermiştir (Machiavelli, 2008c: 98). Machiavelli Hristiyanlığın kaderci anlayışını doğru bulmadığını ve özgürlüklerine düşkün olmadığını bu sözlerle dile getirmiştir. Özgürlükle taçlandırılmış cumhuriyet sevdasıyla yanan halk, özgürlüğün üst düzeyde yaşandığı Antik döneme özenmektedir. Çünkü Hristiyanlık insanlara özgürlük duygusunun yerine kaderine razı olma duygusu aşılamıştır (Machiavelli, 2009a: 229).

Machiavelli dinsel mezheplerden söz ederken yeni ortaya çıkan bir dinin kendinden önceki dini ortadan kaldırdığını ileri sürmüştür. Çünkü Hristiyan mezhebi Paganlara karşı, Paganlar ise kendinden önceki dinlere karşı böyle bir tutum sergilemiştir (Machiavelli, 2009a: 239). Ona göre din, cumhuriyet ve ya bir devlet varlığını sürdürmek için sürekli başlangıçlarına geri dönemlidir. Başlangıçtan kastı sistemin ortaya çıkış yeridir. Hristiyanlığın çıkış yeri de İsa'nın öğretileridir.³

Machiavelli gerçek Hristiyanlık inancını Katolik kilisenin inancından farklı olduğunu tekrardan topluma açıklamak ve halkı Papaların yanlış emellerinden kurtarma çabası vermiştir. Dinin önemli olduğunu "*Seçme Yazılar*" eserinde '*Tövbeye Çağrı Ya da Ahlak Üstüne Söylev*' adlı bölümde Tanrı'nın büyüklüğü ve O'nun merhametinden ve bağışlayıcılığından söz etmiştir. Machiavelli'ye göre Tanrı yeryüzünde bulunan bütün nimetleri bizlere sunmuştur. Bu nimetlerin karşılığında istediği tek şey O'nu onurlandırmak ve ona hizmet etmektir (Machiavelli, 2000: 69-70). Aynı eserde "... *Bu güzelliği tasarlayan kim olduğunu bilmiyorum, tasarlayan Jüpiter değilse inanıyorum ki ondan daha üstün bir el yaratmıştır.*" (Machiavelli, 2000: 26). Bu sözler onun ne kadar inançlı olduğu herşeyin ötesinde büyük bir yaratıcı olduğu düşüncesi yatmaktadır.

³ Bu konu ile ilgili Machiavelli St. Francis ve St. Dominic dini başlangıçlarına doğru geri götürmelerinden örnek vermiştir. Onlar dini başlangıçlarına geri götürmeselerdi tamamıyla yok olacaklardı ve onlar İsa'nın yaşamı örneği ile insanların zihninde kaybolmuş olan şeyleri tekrardan kazandırmışlardır. Bu tutum halk arasında birlik ve beraberliğin sağlanması noktasında büyük bir önem arz etmiş olup, kötü olan şeyler hakkında konuşmanın kötü olduğu ve din adamlarının bir hatası varsa da onları cezalandırmak yerine onların cezalarını Tanrı'ya bırakılması gerektiğini vurgulamışlardır. Dini inancın insanlar arasında yayılması noktasında büyük katkıları olmuştur fakat din adamları bunu aldırış etmemişlerdir. Onlar görmediği ve inanmadığı cezadan korkmayarak daha fazla kötülük yapmaya başlamışlardır. Bkn. Machiavelli, *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylemler*, İstanbul: Say Yay, 2009, s.357.

Machiavelli'ye göre inancın zayıf olduğu yerde kötülük ve bencillik baş gösterir ve dindarlık ruhu ölmüş olur. Tıpkı İtalya'nın şu an içinde bulunduğu durum gibi. İtalya topraklarında inanç eksikliği ya da yanlış inançlar yüzünde kötülük, çıkar ve menfaat gibi etik olmayan durumlar kol gezer olmuştur (Cevizci, 2013: 421). Machavelli'ye göre halkın bundan kurtulmanın tek çaresi Ortaçağın baskın din anlayışını bir kenara bırakıp dünyevi olana odaklanmakla mümkündür. Ortaçağın bu baskın inancı halkın gerçekleri görmesini konusunda onları kör etmiştir. Bir an önce halk durumun farkına varmalı ve kendilerini yok olmaya sürükleyen bu kötü gidişata dur demelidir (Tannenbaum-David, 2011: 167). Ona göre insanlar dinden daha çok toplumsal gerçeklikten hareket etmelidir. Machiavelli, Aristoteles ve Thomas Aquinas'tan farklı olarak devleti yönetecek gerçek bir yöneticinin din, ahlak ve etik gibi konuları temel almamalıdır (Tannenbaum-David, 2011: 168). Çünkü devlet Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi değil insanların gereksinimlerini karşılayan sosyal ve siyasal bir yapıdır (Özden-Elmalı, 2007: 60). Gerçek bir yöneticinin nasıl olması gerektiği konusunda Machiavelli, "*Mümkün olan her zamanda, düşmanın her hareketlerini net olarak tanımlanmış plan ve amaçlara göre çalışan kuvvetlerinin davranışına bir tepki olarak gören hızı kararlaştıran kişidir* (Machiavelli, 2008c: 64)" sözleri dile getirmiştir.

Siyasi açıdan dinin büyük bir etken olduğu bilincine sahip olan Machiavelli, din vasıtasıyla halk ile yönetici arasında sağlam bir bağ kurmaya çalışmıştır. Çünkü bu bağ, hem halkın rahatlığı ve güvenliği için hem de yönetenin işini en iyi şekilde yapmak adına önemlidir (Aydın, 2004: 144). Her toplumda farklı inanç ve kültüre sahip kesimler bulunmaktadır. Bu farklılıklar içinde o toplumun birlik beraberliğini sağlamak zordur. Fakat gerçek bir yönetici bütün bu farklılıklara rağmen bu düzeni sağlayacaktır (Oktay, 2003: 75).

Machiavelli Büyük İskender'in Dorius'u ele geçirmesi ve Osmanlı halkını idare etme konusunda iki tür yönetim şekline söz etmiştir. Birinci yönetim şekli prensin yanında halkın da devlet yönetiminde söz sahibi olmasıdır. İkincisi ise devletin sadece prens tarafından yönetilmesidir. Birincisi Osmanlı'nın ikincisi ise Fransa İmparatorluğunun kullanmış olduğu yöntemdir. Osmanlı'nın yönetim şekliyle idare edilen devletleri ele geçirmek çok zordur, ama ele geçirdikten sonra yönetmesi çok kolaydır. Fransa İmparatorluğunun yönetim şekli ise ele geçirmek çok kolay ama yönetmesi zordur. Machiavelli'ye göre Türklere başkaldıran herkimse karşısında birbirine kenetlenmiş bir halk görecektir (Machiavelli, 2008c: 19-20).

Machiavelli, *St. Paul'un* aksine devlet yöneticisini Tanrısal bir güce sahip olmadığını, bu denli düşüncelerin safsata olduğunu vurgulamıştır (Yeke, 2007: 91). "*...Güç Peygamberlerin elinde olduğu için hep kazandılar, silahsız ve savunmasız olanlar ise hep kaybettiler.*" (Oktay, 2003: 66) Machiavelli Peygamberlerin başarısını da dünyevileştirmiştir. Peygamberlerin bir avucunda Kutsal kitap dururken diğer elinde kılıç hiç eksik olmamıştır (Canbolat, 2008: 35).

Machiavelli'ye göre devletin varlığı ve bakası için her türlü aracı kullanmak mubah ve yerinde olacaktır. Tıpkı VI. Alexandır ve onun oğlu Borgia'nın yapmış olduğu gibi. Baba ve oğul kendi iktidarlarını taçlandırmak için her türlü hileye, yalana ve dolana başvurmuşlardır. Borgia tahtını korumak için abisini ve ablasının kocasını da öldürmüştür (Aydn, 2004: 141).

Realist bir perspektifte olaylara bakan Machiavelli prensin her türlü tuzaklar karşısında tilki gibi uyanık, düşmandan korunmak ve kurtulmak için aslan gibi cesur olmalıdır (Machiavelli, 2008c: 104). O bu özelliği Alexandır ve onun oğlu Borgia'da görmüştür. Alexandır krallığın sürekliliği için her türlü hileye başvurmada geri kalmadığı gibi oğlu Borgia ise tahtını korumak için abisini ve ablasının eşini öldürmüştür (Ebenstein, 2003: 171). Machiavelli 'Prens' adlı yapıtında Borgia'sı putlaştırıp başkahraman yapmıştır. Onun Borgia'ya olan sevgisi amaca yönelik bir sevgi olmayıp yetenek ve şöhrete götüren eylemlerin hayranlığıdır (Russell, 1964: 507). Özellikle kriz⁴ döneminde göstermiş olduğu güç ve özgüven machiavelli'yi etkilemiştir.

Tarih bilinci ile hareket eden Machiavelli tarih boyunca dinin bir araç, bir kontrol etme mekanizması olarak kullandığını belirtmiştir. Her toplumda dindar ve saygılı insanlara hürmet edilmiştir. Dindar ve toplum tarafından sevilen bir prensin sözlerini halk koşulsuz kabul edecektir. Vergilius' " *Şu halde bazı kişilerin dindarlıktaki ağırlığını ve yüksek niteliklerini görürlerse, sesiz kalır ve kulaklarını açarlar.*" (Machiavelli, 2009a: 187).

Machiavelli'nin Roma İmparatorluğuna olan düşkünlüğü ve özentisi devlet ve siyasi alanda dinin kullanımıyla alakalı olduğunu söylemek mümkündür. Roma, gücünü ve uzun süre var olmasını dine borçludur. Roma savaş alanlarında toplum içinde ve düşmana karşı askerleri motive etmek için dini kullanmışlardır. Romalıların Vei şehirini alacağı kehanetinde din askerleri öyle bir disiplin ve güç katmış ki imkansız olan bu işgal on yıl sonunda gerçekleşmiştir (Machiavelli, 2009a: 77). Samnitlerin Papirius karşısındaki başarısı da dini bir olaydı. Papirius karşısında zayıf durumda olan Samnitler ordularını bu savaşın zaferle sonuçlanacağına inandırmış ve zaferi kazanmak için askerlere yemin ettirmiştir (Machiavelli, 2009a: 84). Dini medeniyetlerin temel taşı olarak göre Roma

⁴ Bu kriz ilkin 1502 yılında Romagna halkının Borgia'nın teğmenlerinden biri olan Remirro Orco tarafından yapılan baskıcı yönetimden kaynaklanan bir krizdi. Remirro sadece dükün görevlerini yerine getirmiş ve öylesine başarılı olmuştu ki, tüm bölgeyi kargaşadan kurtarıp sağlam bir yönetim inşa etmiştir. Ancak remirro'nun bu acımasızlığı öylesine büyük bir nefret doğurmuştu ki, bölgenin mevcut istikrarı tehlikeye girmişti. Borgia'nın bu soruna bulduğu çözüm, korkutucu ve dehşet uyandıracak bir çözümdü. Halkı sakinleştirmek ve kendi yanına çekmek amacıyla bası zulümler yapılmış ise bu durumda yapılan zulümlerin kendisi tarafında değil de zalim yaradılışlı Remrrio tarafında yapıldığı gösterilmiştir. Borgia, Remrrio davet etmiş ve daha sonra öldürmüş ve cesedini ikiye bölerek halk meydanında asmıştır. Bkz. Sıtkı Karaca, *Machiavelli-Carl Schmitt ve Siyasal İktidar*, 2013,s.130-131.

kuruyucusu Romulus, halkı disiplin içinde yönetmek halkın kendisine itimat etmesi ve sorunlara son vermek için dini araç olarak kullanmıştır. Bu vesileyle Roma imparatorluğu sürekli gücüne güç varlığına varlık katmıştır (Machiavelli, 2008d: 67). Romulus'un bunları yapmasında Numa'nın büyük bir payı vardır. Numa ideal bir devlet kurmak ve sürdürmek için dinin önemine yapmış olduğu vurgu Romulus'un eylemlerine öncülük etmiştir (Machiavelli, 2008d: 68). Romulus ve Numa arasındaki fark Romulus devlet ve askeri alanında Tanrısal güce ihtiyaç duymamasıdır. Bundan ötürü Roma imparatorluğu üzerinde Numa daha etkili olmuştur (Machiavelli, 2008d: 70).

Roma devletinde, kuş falı olarak adlandırılan falcılık geleneği yaygınlık kazanmıştır. Orduları motive etmek onları dinç tutmak için Tanrıların kendilerine zafer vaadettiğini ve savaşın kazanılacağını askerlere hissettirmek için bu falcılık geleneğine başvurmuştur. Kümesteki hayvanların hareketlerine bakılarak bu fal yorumlanırdı. Kümeste bulunan tavuk ya da horuz eğer buğday yiyorsa bu iyiye işaretti aksi durumda kötülüğün işareti olarak yorumlanıyordu (Tunçay, 1986: 59-61).

Dinin teolojik boyutuyla ilgilenmeyen Machiavelli, faydacı bir çerçevede ele almış dine dünyevi bir temel bulmaya çalışmıştır. Dine Tanrısal değil de insani bir köken yükleyerek kişinin ahlakı ve gücüyle ilişkilendirmiştir (Ağaoğulları, 2013: 335-336). Machiavelli her ne kadar dünyevi olana odaklanmış olsa da, siyaset için dinin bir önem arz ettiğini vurgulasa da dinin ilahi bir boyutu olduğunu inkâr etmemiştir (Skirbeek-Gilje, 2013: 235). O dinin yanlış kişilerin elinde bulunduğu ve yanlış emeller için kullanılmasına karşıdır. Çünkü bu yanlış emeller İtalya devletin sonunu getirmiştir.

Machiavelli dinin ilahi boyutunu inkâr etmiyor çünkü ona göre devleti yöneten kim olursa olsun Tanrı korkusuna sahip olmalıdır. Tanrı korkusunun olmadığı yerde ise cesur mert bir prensin korkusu olmalıdır. Tanrı korkusu insanları güzel, iyi olana sevk edecektir. Böyle bir durumda toplumu kontrol etmek daha kolay olacaktır (Öztürk, 2013: 190). Onun için korku sevgiden daha etkilidir. İnsanların nankör, hilebaz ve çıkarıcı olduğunu onların faydaları doğrultusunda konuştuğun sürece senin yanında olup aksi durumda seni düşman belleyen bir yapıya sahiptir. Prens ile halk arasındaki sevgi bağı bir hatır bağı olarak kurulur fakat araya soğukluk girdiği zaman bu bağ koparılır yerine düşmanlık yeşerir. Ama korku, ceza tabi olduğundan dolayı herkes belli bir düzen ve nizam içinde yaşamaya çalışır (Machiavelli, 2008c: 101-102).

Büyük bir söylem ironi ve retorik ustası olan machiavelli Prens'e yapmış olduğu övgüler birer yergiden ibarettir. O insanları bu tür prenslikler karşısında dikkatli olması gerektiğini insanların daha ahlaklı dürüst ve bilgeli olmasını istemiştir. Bacon'm deyiimiyle machiavelli insanların yapması gerektiğini değil yapamayacaklarını dile getirmiştir (Kızılcılık, 2011: 161). Machiavelli, güç, şeref, onur ve dünyevi başarıyı önemseyen, yönetim konusunda yöneticiye her türlü

olanağı saylayacak bir din anlayışı benimsemiştir. Ve onun bu din anlayışına antik dönemin inancı kaynaklık etmektedir.

Sonuç

İtalya'nın rönesans hareketinin önemli isimlerinden biri olan Machiavelli, İtalya'nın içinde bulunmuş olduğu toplumsal yapı ve yönetim biçimini laik bir üslupla kaleme almıştır. İtalya'nın iç ve dış güçlere karşı zayıf, savunmasız bir durum yaşanmasında Katolik kilisesinin yönetiminin büyük bir etkisi olduğunu dile getirilmiştir. Katolik kilisesi, din kisvesi altında devleti yönetiyorum söylemlerle halkı sömürüp yalan ve hile yoluyla dünyevi olarak gücüne güç katma peşine düşmüştür. Machiavelli'ye göre İtalya'nın büyümesine engel olan şey Katolik kilisenin yönetim anlayışından kaynaklanmaktadır. Kilise yönetimi devleti yozlaştırmış, yok olma kıyısına sürükleyerek toplumu dinsizleştirmiştir.

Machiavelli'nin siyasi anlayışının arkasında yatan felsefi düşünce yurtseverlik, özgürlük ve cumhuriyetçilik anlayışıyla yoğrulmuştur. O, *Prens* adlı yapıtında monarşi yönetimini, *Söylevlerde* ise Cumhuriyet savunuculuğunu yapmıştır. Her iki eserde farklı yönetim şeklini savunması okuyucu zihnini karıştırmıştır. Machiavelli ilk zamanlarda her ne kadar monarşi savunuculuğu yapsa da o bir Cumhuriyet savunucusudur.

Machiavelli dinin teolojik boyutuyla ilgilenmemiş olup sadece pragmatik yönüyle ilgilenmiştir. Dini kullanarak siyasi düzen, devletin varlığı ve prens ile halk arasında bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Tarihi iyi okuyan machiavelli, tarih boyunca dinin araç olarak kullandığını vurgulamıştır. Machiavelli, bir İtalya Cumhuriyeti kurmak için Romalılar gibi dini siyasetin himayesine sunmuştur. Bu onun dinsiz olduğunu değil siyaset için dinin ne kadar önemi olduğunu bir işaretidir. Çünkü din yöneten ile yönetilen arasında güçlü bir bağıdır. Ona göre kilise olmadan insanlar yaşayabilir fakat din olmada ne insan ne de devletler var olabilir.

Machiavelli'nin din konusunda tek amacı eski dindarlığı topluma tekrardan kazandırmak ve yozlaşmış Hristiyanlık anlayışına son vermektir. Bunun olması için din başa dönmeli yani İsa öğretilerini yerine getiren gerçek Hristiyanlığa dönmelidir. Çünkü şu anki Hristiyanlığın gerçek Hristiyanlıkla bir alakası olmadığını söylemektedir.

Machiavelli'nin o gün için yapmaya çalıştığı siyaset din ayrımını günümüzde pekte mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü günümüz siyasetin vazgeçilmezi din ve ekonomidir. Dindar bir toplum olduğumuz için siyasetçiler zor durumda kaldıklarında ve halkın gözünden düşmemek için dine başvurmuşlardır. Toplumsal bir olgu olan din, her dönem siyaset, ekonomi, sosyoloji, psikoloji ve birçok alının konusu olmuştur. Machiavelli, siyaset din ayrımı noktasında başarılı olmasa da hem cumhuriyetçi düşüncesiyle hem de devlet kademesinde bulunan yöneticilerin davranışları üzerinde hala Machiavelli'nin izlerine rastlanmak mümkündür.

Kaynakça

- Ağaoğulları, A. M. (2013). *Sokrates'ten Jakobenlere batı'da siyasal düşünceler*. İstanbul: İletişim Yay.
- Akal, B. C. (2014). *Machiavelli, makyavelizm ve modernite*. Ankara: Dost Yay.
- Arnhart, L. (2005). *Siyasi düşünceler tarihi Platon'dan Rawls'a* (Çev.A. Kemal Bayram), Ankara: Adres Yay.
- Aydın, A. (2004). *Düşünce tarihi ve insan doğası*. İstanbul: Gendaş Kültür Yay.
- Behr, H. (2010). *A history of international political theory*. Europe and other countries: Palgrav Macmillan.
- Canbolat, O. (2008). *İşığa ışık tutmak: Machiavelli aynasında devlet ve iktidar üzerine analizler*. Ankara: Otorite Yay.
- Celep, A. (2018). *Niccolo Machiavelli bağlamında siyaset ve ahlak ilişkisinin incelenmesi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hitit Üniversitesi, Çorum.
- Cevizci, A. (2013). *17. yüzyıl felsefesi*. İstanbul: Say Yay.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Say Yay.
- Cranston, M. (2000). *Batı dünyasında siyaset felsefeleri: Platon-Aristo-Aquinas-Machiavelli - Hobbes - Locke - Rousseau - Burke - Hegel- Marx - Mill* (çev. N.Muallimoğlu), İstanbul: Avcıol Yay.
- Cristante, N. (2008). *History, religion, power, and authority: The relevance of Machiavelli's educational*. [Unpublished Graduate Thesis]. The Middle East Technical University, Ankara.
- Cristante, N. (2011). *Machiavellis revivus slasbing a sword on the western classical tradition*. Cambridge Scholars Publishing.
- Çetin, H. (2012). *Korku siyaseti ve siyaset korkusu*. İstanbul: İletişim Yay.
- Deniz, F. (2011). *Machiavelli: "şeytan" mı, "insan" mı?* İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi, 0(23-24), 109-126.
- Dursun, D. (2012). *Siyaset bilimi*. İstanbul: Beta Yay.
- Ebenstein, W. (2003). *Siyasi felsefenin büyük düşünürleri* (çev. İsmet Özel). İstanbul: Şüle Yay.
- Gökberk, M. (1979). *Felsefenin evrimi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İşçi, M. (2004). *Siyasi düşünceler tarihi*. İstanbul: Der Yay.
- Jean, T. (2015). *Siyasal düşünceler tarihi* (çev. İsmal Yergüz). İstanbul: Islak Yay.
- Joseph, V. F. (2004). *Machiavelli revisited*. Cardiff University Of Wales Press.

- Karaca, S. (2013). *Machiavelli-Carl Schmitt ve siyasal iktidar*. Ankara: Bil Ofset Matbaacılık.
- Karaköse, H. (2007). *Siyasi düşünce tarihi*. Ankara: Nobel Yay.
- Kesgin, A. (2015). Machiavelli ve makyavelizm. *Beytulhikme An International Journal Of Philosophy*, 5(1), 106-139.
- Kızılcıkelik, S. (2011). *Sosyoloji tarihi I: İbn Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau sosyal teoriler*. Ankara: Anı Yay.
- Luther, M. (2011). *Roma'daki papalık*. Trc. Kapadokya MYO Çeviri ve Redaksiyon Heyeti, Der. Alev Alatlı, Batıya Yön Veren Metinler II, Rönesans/Protestan Reformu/Erken Modern Dönem/Bilim Çağı (1350- 1650), Kapadokya: İlke Sağlık ve Eğitim Vakfı, 558-560.
- Machiavelli, N. (1851). *Floransa 'da komplolar ve karşı komplolar tarihi*. İstanbul: Özne Yay.
- Machiavelli, N. (1994). *Selected political writings, the prens selections from the discourses letter to Vettori*. Edited and Translated By David Wootten.
- Machiavelli, N. (2000). *Seçmeli yazılar* (çev. H. Köse). Ankara: Ötüken Yay.
- Machiavelli, N. (2008c). *Prens* (çev. K. Atakay). İstanbul: Can Sanat Yay.
- Machiavelli, N. (2008D). *Siyaset üzerine konuşmalar* (çev. H. Zengin). İstanbul: Dergah Yay.
- Machiavelli, N.(2009a). *Titus Livius'un ilk on kitabı üzerine söylevler* (çev. A. Tolga). İstanbul: Say Yay.
- Machiavelli, N. (2009b). *Adamotu* (çev. S. Sinanoğlu). İstanbul: Mitos Boyut Yay.
- Machiavelli, N. (2012). *Savaş sanatı* (çev. B. Hasan). İstanbul: Doruk Yay.
- Machiavelli, N. (2015). *Komplolar üzerine* (çev. B. Yalçinkaya). İstanbul: Fabula Yay.
- Maurizio, V. (2011). *Machiavelli's God* (çev. Antony Shugaar), Princeton University, America Historical Review.
- Oktay, C. (2003). *Siyaset bilimi incelemeleri*. İstanbul: Alfa Yay.
- Özden, Ö. H. & Elmalı, O. (2012). *Yeniçağ felsefesi tarihi*. İstanbul: Arı Sanat Yay.
- Öztürk, A. (2013). *Machiavelli düşüncesinde cumhuriyetçi özgürlük ve kuruyucu lider imgesi*. Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Dergisi, 68(2), 181-204.
- Paret, P. (2015). *Modern strateji Machiavelli'den nükleer çağa* (çev. Doruk Can Koçak). İstanbul: Doruk Yay.

- Portakal, H. (2003). *Rönesans ve laiklik*. İstanbul: Cem Yay.
- Russell, B. (2002). *Batı felsefesi tarihi 3* (Çev. Muammer Sencer). İstanbul: Say Yay.
- Russell, B. (1964). *A history of western philosophy*. United States of America: Tenth Paperback Printing, 504-511.
- Senemoğlu, O. (2016). *Machiavelli'den Hobbes'a rönesans dönemi siyaset teorisinde insan doğası ve toplum anlayışı*. İnsan ve İnsan dergisi, 3(19), 77-100.
- Skinner, Q. (2004). *Machiavelli düşüncesinin ustaları*. İstanbul: Altın Kitaplar Yay.
- Skirbeek, G. & Gilje, N. (2013). *Antik Yunan'dan modern döneme felsefe tarihi* (çev. E. Akbaş ve Ş. Mutlu). İstanbul: Kesit Yay.
- Taşkın, A. ve Berman, M. (2012). *Felsefe tarihi 2: Rönesans, Yeniçağ ve 19.yüzyıl felsefe tarihi*. Bursa: Sentez Yay.
- Tuğcu, T. (2003). *Batı felsefe tarihi*. Ankara: Alesta Yay.
- Tunçay, M. (1986). *Batı'da siyasal düşünceler tarihi-2: Yeni Çap Seçilmiş Yazılar*. Ankara: Teori Yay.
- Tunçel, A. & Kurtul, G. (2013). *Siyaset felsefesi tarihi; Platon'dan Zizek'e*. Ankara: Doğubatı Yay.
- William, B. P. (2010). *Machiavell's gospel: prenc the critique of christianity*. Rochester Press University Benedetto Fontano, Baruch College and the Graduate Center.
- Yeke, K. Y. (2007). *Machiavelli ve siyasal etik*. Ankara: Ebabil Yay.
- Yetkin, Ç. (2012). *Siyasal düşünceler tarihi-II Machiavelli'den XX. yüzyıla kadar Avrupa ve Osmanlı- Türk siyasal düşüncesi*. İstanbul: Gürer Yay.

Türk Kültür Unsurlarından Koçi Bey Risaleleri'nde İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma¹

Utku DEMİRCİ²

Öz

Araştırma Makalesi

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıla kadar padişaha veya devlet adamlarına yazılı bir rapor verme geleneği bulunmamaktadır. Bu noktada Koçi Bey Risaleleri, devlet düzeni ve işleyişinin yürütülmesine ilişkin Osmanlı'da padişaha sunulan ilk yazılı rapor olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada, Türk tarihi ve kültürel mirasının ender eserlerinden Koçi Bey Risaleleri'nde insan kaynakları yönetimi uygulamalarının izleri aranmıştır. Dolayısıyla çalışmanın amacı, Koçi Bey Risaleleri örneği üzerinden hareket ederek insan kaynakları yönetimi alanındaki bilgi birikimine kendi tarihimiz ve kültürümüzden bir pencere açmaktır. İlgili eserlerdeki ifadeler nitel analiz yöntemlerinden içerik analizi ile incelenmiş; yapılan kodlama çalışmasıyla insan kaynakları yönetimini işaret ettiği düşünülen uygulamalar belirlenmiş ve kategorilendirilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde; iş analizi, iş gerekleri, iş basitleştirme, insan kaynakları planlaması, işyükü analizi, işgücü devir analizi, işgücü arzının belirlenmesi, işgücü arz-talebinin dengelenmesi, işgören seçimi, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, terfi sistemi, emeklilik sistemi, ücretin belirlenmesi, özendirici ücret sistemleri gibi insan kaynakları yönetimine ilişkin uygulamaların izlerine rastlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Koçi Bey Risaleleri, İnsan Kaynakları Yönetimi, Türk Yönetim Düşüncesi.

Jel Kodları: M10, M12

A Research on Human Resource Management Practises in Koçi Bey Booklet from Turkish Culture Components

Abstract

Research Paper

In Ottoman Empire, it was not a written reporting tradition to sultan or statesmen by the 17th century. At this point, Koçi Bey Booklet comes into prominence as the first written document presented to sultan in Ottoman Empire. In this study, tracks of human resource management practises were searched within Koçi Bey Booklet which is one of the precious books in Turkish history and cultural heritage. The main purpose of this study is open a new window into knowledge on human resource management domain from our history and culture with reference to the example of Koçi Bey Booklet. Related sentences were scrutinized with content analysis from qualitative analysis methods. Following the searches it was found traces of human resource management practises as job analysis, job specifications, job simplification, human resource planning, work-load analysis, labour turnover analysis, determination of labour supply, labour supply and demand equilibrium, employee selection, training and development, performance evaluation, promotion system, retirement system, rate setting, incentive wage system.

Key Words: Koçi Bey Booklet, Human Resource Managemet, Turkish Management Thought.

Jel Codes: M10, M12

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 12.11.2019

Kabul tarihi / Accepted 26.02.2020

¹ Bu çalışma, 19-21 Ekim 2019 tarihleri arasında Antalya AKEV Üniversitesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen IV. Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Sempozyumu'nda sunulmuş ve özet bildiri kitabında yayımlanmıştır. Burada sunulan tam metin, çalışmanın gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

² Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, utkudemirci@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6853-5955>.

Giriş

17. yüzyılda yetişen ve Türklerin Montesquieu'su olarak adlandırılan Koçi Bey, Rumeli'de yer alan Görice'den devşirilerek Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'a getirilmiştir. Asıl adının Mustafa olduğu sanılan ve Arnavut asıllı bir devşirme olan Görice'li Koçi Bey ilk olarak Enderun Mektebi'ne girmiştir. Daha sonrasında Sultan I. Ahmet devrinden Sultan IV. Murat zamanına kadar saray-ı hümayunda çeşitli hizmetlerde bulunmuştur (Danışman, 1972).

Özellikle Sultan IV. Murat'ın padişahlık döneminde has odaya alınarak onun dostu ve sırdaşı olmuş, devlet yönetimindeki yanlışlıkları ve çözüm önerilerini içeren özetlenmiş yazılar şeklinde bir rapor kaleme almıştır. Sultan IV. Murat'a 1631 yılında sunduğu rapordan sonra Sultan İbrahim'in isteği üzerine benzer içerikte 1640 yılında ikinci raporunu hazırlamıştır. Devlet tedbirleri ve saltanat işleri hakkında her iki padişaha hazırladığı raporlar günümüzde "Koçi Bey Risaleleri" olarak adlandırılmaktadır (Çakmakcıoğlu, 2008).

Koçi Bey Risaleleri, Osmanlı'da padişaha sunulan ilk yazılı rapor olarak ön plana çıkmaktadır. 17. yüzyıla kadar padişaha veya devlet adamlarına yazılı bir rapor verme geleneği olmadığı için devlet düzeni ve işleyişinin yürütülmesine ilişkin verilen bu risale Türk yönetim düşüncesi açısından önemlidir (Kurt, 1998). Koçi Bey, Osmanlı Devleti'nin içten içe çürümeye başlamasını imparatorluğun zirve dönemi olarak düşünülen Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar dayandırmaktadır. Koçi Bey Risaleleri'nde çöküntünün sebepleri irdelenerek önceki Osmanlı padişahlarının yanlış tutum ve politikaları korkusuzca dile getirilmiştir (Çakmakcıoğlu, 2008).

Koçi Bey Risaleleri, Sultan IV. Murat ve ardılı Sultan İbrahim'e sunulan iki risaleden oluşmaktadır. Koçi Bey, ilk risalesini 1631 yılında Sultan IV. Murat'a sunmuştur. Sultan IV. Murat'a hitaben yazılan bu risale, kısa kısa yazılmış yirmi iki bölümden oluşmaktadır. O tarihe kadar Osmanlı Devleti'nin en güçlü kadınlarından birisi olan annesi Kösem Sultan'ın görüş ve önerileri doğrultusunda hüküm süren padişah, Koçi Bey'in etkisinde kalarak yönetimde kontrolü ele almış ve onun ileri sürdüğü islahatları yapmıştır.

1631 yılında Sultan IV. Murat'a ithafen yazılan risaleyi iki kısımda incelemek mümkündür. Risalenin ilk kısmında Koçi Bey, devlet teşkilatındaki bozuklukları vurgulamaktadır. Bahsedilen bozuklukları izah ederken padişahı bile eleştirme cesaretini göstermiştir. İkinci kısımda ise, bütün bozuklukların düzeltilmesi için alınması gereken tedbirlerden bahsetmiştir. Sultan IV. Murat'ın devlet düzeninde köklü değişiklikler yapma düşüncesini eyleme dökmesi, özellikle Koçi Bey'in kendisine sunduğu risaleden etkilenerek harekete geçtiğinin işareti olabilir (Danışman, 1985).

Koçi Bey'in yazdığı ikinci rapor, Sultan İbrahim'e sunduğu risaledir. Tahta çıktıktan sonra Sultan İbrahim, Koçi Bey'den kendisine bir risale yazmasını istemiştir. Bunun üzerine kaleme alınan risale, 1640 tarihinde padişaha sunulmuştur. Toplamda on sekiz bölümden oluşan ve Sultan İbrahim'e sunulan bu risale, gayet sade ve açık bir dille yazılmıştır. Bunun sebebi olarak, Sultan İbrahim'in ağabeyi Sultan IV. Murat'a göre kültür düzeyinin daha düşük olması ve yıllarca sarayda hapis hayatı yaşayarak her an asılma korkusu içinde beklemenin yarattığı ruhi bunalım gösterilebilir. İkinci risale devlet düzenine ilişkin temel bilgileri öğretici nitelikte olduğu için Koçi Bey ile Sultan İbrahim arasında adeta bir hoca-öğrenci ilişkisi görülmektedir. Bu risalede Koçi Bey; Sultan İbrahim'e devlet erkanına nasıl hitap ve muamele edileceğine, fermanların nasıl yazılacağına, vergi ve para işlerine, elçi kabulüne dair birtakım bilgiler vermektedir (Cezar vd., 1960).

1. Kavramsal Çerçeve

İnsan kaynakları yönetimi (İKY) uygulamalarının şekillenmesinde birçok tarihsel olayın önemli etkisi olmuştur. İKY uygulamaları, Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve bu doğrultuda gelişmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte fabrikalar kurulduktan sonra belirli uzmanlık becerisi gerektiren makinelerin kullanılabilmesi için çok sayıda çalışana ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada çalışanları eğitmek ve yönlendirmek amacıyla beşeri kaynaklar konusunda uzman yönetici gereksinimi ortaya çıkmıştır (Öge, 2016).

1911 yılından 1930 yılına kadar insan kaynakları uygulamaları personel departmanı adı verilen bir birim tarafından yürütülmüştür. Bu birim; çalışanların pozisyonları, işe giriş tarihleri, sağlık bilgileri, performans çıktıları gibi temel bilgileri içeren kayıtları tutmuş ve izlemiştir. Ayrıca çalışanların maaş ve ücret bordrolarının düzenlenmesi, iş başvurularının takibi ve değerlendirilmesi, bazı çalışanların işlerine son verilmesi gibi faaliyetler de personel departmanı bünyesinde yürütülmüştür (Noe vd., 1996).

1930'lardan 1970'li yıllara gelindiğinde çalışanların karar verme sürecine katılımı, iş tatmini, işe devamsızlık, işgücü devir hızı, sendikalaşma gibi konular ön plana çıkmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak personel departmanının ilgi alanı da genişlemiştir. 1980'li yıllarda İKY, artık sıkça kullanılan bir yaklaşım olarak örgütlerde yerini almaya başlamıştır (Ertürk, 2018). Personel yönetiminden farklı olarak İKY, örgütteki insan ilişkilerini ele alan ve oldukça geniş bir alanı temsil eden konuma gelmiştir. Dolayısıyla İKY, personel yönetimi işlevlerini de kapsayan fakat bunlarla sınırlı kalmayan bir yaklaşım olarak görülmektedir (Öge, 2016). Personel yönetimi ile İKY arasındaki farklar Tablo 1'de özetlenerek verilmiştir (Sadullah, 2018).

Tablo 1: Personel Yönetimi ile İKY Arasındaki Farklar

Boyutlar	Personel Yönetimi	İnsan Kaynakları Yönetimi
Yönetimin Rolü	Transaksiyonel (müzakereci)	Dönüştürücü liderlik
Temel Yöneticiler	Personel uzmanları	Emir-komuta yöneticileri
İletişim	Dolaylı	Doğrudan
Standartlaşma	Yüksek	Düşük
Seçim	Ayrı, marjinal bir görev	Bütünleşik, temel görev
Çalışma İlişkileri	Toplu sözleşmeler	Bireysel sözleşmeler
Çalışma Koşulları	Müzakereler sonucu saptanır	Uyumlaştırılarak saptanır
İş Kademeleri	Çok	Az
İş Tasarımı	İşin bölünmesi	Takım çalışması
Çatışma Yönetimi	Geçici bir ateşkes sağlanır	İklim ve kültür yönetimi tarzında

İKY ile ilgili literatür incelediğinde karşımıza birçok farklı tanım çıkmaktadır. Storey (1995) İKY'yi, işgücünün stratejik kullanımı aracılığıyla rekabetçi avantaj elde etmeye yönelik istihdam yönetimi olarak tanımlamaktadır. Bir başka görüşe İKY, örgütsel stratejiyi desteklemek amacıyla personel politikaları paketini oluşturma ihtiyacını öngören yönetsel bir yaklaşımdır (Buchanan ve Huczynski, 2004). İKY, nitelikli işgörenleri örgüte kazandırmak, eğitmek ve geliştirmek, motive etmek ve örgütte kalmalarını sağlamak amacıyla yürütülen faaliyetlerin yönetimidir (Hoeg, 1987). Armstrong'a (2012) göre İKY; örgütlerde çalışanların istihdam edilmesi, geliştirilmesi ve refahına yönelik bütünleşik, stratejik ve uyumlu bir yaklaşım olarak görülmektedir. Özetle İKY; kadrolama, eğitim-geliştirme, performans değerlendirme, ücret ve ödüllendirme, motivasyon gibi uygulamalarıyla örgütün performansını artırmak ve bunun sonucunda rekabet üstünlüğü elde etmek amacıyla işgörenlerden azami derecede yararlanmaya yönelik bir yaklaşımdır (Bingöl, 2016).

İKY, temel olarak iki amaca hizmet etmektedir: verimliliği artırmak ve iş yaşamının niteliğini yükselterek rekabet üstünlüğü sağlamak (Schuler, 1981). Dolayısıyla İKY, işgücü ile ilgili çeşitli kriterleri kullanarak verimlilik ve iş yaşamının niteliği üzerinde önemli katkılar sağlar. İKY tarafından kullanılan bu kriterler; işgören performansı, işgören tatmini, işgören sağlığı, devamsızlık, işgücü devri, iş kazaları, meslek hastalıkları, müşteri şikayetleri, bireysel veya toplu iş uyuşmazlıkları olarak belirtilmektedir (Sadullah, 2018).

İKY faaliyetleri etkili bir şekilde yürütüldüğü takdirde içinde bulunduğu örgüte birtakım yararlar sağlayacaktır. İKY'nin örgüte sağlayacağı yararları şu şekilde özetlemek mümkündür (Gürüz ve Yaylacı, 2004):

- İşe devamsızlık oranı düşer.
- İş kazaları sonucunda ortaya çıkan kayıplar azalır.
- İş tatmini artar.

- Hatalı üretim miktarı azalır.
- İşveren ile işgören arasındaki çatışma ve gerilim azalır.
- Arzulanan örgütsel iklim ve uygun çalışma ortamı oluşur.
- İşgücü devir oranı düşer.
- Çalışma ortamında işgörenleri moral ve motivasyonu yükselir.

İKY uygulamalarının yürütülmesinde kuşkusuz çevre faktörleri de etkili olmaktadır. Bu çevre faktörleri Tablo 2’de gösterilmiştir (Ertürk, 2018).

Tablo 2: İKY’yi Etkileyen Çevresel Faktörler

İç Çevre Faktörleri	Dış Çevre Faktörleri
Örgüt kültürü	Yasal çevre
Üst kademenin yönetim anlayışı	Ekonomik çevre
Toplu sözleşmeler	Müşteriler
Yönetim bilgi sistemleri	Pay sahipleri
Örgütte kullanılan teknolojinin düzeyi	Rakipler

İKY’nin gelişimine paralel olarak İKY ile ilgili birtakım ilkeler ortaya çıkmıştır. Bu ilkeler; kapsamlılık, güvenilirlik, iletişim, denetim, değişim, bağlılık, maliyet etkinlik, yetkinlik, yaratıcılık ve uyumdan oluşmaktadır (Rao, 2010). Kapsamlılık çalışanların yönetimine ilişkin bütün bakış açılarını içerirken, güvenilirlik çalışanların üst yönetime ve stratejilerine olan güveni ve inancı ifade etmektedir. İletişim ilkesi bütün çalışanlar tarafından kabul edilen amaçları ve engellerin olmadığı açık kültürü belirtirken, denetim ilkesi işletme amaçlarına uygun performansın sağlanması üzerinde durmaktadır. İKY ilkelerinden değişim sürekli gelişme ve ilerlemeye vurgu yaparken, bağlılık ilkesi amaçları başarıya yolunda motive olmuş çalışanları temsil etmektedir. Bir başka İKY ilkesi maliyet etkinlikte rekabetçi ve adil ücret, ödül ve terfi imkanlarından bahsedilmektedir. Yetkinlik ilkesi ise örgütün amaçlarını başarıya yetkinliği ve bireysel yetkinliklerin geliştirilmesini ön plana çıkarmaktadır. Yaratıcılık ilkesine göre rekabet avantajı benzersiz stratejilerden kaynaklanmaktadır. Son olarak uyum ilkesine göre insan kaynakları faaliyetleri ve girişimlerinin anlamlı bir bütün oluşturması gerekmektedir (Pınar, 2014).

2. Araştırmanın Amacı ve Metodolojisi

Yönetim olgusunun bir bilim olarak ele alındığı dönem öncesine ait bilgiler sınırlı ve yetersizdir. Öte yandan; farklı coğrafyalarda birçok devlet kurmuş, farklı medeniyetler ile etkileşime girmiş ve belirli ilkeler üzerine oturtulmuş bir devlet geleneği olan Türk milletinin geçmişten günümüze taşınan bilgi ve belgelerinde bugün dahi geçerliliği olan yönetim anlayışlarının izlerini görmek de mümkündür.

Bu çalışmada, Türk tarihi ve kültürel mirasının ender eserlerinden Koçi Bey Risaleleri'nde İKY uygulamalarının izleri aranmıştır. Dolayısıyla çalışmanın amacı, Koçi Bey Risaleleri örneği üzerinden hareket ederek insan kaynakları yönetimi alanındaki bilgi birikimine kendi tarihimiz ve kültürümüzden bir pencere açmaktır. İlgili eserdeki ifadeler nitel analiz yöntemlerinden içerik analizi ile dikkatlice incelenmiş; yapılan kodlama çalışmasıyla İKY'yi işaret ettiği düşünülen uygulamalar belirlenmiş ve İKY işlevleri baz alınarak kategorilendirilmiştir.

3. Bulgular

Yapılan içerik analizi sonucunda İKY işlevlerinden; iş analizi ve iş dizaynı, planlama ve kadrolama, yetiştirme-geliştirme, değerlendirme, kariyer yönetimi ve ücret yönetimine ilişkin bulgular elde edilmiştir. Yine bu doğrultuda eserde; iş analizi, iş gerekleri, iş basitleştirme, insan kaynakları planlaması, işyükü analizi, işgücü devir analizi, işgücü arzının belirlenmesi, işgücü arz ve talebinin dengelenmesi, işgören seçimi, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, terfi sistemi, emeklilik sistemi, ücretin belirlenmesi, özendirici ücret sistemleri gibi İKY uygulamalarının izlerine ve temellerine rastlanılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen İKY uygulamaları, İKY işlevleri temelinde kategorilendirilerek Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: İKY İşlevleri Temelinde İKY Uygulamaları

İKY İşlevleri	İKY Uygulamaları
İş Analizi ve İş Dizaynı	<ul style="list-style-type: none">• İş analizi• İş gerekleri• İş basitleştirme
Planlama ve Kadrolama	<ul style="list-style-type: none">• İnsan kaynakları planlaması• İşyükü analizi• İşgücü devir analizi• İşgücü arzının belirlenmesi• İşgücü arz ve talebinin dengelenmesi• İşgören seçimi
Yetiştirme - Geliştirme	<ul style="list-style-type: none">• Eğitim ve geliştirme
Değerlendirme	<ul style="list-style-type: none">• Performans değerlendirme
Kariyer Yönetimi	<ul style="list-style-type: none">• Terfi sistemi• Emeklilik sistemi
Ücret Yönetimi	<ul style="list-style-type: none">• Ücretin belirlenmesi• Özendirici ücret sistemleri

İKY işlevlerinden iş analizi ve iş dizaynına yönelik olarak Koçi Bey Risaleleri'nde; iş analizi, iş gerekleri, iş basitleştirme konularına temel teşkil eden ifadeler görülmüştür. Günümüzde iş profili olarak da adlandırılan iş gerekleri, herhangi bir işi yapabilmek için bireyde olması gereken nitelikleri içermektedir (Sadullah, 2018). Buna ilişkin olarak eserin çeşitli yerlerinde, işe alınacak kişilerin

sahip olması gereken özelliklere önemli ölçüde vurgu yapılmıştır (Çakmakcioğlu, 2008: 28, 29, 30, 45, 46, 61, 74, 77, 110). Dolayısıyla eser, iş analizi ve iş dizaynı konusunda özellikle iş gerekleri/iş niteliklerine yönelik çok sayıda ifade barındırmaktadır. İş dizaynı yaklaşımlarından iş basitleştirmede, işler verimliliği artırmak amacıyla bölünebilen en küçük parçalara ayrılırlar. Eserde geçen “...bir köy iki adama, iki köy bir adama mümkün oldukça verilmeye.” ifadesinin İKY uygulamalarından iş basitleştirmeye işaret ettiği düşünülmektedir (Çakmakcioğlu, 2008: 73).

Risalelerde, planlama ve kadrolama hususunda verilen tavsiye ve önerilerin fazlalığı göze çarpmaktadır. Koçi Bey, “*Her eyaletin huzuru, parlaklığı ve güzelliği tımar ve zeamet ehliydi. Şimdi gerçekleşen seferlerde Rumeli, Anadolu ve diğer eyaletlerde zeamete sahip müteferrika, çavuş, kâtipler, diğer zeamet sahipleri ve tımar ehli kulları toplam olarak yedi, sekiz bin adam ancak olup, onların da çoğu kiracı ve hizmetkârlardır; geride kalanlardan nam ve nişan kalmamıştır. Bu takdirde yedi, sekiz bin adam ile ne kadar iş görülür? Ve istenilen iş nasıl meydana gelir?*” diyerek doğru insan kaynakları planlamasına vurgu yapmıştır (Çakmakcioğlu, 2008: 53). Ayrıca planlama aşamasında işyükü analizi, işgücü devir analizi, işgücü arzının belirlenmesi ve bu doğrultuda işgücü arzı ile işgücü talebinin dengelenmesinin önemine dikkat çekmiştir (Çakmakcioğlu, 2008: 31, 48, 46, 50, 67, 73, 90).

Yine kadrolama faaliyetlerinden işgören seçimi noktasında Koçi Bey, eserin muhtelif yerlerinde padişahlara tavsiye ve önerilerde bulunmaktadır. “Büyük Osmanlı Sultanlarının, Vezirlerin, Divan Ehlinin, Nedimlerin ve Yakınların Ahvali Beyanındadır”, “Evvelce Ulufeye Sahip Taifelerin Ne Kadar Olduğu Beyan Olunur”, “Yeniçeri Taifesinin Bozulmasının İlk Defa Ne Yüzden Olduğu Beyan Olunur”, “Vükelanın ve Divan Ehlinin Düzeltilmesinin, Rüşvetin Kaldırılmasının Nasıl Kolayca Olacağı Beyan Olunur” başlıklarında Sultan IV. Murat’a; “Hatt-ı Şeriflerin Nasıl Yazılıp Neler İçereceğine, Sikkenin Ahvaline ve Memleketin Tahririne Dair”, “Kadırlara Dair”, “Muhafaza, Salyane, Mukataa ve Diğer Şeylere Dair” adlı yazılarında ise Sultan İbrahim’e işgören seçimi hakkında yapılan yanlışlar ve yapılması gerekenlere ilişkin birtakım uyarılarda bulunmuştur (Çakmakcioğlu, 2008: 28, 29, 39, 61, 77, 78, 121, 133, 134, 140).

Eser dikkatlice incelediğinde, İKY uygulamalarından eğitim ve geliştirme konusunda da bazı izlerin olduğu görülmüştür (Çakmakcioğlu, 2008: 31). Risalelerin kalem alındığı 17. yüzyıla kadar devşirme sistemiyle Enderun’a getirilen kişilerin yetiştirilmelerine ve gelişimlerine oldukça önem verilmiştir. Bu doğrultuda Koçi Bey, aynı sistemin bozulmadan devam etmesinin gerektiğini belirtmiştir. “*İşte bu şekilde bütün beylerbeyileri ve sancakbeylerinin adları malum-ı hümayununuz olup, hangisi işe yarar ve elinden hüner gelir, hangisi işe yaramaz ise ona göre ağırlanması gerekir.*” ifadesi ile İKY işlevlerinden değerlendirme kapsamındaki performans değerlendirme kavramının altı çizilmiştir (Çakmakcioğlu, 2008: 114).

Koçi Bey Risaleleri'ndeki en dikkat çekici uygulamalardan birisi de terfi sistemi hakkındadır. Devlet mekanizması içerisinde çalışanların nasıl terfi edileceği sistematik kurallara bağlanmıştır. Terfi sistemine ilişkin kural ve kaidelerden birkaçı şu şekildedir (Çakmakcıoğlu, 2008: 38, 39, 49).

“Altı bölük halkına³ yedi yılda bir kapı olur⁴; ölenlerin yerine harem-i hümayundan eski oğlanlar çıkarılır; yeniçeri, cebeci ve topçu taifesinden de yararlılığı görülenler devlet kapısına bildirilip adı geçen taifeye katılırdı.”

“Yedi yılda bir yeniçeri kapısı olur, ölenlerin yerine on beş, yirmi çuhalı eski oğlan kapıya çıkardı⁵; fazla bir oğlan bile çıkmazdı.”

“İlmiye mansıplarının⁶ şefaati⁷ ile verilmesi uygun değildir; en bilgili hangisi ise ona verilmesi gerekir. Kadılık yolundaki dayanak ilimdir; yaş ve sene, soy ve sop değildir.”

“Yeniçeri ocağının dahi düzeltilmesi, yüce Allah'ın inayetiyle şu şekilde kolayca başarılabilir: Devşirme oğlanlar veya kuloğulları olsun hepsi begârdah⁸ olalar. On beş yirmi çuhalı olmayınca kapıya çıkıp yeniçeri olmayalar. Yedi yılda bir kapı olup, ölmüş olanlardan fazlası kapıya çıkmaya. Ağa çırağı, sipahi oğlu ve becaviş usulleri tamamen kaldırılıp, o yollarla kimse yeniçeri olmaya. Yeniçeri kethüdası ve çavuşları yedi sekiz yıl makamlarında kalıp, sebepsiz yere azlunmaya...”

Terfi sisteminin yanında ilgili eserde, hangi çalışanların emekliliğe ayrılması gerektiği ve ne kadar maaş bağlanacağına dair ifadeler de bulunmaktadır (Çakmakcıoğlu, 2008: 39, 46). “Kapıkulları oturak⁹ dahi olmazlardı. Meğer yaşlanmış ve amelmande¹⁰ ola, sefere gitmeye kuvveti ve kudreti olmaya; bu gibilere üç akçe terakkiye¹¹ emeklilik ihsan olunurdu...”

³ Altı bölük halkı: Yeniçeri askerinin süvari kısmını oluşturan altı bölüğe verilen isim.

⁴ Kapı olmak: Yeniçeriler arasında her yedi yılda bir ocak askerlerine rütbe ve makamlar verilmesi anlamında kullanılan terim.

⁵ Kapıya çıkmak: Acemi oğlanların belirli zamanlarda yeniçeri ocağına geçirilmeleri.

⁶ Mansıb: Önemli bir görevin, büyük bir memuriyet makamının kadrolu olarak verilmesi.

⁷ Şefaati: Bağışlanmasını dileme; birine arka çıkma, birini destekleyip kollama.

⁸ Begârdah: Acemi ocağında ve ocak dışındaki çeşitli hizmetlere verilmiş olan acemi oğlanların yeniçeri ocağına kayıt ve kabulleri hakkında kullanılan bir terim.

⁹ Oturak: Hizmetlerine karşılık ödüllendirmeye layık görülen hastalıklı, sakat veya yaşlanmış yeniçerilerin emekliye ayrılması.

¹⁰ Amelmande: İhtiyarlığı yüzünden emekliye ayrılan yeniçeri hakkında kullanılan terim.

¹¹ Terakki: Nizami olarak verilen maaşın üstüne fazladan yapılan ödeme anlamında kullanılan terim.

“Bilad-ı selase¹² kadıları ve diğer şeriat hakimleri de nice zaman makamlarında değişmeden kalır ve sebepsiz yere azlolanmazlardı. Azilden sonra niceleri maaşıyla ve niceleri de birer medreseyle emekliliği seçip, ömürlerinin kalanını ilim ve ibadetle, İslam padişahına ve devletine duayla geçirirlerdi.”

Eserde geçen “Herhangi bir ağa, ister çakırcıbaşı ve ister şahincibaşı olsun, bir av tutarlarsa hemen koşturup gelirler, rikab-ı hümayunuza yakın yerde yer öperler, avlarını sunarlar. O zaman da yakınınıza çağırın, ‘Aferin ağa, iyi av ettin, hazzettim’ diyerek yirmi, otuz altın ihsan buyurasınız...” ifadesi ise ücret yönetimi kapsamında İKY uygulamalarından özendirici ücret sistemlerini akıllara getirmektedir (Çakmakcioğlu, 2008: 116).

Sonuç ve Değerlendirme

Uluslararası yönetim literatürünün büyük oranda ABD ve Batı Avrupa merkezli eserler doğrultusunda şekillendiği bilinmektedir. Aristoteles, Niccolo Machiavelli, Emile Durkheim, Frederick Winslow Taylor, Henri Fayol, Max Weber ve daha birçok Batı merkezli araştırmacı yönetim ve örgüt çalışmalarının gelişim sürecine ciddi katkılar sunmuştur. Öte yandan Doğu kültür ve medeniyetinden ortaya çıkan yönetim bilimi ile ilgili çalışmaların sayısı da azımsanamayacak ölçüdedir. Dolayısıyla Batı kaynaklı gelişen yönetim biliminin altyapısında Doğu kültüründen de izlerin bulunabileceği noktasından hareketle, bu çalışmada Türk tarihinin ve yönetim felsefesinin önemli eserlerinden Koçi Bey Risaleleri ele alınmıştır.

Bu doğrultuda yapılan araştırma sonucunda; 17. yüzyılın önemli devlet adamlarından Koçi Bey tarafından dönemin Osmanlı padişahları Sultan IV. Murat ile Sultan İbrahim’e atfen yazılan ancak onlardan sonra gelen hükümdarlara ve devlet yöneticilerine de yol gösterici nitelikte bir eser olan Koçi Bey Risaleleri’nde, günümüz İKY uygulamalarına ilişkin birtakım temel bilgilere ulaşılmıştır. Bu anlamda eserde İKY işlevlerinden; iş analizi ve iş dizaynı, planlama ve kadrolama, yetiştirme-geliştirme, değerlendirme, kariyer yönetimi ve ücret yönetimine ilişkin bulgular elde edilmiştir. Bu İKY işlevleri ile bağlantılı olarak da; iş analizi, iş gereklileri, iş basitleştirme, insan kaynakları planlaması, işyükü analizi, işgücü devir analizi, işgücü arzının belirlenmesi, işgücü arz ve talebinin dengelenmesi, işgören seçimi, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, terfi sistemi, emeklilik sistemi, ücretin belirlenmesi, özendirici ücret sistemleri gibi İKY uygulamalarının izlerine ve temellerine rastlanılmıştır.

Yapılan çalışma, Türk tarihi ve kültürünün önemli eserlerinden sadece Koçi Bey Risaleleri ile sınırlandırılmıştır. Bir başka sınırlandırma ise eserin sadece İKY uygulamaları ekseninde incelenmesidir. İKY’nin yanı sıra Yönetim ve

¹² Bilad-ı selase: Sözlük anlamı üç şehir, üç başkent demektir. Eskiden İstanbul, Bursa ve Edirne şehirlerini tanımlamak için kullanılırdı.

Organizasyon disiplininin öne sürdüğü birçok yaklaşımın izlerini eserde görmek mümkündür. Koçi Bey Risaleleri'nden elde edilen bilgilerin; yapılacak olan daha geniş çaptaki araştırmalar neticesinde Orhun Yazıtları, Siyasetname, Kitab-ı Güldeste gibi Türk tarihi, kültürü ve yönetim felsefesinde önemli bir yere sahip olan diğer eserlerin de yönetim bilimi ekseninde incelenmesi için bir motivasyon kaynağı teşkil edeceği değerlendirilmiştir.

Kaynakça

- Armstrong, M. (2012). *Armstrong's handbook of human resource management practice*. London: Kogan Page.
- Bingöl, D. (2016). *İnsan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Buchanan, D. & Huczynski, A. (2004). *Organizational behaviour*. Harlow: Prentice Hall.
- Cezar, M., İskit S. R., Orgun, Z. & İnal, N. (1960). *Dördüncü Murat devrinin önemli simalarından Koçi Bey*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Çakmakcıoğlu, S. (2008). *Koçi Bey risaleleri*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Danışman, Z. (1972). *Koçi Bey risalesi*. İstanbul: MEB Devlet Kitapları Basımevi.
- Danışman, Z. (1985). *Koçi Bey risalesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ertürk, M. (2018). *İnsan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Gökçe, A. F. (2012). Osmanlı klasik döneminde idari reform hareketleri: Koçi Bey Risalesi. *Yasama Dergisi*, 14, 59-78.
- Gürüz, D. & Yaylacı, G. (2004). *İletişimci gözüyle insan kaynakları yönetimi*. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Hoeg, J. T. (1987). Human resources versus personnel, *Personnel*, 64(5), 72-73.
- İnalçık, H. (2019). *Devlet-i Aliyye Osmanlı imparatorluğu üzerine araştırmalar II*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kurt, Y. (1998). *Koçi Bey risalesi*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Noe, R. A., Hollenbeck, J. R., Gerhart, B. & Wright, P. M. (1996). *Human resource management*. USA: McGraw-Hill.
- Öge, H. S. (2016). *İnsan kaynakları yönetimi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Öz, M. (2015). *Kanun-ı kadimin peşinde Osmanlı'da çözülme ve gelenekçi yorumcuları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Pınar, A. H. (2014). *İnsan kaynakları yönetimine kavramsal yaklaşım*. İ. Bakan (Ed.) İnsan Kaynakları Yönetimi. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Rao, V. S. P. (2010). *Human resource management*. New Delhi: Excel Books.
- Sadullah, Ö. (2018). *İnsan kaynakları yönetimine giriş: insan kaynakları yönetiminin tanımı, Önemi ve Çevresel Faktörler*. A. O. Özçelik (Ed.) İnsan Kaynakları Yönetimi. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Schuler, R. S. (1981). *Personnel and human resource management*. Minnesota: West Publishing.
- Storey, J. (1995). *Human resource management: a critical text*. London: Routledge.

Yeşilüzümlü Kuzugöbeği Mantar ve Dastar Festivali'nin Kırsal Kalkınma ve Kültürel Değerler Üzerindeki Rolü¹

Ozan BAHAR², Özcan ÖZDEMİR³, Suat AKYÜREK⁴

Öz

Araştırma Makalesi

Yeşilüzümlü Kuzugöbeği Mantar ve Dastar Festivali kırsal kalkınma açısından etkili olan ve 2008 yılından beri düzenli olarak gerçekleştirilen bir festivaldir. Nitekim festivalin 3 günlük bir zaman diliminde 100-120 bin ziyaretçi çekmesine rağmen, ilgili alanyazında festivalin arz yönlü olarak ele alınmadığı görülmüştür. Bu bağlamda çalışmanın amacı, festivalin daha iyi koşullarda ve düzenli olarak yapılabilmesi ve eksikliklerinin giderilebilmesi için arz yönlü bir bakış açısıyla değerlendirmektir. Bu kapsamda, festivalin ekonomik getirisi, sürdürülebilirliği ve daha iyi koşullarda nasıl yapılabileceği gibi unsurlara değinilmiştir. Çalışmada, derinlemesine veri toplayabilme adına, nitel bir veri toplama yaklaşımı benimsenmiştir. Buna göre, katılımcı gözlem ve yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği ile veriler toplanmış, gözlemci notları ve ses kayıtları ile veriler kaydedilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analize tabi tutularak çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda festivale katılan yerel girişimciler, festivalin bölgede oluşturduğu ekonomik getiri hakkında gayet olumlu görüş bildirmelerine rağmen, festivale ilgili birtakım olumsuz durumları da dile getirmişlerdir. Bu olumsuz durumların giderilmesi için yerel girişimcilerin taleplerine yönelik olarak ilgili paydaşlara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Festival, Kırsal Kalkınma, Kırsal Turizm, Kültürel Değerler, Yerel Ürünler.

The Role of Morel Mushroom and Dastar Festival on Rural Development and Cultural Values

Abstract

Research Paper

Morel Mushroom and Dastar Festival in Yeşilüzümlü District is a feast that has been effective in the development of the region and has been organized regularly for 11 years. As a matter of fact, although the festival attracts between of 100-120 thousand visitors in a period of 3 days, festival is not adequately covered in the related literature. In this context, the aim of the study is to supply evaluation the festival in a better way and be able to correctly manage and eliminate the deficiencies. In this context, are mentioned about the economic return of the festival, its sustainability and how to make better conditions. In the study, a qualitative data collection approach has been adopted in order to deeply collect data. Accordingly, data were collected with participant observation and semi-structured interview technique, data were recorded with observer notes and voice recordings. Obtained datum were analyzed by content analysis and descriptive analysis. As a result of the research, local entrepreneurs who participated in the festival expressed some negative opinions about the festival even though they have a positive opinion about the economic return of the festival in the region. Suggestions were made to relevant stakeholders for the demands of local entrepreneurs to remedy these negative situations.

Key Words: Festival, Rural Development, Rural Tourism, Cultural Values, Local Products.

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 04.07.2019

Kabul tarihi / Accepted 15.10.2019

¹ Bu çalışma 13-16 Haziran 2019 tarihleri arasında yapılan, "8. Ulusal Kırsal Turizm Kongresi ve 3rd Rural Tourism and Development Congress", kongrede "özet bildiri" olarak sunulmuştur.

² Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, obahar@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3349-5479>.

³ Öğr. Gör. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Yeşilova İsmail AKIN MYO, Seyahat, Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, ozcanozdemir@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4968-9887>.

⁴ Öğr. Gör. Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, suat.akyurek@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8552-5695>.

Giriş

Kırsal alanların sürdürülebilirliğinin sağlanması, kent nüfusuna nazaran kırsal bölge insanların da istihdam olanaklarının artırılması ve yeni iş olanakları sayesinde kırsal alanlarda geri kalmışlığın önüne geçebilmek (Yeniğül, 2016: 20) ve bölgeler arası ekonomik dengelemeyi sağlamak adına oluşturulmuş girişimlere kırsal kalkınma adı verilmektedir (Can ve Esengün, 2007: 44; Çeken, 2016: 117; Yontar ve Söztutar, 2018: 46). Kırsal kalkınmanın geliştirilmesi, yörede yaşayan insanların kültürel değerlerini ve doğal ürünlerini pazarlayabilmeleri ve turizm sektöründe etkin şekilde rol alabilmeleri adına kırsal bölgelerde yaşayan bireyler farkındalık oluşturmak için kırsal turizm kapsamında farklı etkinlikler ve festivaller düzenlenmektedirler. Kültürel değerleri ön plana çıkarmayı amaçlayan, yerel halkın turizm sektöründen faal olarak faydalanabilmesini sağlayan ve kolaylaştıran, bölgenin alt yapısını geliştiren ve insanları turizm sektörüne teşvik eden kırsal turizm (Kuşat, 2016: 12), yerel bölgelerde kırdan kente olan göçü azaltarak, kırsal bölgelerdeki istihdamı olumlu ölçüde artırmaktadır (Okech vd., 2012: 39; Özçatalbaş, 2017). Yerel yaşantının geliştirilmesini sağlamakla birlikte, kırsal kalkınma için önemli bir kaynak oluşturmaktadır (Acar ve Çolakoğlu, 2015: 11). Yerli ve yabancı ziyaretçilerin kırsal bölgelere gelmesini ciddi şekilde etkileyen kırsal turizmin, ev sahiplerinin düzenlediği etkinlik ve festivallerle bölgesel turizm faaliyetlerini uygulamada ve yeni yöntemler geliştirmede, yöresel ürünlerin pazarlanmasında, hatta teşvik edici kampanyaların düzenlenmesinde oldukça önemli olduğu düşünülmektedir (Okech vd., 2012: 39). Özellikle kırsal kalkınma açısından önemli fırsatlar sunan kırsal turizm çevreyle dost ürün tedarigi ve tarımsal faaliyetlerin mümkün seviyede uygulanabilirliğinin olduğu alanları kapsamaktadır (Kuşat, 2016: 12). Kırsal kalkınmayı desteklemenin, kırsal bölgelerde yaşayan kişilere iş imkanları sunması, kalkınmayla birlikte değişimlerin meydana gelmesi ve farklı iş kollarının türemesi, gelirlerin artması, eğitim düzeyinde ve sağlık kuruluşlarında refaha ulaşılması gibi durumlara etkisi oldukça fazladır (Boz vd., 2014: 297).

Şekil 1: Kırsal Kalkınmanın Sağladığı Avantajlar

Şekil 1’de görüldüğü üzere kırsal kalkınma sayesinde; yerel iş gücü gelişmekte, kültürel değerlerin yaşatılması ve varlığının sürdürülebilmesi sağlanmakta, yeni iş kolları meydana gelmekte ve ekonomik kazanç elde edilmektedir. Bu bağlamda kırsal turizmin ekonomik, sosyal ve kültürel değerleri dikkate alındığında, ülkelerin kırsal alanların kalkınmasında farklı ürün ve projeleri desteklediği görülmektedir. Çalışmada da kırsal turizm kapsamında ele alınan ve kültürel değerlerin ekonomik kazanç olarak ön plana çıkmasında önemli bir role sahip olan Yeşilüzümlü festivali arz yönlü değerlendirilmiştir.

Genel ifadeyle, yörede yaşayan esnafın ve girişimcilerin gözünden değerlendirilen festivalde, yerli ve yabancı halka sunulan “yerel ve doğal ürünlerin” daha iyi koşullarda ve geniş kapsamlı olarak nasıl sunulabileceğine, festivalin eksik yanlarının neler olduğuna ve nasıl giderilebileceğine dair ilgili kurum ve kuruluşlara görüş ve önerilerde bulunulması amaçlanmıştır. Katılımcı gözleme dayalı olarak yapılan çalışmada ilgili veriler, 7 Nisan 2019 ve 14 Nisan 2019 Pazar tarihlerinde alınmasının yanında, festivale son 3 üç yıldır gözlem amacıyla da katılım sağlanmaktadır. Detaylı toplanan veriler çerçevesinde katılımcıların görüşleri dikkate alınarak bulgular değerlendirilmiş, festivalde olumsuz görülen yönler için çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Festivalle ilgili bulgu ve yorumlar neticesinde elde edilen sonuç ve öneriler detaylı şekilde sunulmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kırsal Kalkınma, Kırsal Turizm ve Kırsal Kalkınma Açısından Festivaller

Kırsal turizm kapsamında kalkınmaya dayalı olarak; mekân, insanlar ve ürünler olmak üzere üç faktör ön plandadır (Drăgulănescu, 2012: 197);

- İnsanın var olmadığı bir alan yaşamayı desteklememektedir. Doğa ve insan bir arada uyumludur,
- Kullanım alanı veya ürünleri olmayan insanlar, yalnızca sınırlı bir kapasiteye sahiptirler,
- Kırsal alana dayalı olmayan ve insanlar için kısa bir kullanıma sahip olan ürünler, yerel olarak sürdürülebilir kalkınma sağlayamamaktadırlar.

Genel olarak değerlendirildiğinde, üretilen ürünlerin üretildiği yerde pazarlanmasından dolayı turizm sektörü aslında yerel bir sektördür ve yerel ekonominin gelişmesinde ve güçlenmesinde özel bir paya sahiptir. Yerel ekonomiler sayesinde oluşturulan kar hacmi yine yöredeki altyapı eksiklikleri için kullanılmaktadır. Bölgesel kalkınmaya yönelik olarak yörede yapılan turistik etkinlikler bölgenin olumlu yönde gelişmesini etkilemektedir (Samırkaş ve Bahar, 2013: 106-7). Bu yöresel etkinliklerin en başında da şüphesiz yerel ürünlerin, yerel kültürün, doğal lezzetlerin ve yöreye özgü gösterilerin sergilendiği festivaller gelmektedir.

Kırsal kalkınma adına yerel ekonomilerin desteklenmesi amacıyla yöreye özgü değerleri ön planda tutmak, yerel iş gücünün gelişmesi ve kazanç elde etmesini sağlamak ve yöresel kimliği açığa çıkarmak için kırsal turizm faaliyetleri kapsamında oluşturulan festivaller kırsal kalkınmada sürdürülebilirliği sağlamaktadır (Chang ve Hsieh, 2017: 1). Festivaller, bölgesel ekonomiye olan katkılarının yanı sıra, yöre imajının güçlendirilmesine ve ziyaretçilere çeşitli faaliyetler sunulmasına olanak sağlamaktadır (Doğrul vd., 2015: 73). Festivaller genellikle yerel kültür ve tarihi korumak ve geliştirmek, rekreasyon alanları oluşturmak, iş olanakları sağlamak ve yerel turizm endüstrisini geliştirmek amacıyla düzenlenmektedir (Çelik ve Çetinkaya, 2013: 8). Ayrıca, turizmi teşvik etmenin en hızlı yollarından birisini oluşturan festivaller, yerel halk ve ziyaretçilerin ortak bir platformda buluşmasını sağlamaktadır. Festivaller sadece izleyiciler için değil, aynı zamanda katılımcılar, organizatörler ve başarılı etkinlik sunmak isteyenler için de geniş olanaklar sunmaktadır (Hunyadi, 2006: 13). Festivaller ilk yapıldıkları zamanlarda katılımcılar genel olarak yerel halk aracılığıyla gerçekleşirken, son zamanlarda katılım yerel halkın ve turistlerin bir karışımı haline dönüşmüştür. Bu sayede her iki grup da (yerel halk ve ziyaretçiler) yerel ekonomik kalkınmayı sağlamak için festivale olan ilgilerini artırmış durumdadırlar (Chang ve Hsieh, 2017: 1). Festival etkinliklerini kutlamanın nedenlerinden birisi de şüphesiz

turizm mevsimi dışında kalan zamanlarda bölgedeki turist potansiyelini güçlendirmek ve cazibe merkezleri oluşturmaktır (Fernández, 2016: 232). Bu yüzden festival ve festival turizmi arasındaki farkın iyi tedarik edilmesi gerekmektedir. Festival turizmi, tatil ve gezinti veya kısa süreliğine ziyaret amacıyla katılım sağlanan, kendine has yöresel kültürü ve tarihi dokusu ile özlü geçmişe bağlı kalarak modern turizm olayının gerçekleştiği alanları kapsamaktadır (Congcong, 2014: 53). Hunyadi vd. (2006) tarafından yapılan çalışmada festival kavramının ortak özellikleri on üç madde halinde toplanmıştır:

- Festivallerin ortak özelliği, yörenin kültürel değerlerini, tat ve yaşam tarzı benzerliklerini yansıtarak, belirli bir yöntemin dışına çıkmış olur,
- Festivaller, sıradan olayların dışında, günlük yaşamdan farklı olarak sosyal farklılıkların ortadan kalktığı yerlerdir,
- Ziyaretçilerin kendilerini farklı ve ayrıcalıklı hissedebilecekleri, bilgilendirici ve eğlenceli gösterilerin sunulduğu, orijinalliğin yansıtıldığı yerlerdir,
- Festival ortamları insanları birbirine yakınlaştırır, hoşgörü ortamını kuvvetlendirir, izleyiciyi kültür ve sanat biçimleriyle tanıştırır,
- Yerel festivaller, yerel halk ve topluluk üzerinde kültürel yaşamı canlandırmanın yanı sıra, festivali organize edenler sadece yerel halktan meydana geliyorsa, yerel halkın kimlik duygusunu güçlendirmede önemli derecede rol oynar,
- Yerel festivaller küreselleşmenin belirleyici ve sabitleyici etkisine karşı, kendi yerel değerlerinin benzerlerini sunarak mücadele edebilirler,
- Festivaller ayrıca kültürel açıdan yozlaşmış veya yozlaşmaya yatkın insanlara kültürel değerlerin yeniden gün yüzüne çıkarılarak eskiye özlem ve merak uyandırmak amacıyla tekrar aktararak deneyim elde edilmesini sağlar,
- Festivali organize edenler etkinliğin daha verimli ve çeşitli geçmesini sağlamak amacıyla yüksek kültüre adapte edilmiş yeni eğitici ve öğretici modellemeler de oluşturabilirler,
- Festivaller günlük hayatın belirli kısımlarını yeme-içme, eğlence gibi özel alanlara dönüştürürler. Ayrıca çoğu festivaller gastronomik değerlerin ve şarap kültürünün de yayılmasına öncülük etmektedirler. Böylece festivaller sıradan insanların dahi değişik hobiler edinmelerine ve farklı tatlarla aşına olmalarına yardımcı olmaktadır,
- Festivalleri organize etmek için belirli kurum ve kuruluşların bir araya gelip kararlar almaları gerekmektedir. Bu durum da takım çalışmalarını güçlendirir,
- Festivaller kişilerin kendilerini gerçekleştirmelerini ve özgüvenlerini artırmalarını kolaylaştırır,

- Özellikle sanat festivallerinde uluslararası alanlarda sanatçıların birbirleriyle veya yapımcılarla buluşmaları sanatsal gelişmeleri artırabilir,
- Festivallerin çevrenin gelişmesine, ekonomik açıdan kalkınmasına, nüfusun yeni iş olanaklarına kavuşmasına, işsizliğin ve çaresizliğin ortadan kalkmasına kolaylaştırıcı etkileri mevcuttur.

Genel olarak değerlendirildiğinde festivaller, bir bölgenin kültürel kimliğini yansıtmada, ekonomik kalkınmasını artırmada ve yerel halk ve ziyaretçilerin etkileşimini mümkün kılarak sosyal bir ortam oluşturulmasında önemli rollere sahiptir.

1.1.1. Festival Hakkında

Yeşilüzümlü mahallesi eski mimari dokusu, yeniden restore edilen taş evleri, açık hava sporlarına, kırsal turizm ve ekoturizme uygunluğu ile şehir merkezine ve turistik tesisler ile arkeolojik sit alanlarına da yakınlığı sayesinde popüler bir turizm cazibe merkezinin ortasında yer almaktadır. Cittaslow (yavaş şehir hareketleri) olarak da değerlendirilebilecek bir şehir potansiyeline sahip olabileceği düşünülmese de rağmen, uzun yıllardan beri organize edilen “Kuzugöbeği ve Mantar Festivali” sayesinde gittikçe artan, ilgi uyandıran ve hem yerli hem de yabancı turistlerin durak noktası olan bir konuma gelmiştir. Fethiye ilçesinin şehir merkezinden 17,5 km (23') uzaklıkta bulunan Yeşilüzümlü mahallesinde 2008 yılından beri düzenli olarak yapılan “Yeşilüzümlü Kuzugöbeği Mantar ve Dastar Festivali” için festival süresi boyunca her gün farklı etkinlikler düzenlenmektedir. Yerel halkın kendi el üretimleri olan pekmez pestili, zeytinyağları, hububat ve baklagiller, el yapımı yöresel üzüm bağlarından yapılan şaraplar, yöreye özgü olan ve ayrıca festivale de ismini veren el dokuması “dastar” ve ipeksi dokuma kumaşlar, festivale yine adını veren “kuzugöbeği mantarı” ile ziyaretçilerin hizmetine sunulan kendine has mantarlı gözleme ve kuzugöbeği çorbası vb. gibi ürünler festivalin başından sonuna kadar ustalıkla sergilenmektedir. Yöreye ait kültürel değerlerin ön plana çıkarıldığı gündüzü ayrı, gecesi ayrı etkinliklerin düzenlendiği festival sadece yöreye özgü değerleri ön plana çıkarmakla kalmamakta, aynı zamanda kırsal kalkınma anlamında da yerel halka ekonomik açıdan destek sağlamaktadır. Kırsal turizm anlamında kültürel değerlerin ve yöresel lezzetlerin ziyaretçiyle buluştuğu festival gerek yerli gerekse de yabancı turistler tarafından yoğun ilgi görmektedir. Festivalin ana teması unutulmaya yüz tutmuş, kültürel bir değer olan “dastar” dokuması ile özellikle Akdeniz ve Ege Bölgeleri'nde hayli fazla miktarda yetişen “kuzugöbeği mantarının” yöresel bir etkinlik havasında içeriklerinin de zenginleştirilerek hem yerel halka kazanç sağlamak hem de yöreye gelen ziyaretçiler için kısa süreli de olsa tatil yapma imkânı sunmaktır. Aşağıda, festival alanında çekilmiş bazı fotoğraflar yer almaktadır.

1.1.2. Festival ile İlgili Görseller

Foto 1-2: Yöreye Özgü Ahşap Hediyeliklerin ve Yöresel ve Doğal Ürünlerin Satıldığı Tezgâhlardan Görünüm

Kaynak: Kişisel Çekim.

Foto 3-4: Yöresel Likya Şaraplarından Sangria ve Doğal ve Yerel Ürünler

Kaynak: Kişisel Çekim.

Kaynak: Kişisel Çekim.

1.1.3. Kuzugöbeği Mantarı Hakkında

Kuzugöbeği mantarı, sünger görünümüne benzeyen bir şapkaya sahip olan, yüzeyi kaplayan şeklinin yuvarlak biçimden koni biçimine kadar değiştiği, *Morchellaceae* familyasının *Morchella* (orijinal kuzugöbeği mantarı) cinsine sahip olan türüne verilen isimdir (Taşkın ve Büyükalaca, 2012: 25). Yetiştirme alanları ise oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Örneğin, nehir vadisi, yanmış alanlar, terk edilmiş kömür madenleri, odun çentikli peyzaj alanlar, kazı yerleri, eski hızar yakınları, meyve bahçeleri ve zarara uğramamış orman alanları gibi bölgelerin yanında, çınar, defne, dişbudak, karaağaç, akçağaç, meşe, kayın gibi ağaç altlarında yetiştiği gözlenmektedir (Taşkın ve Büyükalaca, 2012: 27). Genellikle ve bol miktarda çam ormanlarının altlarında, mevsimine uygun zamanda yetişebilen bu mantar türü, çok lezzetli olması ve Avrupa ülkelerinden gelen yoğun mantar talebinin bulunması sebebiyle hayli ilgi görmeye başlayan bir tür olmuştur. Bu yoğun ilgiden dolayı, yerel halka bir ek kazanç kaynağı oluşturan kuzugöbeği

mantarı yurt genelinde özellikle bahar aylarında yoğun bir toplama uğraşına dönüşmüştür. Başlıca ülkemizde bulunduğu alanlar ise; İzmir-Bergama, Muğla, Aydın, Denizli, Sinop, Kastamonu, Çanakkale, Balıkesir illeri ile seyrek olsa da tüm yurdumuzda bulunabilen ve satılan bir mantar türüdür (Gücin, 1993: 22). Dünya genelinde de büyük öneme sahip olan kuzugöbeği mantarının en büyük ihracatçıları Çin, Hindistan, Pakistan, Türkiye, Buton, Nepal, Amerika ve Kanada, ana ithalatçıları da Fransa, İsviçre ve Almanya ülkeleri olduğu belirtilmiştir (Taşkın, 2011: 1). Kuzugöbeği mantarı genellikle mart, nisan ve mayıs aylarını kapsayan ilkbahar dönemlerinde çıkmaya başlamaktadır. İlk çıktığı zamanlarda kilosu 200 TL iken, bitmeye yakın zamanlarda kilosu 80-100 TL aralığında değişmektedir. Araması ve bulması hayli uğraş gerektiren mantarın kurutulmuş olanlarının kilosunun ise 800-1000 TL aralığında değiştiği bilinmektedir (Bkz. Resim 5-6-7).

Tıbbi açıdan da birçok faydası olan, doğal antibiyotik olarak oldukça fazla kişi tarafından alınıp çorbası yapılabilen, mantar sote olarak farklı sebzelele karıştırılabilen, yumurta, soğan ve biber ile kızartılabilen ve aynı zamanda gözlemesi de meşhur olan kuzugöbeği mantarı hem yerel halka ve katılımcılara hem de yurt dışına pazarlanmaktadır. Fethiye Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü'nden alınan istatistikî bilgiye göre 2018 ve 2019 yıllarında festivalde ortalama 250-300 kilo arasında ziyaretçilere kuzugöbeği satılmıştır.

Foto 5-6-7: Kuzugöbeği Mantarı Kilosu- Kuzugöbeği Gözlemesi Yapan Yöre Kadınları

Kaynak: Kişisel Çekim.

1.1.4. Dastar Hakkında

İki ya da daha fazla iplik topluluğundan oluşan ve farklı düzenlerle birbirlerinin içerisinden (üstünden-altından) geçerek birbirlerine uyarlanması sonucu oluşan düz yüzeyle ürünlere dokuma adı verilmektedir. Türk toplum yapısının en eski dönemlerinden beri evlerin iç dekorasyonunu en iyi şekilde süslemek ve gelenek haline dönüşen bir sanatı sürdürmek için yapılan dokuma işi en dikkat çeken sanatlardan birisi halini almıştır. Bu sayede dokumacılık Anadolu'nun en eski geleneksel sanatlarından birisini oluşturan sektör haline gelmiştir (MEGEP, 2008: 3). TDK'ya bakıldığında dastar; 1. kadın baş örtüsü. (Ece *Tefenni -Burdur; Yukarıdinek, Çarıkсарay, Beyköyü *Şarkikaraağaç -Isparta) 2. Kilimi andıran ipten dokunmuş yaygı. (Derekuşçulu *Görece -Giresun; Miri *Fatsa -Ordu) 3. Kenarı boncuk ve püskülle bezeli çul. (Zefre *Espiye -Giresun), bölgelere göre yukarıdaki şekillerde tanımlanmaktadır. Fethiye Belediyesi tarafından “dastar” geleneğinin yaşatılabilmesi ve gelecek kuşaklara da aktararak, bilinirliğinin geniş kitlelere ulaşabilmesi amacıyla yaptırılan “Dastarhane”nin açılışı Yeşilüzümlü Dastar ve Kuzugöbeği Mantar Festivali'nin 10. yılında törenle gerçekleştirilmiştir. Doğal çevreyle uyumlu olarak inşa edilen Dastarhane binasında hem yerel girişimcilere yönelik ücretsiz kurslar verilmesi, hem de kişilerin yaptıkları ürünlerini satabilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca unutulmaya yüz tutmuş kültürel değere sahip “dastar” dokumalarının ürün kalitelerinin artırılarak çoğu firmalara pazarlanması hedeflenmektedir (www.fethiye.bel.tr).

Foto 8: Yeşilüzümlü Dastarhane Açılışı

Kaynak: <http://www.fethiye.bel.tr>, Erişim Tarihi: 05.05.2019.

Her yıl değişik aktiviteler ve etkinlikler sunmak amacıyla festivale renk katmak isteyen girişimciler, özellikle “dastar” geleneğine dikkat çekmek ve kültürü gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla “9. Yeşilüzümlü ve Bölgesi Kuzugöbeği Festivali” kapsamında yöresel kıyafet defilesi düzenlemişlerdir.

Foto 9: Yeşilüzümlü ve Bölgesi Kuzugöbeği ve Dastar Festivali (El Dokuma Dastar Giysileri Gösterisi)

Kaynak: <http://www.fethiyehaber.com>, Erişim Tarihi: 05.05.2019.

2. İlgili Çalışmalar

“Kuzugöbeği ve Dastar Festivali” ile ilgili kısıtlı çalışmalar yapılmasına rağmen, bölgesel ve yerel bazda kalkınma ve ekonomik kazanç sağlamak amacıyla genellikle yerel halk tarafından özel girişimlerle gerçekleştirilen bazı festivaller ve kırsal kalkınmanın güçlendirilmesi için açılan yerel işletmeler aşağıdaki örnek çalışmalarda sunulmaktadır.

Bekar vd. (2017) yapmış oldukları çalışmalarında, gastronomi içerikli festivallerin algılanan destinasyon imajına etkilerini ve festivale katılanların tekrar yöreyi ziyaret etme niyetlerine etkisini belirlemeye çalışmışlardır. Araştırma verileri için nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın verileri için standart sapma, faktör analizi, yüzdelerik değer, aritmetik ortalama ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucu olarak, festivalin katkısının yöre imajına sırasıyla ekonomik, sosyal ve kültürel ve tanıtıma yönelik olduğu, buna ilaveten ziyaretçilerin algılan destinasyon imajı ile tekrar ziyaret etme niyeti arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Kömürcü ve arkadaşlarının (2014) yapmış oldukları çalışmalarında, Bozcaada’da yapılan Yerel Tatlar Festivali’nin Bozcaada’ya olan etkilerini değerlendirmişlerdir. Ayrıca festivale katılan yerel halkın ve turistlerin seyahat amaçlarını ve demografik özelliklerini belirleyerek festivalin daha etkin nasıl gerçekleştirilebileceğine dair bazı önerilerde bulunmuşlardır. Çalışmalarının sonucunda, festivalin Bozcaada’nın tanıtımında oldukça olumlu etkilerinin yansıdığını ve bölgede yaşayan yerel halkın ekonomik açıdan fayda sağladığını, sosyo-kültürel ve çevresel açıdan da olumlu birçok etkisinin olduğu sonucuna

varmışlardır. Buna ilaveten festival ile ilgili olarak yapılan reklam çalışmalarının ve festival etkinliklerinin içeriğinin yetersiz olduğunu belirtmişlerdir.

Kargılioğlu ve Kabacık (2017) tarafından yapılan çalışmada, gastronomi kavramının ve etkinliklerinin öneminin artması sonucu turizm paydaşlarının ve yerel yöneticiler ile girişimcilerin gastronomi turizmine olan ilgiden dolayı etkinlik oluşturmak istediklerini dile getirmişlerdir. Etkinlik dahilinde yerel halkın festivalden gayet memnun kaldıkları, üreticilerin yoğun talepten memnun olduğu, üretici ile tüketicinin aynı çatı altında bulunduğu ve bölgesel kalkınmaya önemli ölçüde katkı sağlandığı tespit edilmiştir.

Doğrul vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada, festival kalitesini belirleyen boyutların festivalin algılanan değerine ve tatminine etkisine, algılanan tatminin de sadakate etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. 236 kişi ile anket uygulaması yapılmış ve çalışma modelinde yapısal eşitlik kullanılmıştır. Analiz sonucunda, kalite boyutlarının algılanan değer ile tatmin üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu, fakat bilgilendirme boyutunun tatmini etkilemediği görülmüştür. Bunun dışında, algılanan değer ile tatminin sadakat üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.

Özdemir ve Akyürek (2017) tarafından yapılan çalışmada, kırsal turizmin geliştirilebilmesi ve yeni destinasyonlar oluşturulabilmesi adına kırsal kesimlerde yerel girişimciler tarafından kurulan ve kırsal turizmde tur güzergahlarında ziyaretçiyle buluşmayı bekleyen kırsal köy müzelerini ele almışlardır. Araştırma literatür taraması formunda tasarlanmış ve veri toplama sırasında ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, köy müzelerinin kırsal alanlara turistik bir çekim kaynağı oluşturduğu, bölgenin kültürel mirasının korunmasında ve bölgeye ekonomik fayda sağlaması hususunda etkili olduğu görülmüştür.

Akyürek vd. (2018) yapmış oldukları çalışmada, Zigana Köyü'nde ikamet eden yerel halkın kırsal turizme bakış açılarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Ayrıca Gümüşhane ilinin kırsal turizm potansiyelini belirlemek çalışmanın bir başka amacını oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenerek, ikincil kaynaklar kullanılmış ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, yerel halkın kırsal turizmin getirdiği gelişmelerden gayet memnun oldukları, kırsal turizmin yörede daha da fazla gelişmesini istedikleri, alt yapı olanaklarının köyü de kapsayacak şekilde yapılmasını ve köylünün ekonomik açıdan daha çok pay almak istedikleri tespit edilmiştir.

Özgürel vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada, yerel kalkınmanın sağlanması için turizm sektörünün öneminin vurgulanması amaçlanmıştır. Yöredeki mevcut turizm işletmesi yöneticilerinin, il bazındaki turizm faaliyetlerinin yöreye katkısını ölçmek ve geliştirmek amacıyla görüş ve öneriler tespit edilmiştir. Tunceli ilindeki Turizm İşletme Belgeli ve Belediye Belgeli olan tesislere yönelik olarak

sorulmak üzere yarı yapılandırılmış görüşme tekniği soruları hazırlanmıştır. Görüşülen konular neticesinde, ilin turizm sektörü açısından önemli bir potansiyel ve avantaj taşıdığı anlaşılmaktadır. Başta inanç turizmi olmak üzere, dağcılık, rafting, doğa yürüyüşleri, kültür turizmi, doğa turizmi, termal turizm gibi alternatif turizm türleri için potansiyel kaynak oluşturmaktadır.

Sert (2017a) yapmış olduğu çalışmasında kırsal alanlarda yapılan festivallerin bölgede yaşayan halk üzerindeki sosyal etkilerini ve yerel halkın festivale yönelik tutum ve davranışlarını belirlemeye çalışmıştır. Bu sebeple, yerel halkın tutum ve davranışlarını belirlemek adına 320 kişi üzerinde nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği uygulanmıştır. Bulgular doğrultusunda yapılan analizler sonucu, yerel halkın festivallerin manevi değerlerinin maddi değerlerinden daha fazla olduğuna inandıkları için festivali destekleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, “yerel halkın festivalleri destekleyip, gönüllülük esasına dayalı olarak festivallere katılmaları doğrultusunda festivallerin başarıları artmaktadır”, yargısına ulaşılmıştır.

Kurnaz ve İşlek (2018) yapmış oldukları çalışmalarında, festivalin organize edildiği bölgede yapılan etkinliklere yine aynı yöreden yetişmiş usta aşçıların da dahil edilerek aşçılık kültürünün yaşatılmak istendiği ve bu sayede festivalin niteliğinin ve maneviyatının uluslararası alanda da yankı uyandırdığına değinmişlerdir. Diğer bir olumlu durum ise festivalin yöre halkı için ekonomik getiri sağlaması yönündedir.

Sert (2017b) ilgili çalışmasında yerel halkın gözünden festivallerin başarı faktörlerini algılamalarının tespitini saptamaya çalışmıştır. Çalışma kapsamında yörede yaşayanlara anket çalışması uygulanmıştır. Bulgular sonucunda, “festival organizasyonların yerel halk tarafından başarısızlıkla sonuçlandırılması festivallerin gelişimini ve sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemekte iken, olumlu olarak değerlendirilmesi ise festivallerin gelişimine ve sürdürülebilirliğine destek sağlamaktadır”, ifadesine ulaşılmıştır.

Karaca vd. (2017) yapmış oldukları çalışmalarında, festivale katılan ziyaretçilerin karnaval algıları ile memnuniyetleri arasında bağlantı kurmayı amaçlamışlardır. Karnavala katılan ziyaretçilerin karnaval alanı ile ilgili tutum ve davranışları belirlenmiş, ardından konuya vakıf olan yerel yöneticiler ile STK'lara karnavalın daha verimli ve etkili bir şekilde yapılabilmesi adına görüş ve önerilerde bulunulmuştur. Festivale katılan ziyaretçilerin en fazla memnun kaldıkları durumun karnavalın yerel halk tarafından sunulan ürünleri olduğu tespit edilmiştir.

3. Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenerek, katılımcı gözlem ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile araştırma verileri toplanmıştır. Ayrıca festival son 3 yıldır katılımcı gözlemci yoluyla değerlendirilmiştir. Nitel araştırma

yöntemlerinde gözlem tekniği benimsenirken, araştırmacı daha detaylı bilgiler elde etmek adına katılımcı gözlemci rolünde yerel halka veya çalışma alanına dahil olan kesime sorular yöneltebilmekte, ikili ve resmi ilişkilerde bulunabilmektedir. Araştırmacının katılımcı gözlemci rolü üstlenebilmesi için, araştırma yapacağı grubun içine bir fiil adapte olup, onlardanmış hissi vermesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle gözlem yaptığını belirtmek zorundadır (Sönmez ve Alacapınar, 2017: 183). Gözlem yönteminde olaylar herhangi bir etki altında kalınmadan araştırmacı vasıtasıyla izlenerek yorumlanmaktadır. Gözlem sonuçları, gözlem sırasında veya sonrasında araştırmacı tarafından değerlendirilmektedir (Kurtuluş, 2010: 38). Bu bağlamda araştırma sırasında görüşmelerin daha samimi ve içten geçmesi amacıyla, görüşmeler sohbet havasında yapılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 131). Araştırma sırasında konu ile ilgili olarak önemli notlar alınmış, görüşmelerin tamamı ses kaydı ile kaydedilmiştir. Araştırma ile ilgili görüşmeler 7 Nisan 2019 Pazar günü ile 14 Nisan 2019 Pazar günü “Yeşilüzümlü Kuzugöbeği Mantar ve Dastar Festivali”ne herhangi bir ürün satmak için katılan kişilerden, Yeşilüzümlü mahalle muhtarından ve dastarhane müdüründen elde edilmiştir. Katılımcılarla görüşme süreleri festivalin yoğunluğuna bağlı olarak 10 dakika ve 45 dakika aralığında sürmüştür. Ses kaydı ile kaydedilen görüşmeler, word ortamına aktarılmış ve betimsel analize tabi tutulmuştur.

4. Bulgular

“Yeşilüzümlü Kuzugöbeği Mantar ve Dastar Festivali” ile ilgili yapılan çalışmada, araştırma yapılan sahadaki yerel girişimciler hakkındaki demografik bilgiler Tablo.1’de sunulmaktadır. Tablo.1’de yer alan katılımcıların 5’i erkek, 6’sı kadındır. Katılımcıların 4’ü yerel halktan, 2’si dastar dokuma ve el işçiliği yapmak üzere sonradan yöreye yerleşen girişimcilerden, 5’i ise festivalin yapıldığı Yeşilüzümlü beldesine yakın mahallelerden ve ilçelerden gelen kişilerden oluşmaktadır. Festival ile ilgili arz yönlü sorular neticesinde girişimcilerin genel ortalamasının, “oldukça memnun” düzeyde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların çoğunluğu uzun süredir festivale katılan yerel kişilerden ve bölge dışından gelen girişimcilerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması ise 31-75 yaş aralığında değişmektedir.

Çalışma kapsamında festivali genel olarak arz yönlü değerlendirebilmek amacıyla yerel girişimcilere, “Festivale ne zamandan beri katılıyorsunuz, Festival daha önce nasıl yapılıyordu, günümüzde nasıl yapılmaktadır, Geçmişe kıyasla günümüze kadar olan sürede ne gibi değişiklikler yapılmıştır, Festivali kim organize etmektedir, Festival alanı ile ilgili kurallar konuluyor mu, Stantlar için belirli bir miktar ücret ödeniyor, bu durumu nasıl değerlendiriyorsunuz, Festivalin süresi hakkında ne düşünüyorsunuz, Festivalin ekonomik açıdan faydaları nelerdir, Festival 3 gün boyunca yoğun geçiyor mu, Kalabalıktan memnun musunuz, Festivalin sizce olumlu ve olumsuz yönleri, varsa eksiklikleri nelerdir ve son olarak da Festivalin daha iyi nasıl yapılabileceğini değerlendirir misiniz?”, gibi sorular

yöneltilmiştir. Katılımcıların görüşleri ve önerileri ilk ağızdan doğrudan anlatım yoluyla değiştirilmeden aktarılmıştır.

Tablo 1: Festivale Katılan Yerel Girişimcilerin Genel Profili

Katılımcılar Listesi	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Festivale Ne Kadar Süredir Katılıyor ?	Festivale İlgili Katılımcıların Görüşleri
1- Katılımcı	Erkek	50	Esnaf	11 yıldır	Olumlu
2- Katılımcı	Erkek	56	Kamudan Emekli (Ağaç İşçiliği Yapıyor)	5 yıldır	Olumlu
3- Katılımcı	Kadın	66	Esnaf (Yerel Ürünler)	7 yıldır	Olumlu
4- Katılımcı	Erkek	31	Pazarlamacı (Girişimci)	İlk Defa	Olumlu
5- Katılımcı	Kadın	64	Zanaatkar	11 yıldır	Son 3 Yıldır Olumsuz
6- Katılımcı	Kadın	Belirtmemiş	Destinatör-Girişimci (Dastarhane Müdürü)	4 yıldır	Olumlu
7- Katılımcı	Kadın	75	Emekli	10 yıldır	Olumlu
8- Katılımcı	Kadın	36	İşletme Mezunu-Yerel Ürünler Tedarikçisi	11 yıldır	Olumlu
9- Katılımcı	Erkek	Belirtmemiş	İhracatçı (Kuzugöbeği İhracatçısı)	11 yıldır	Olumlu
10- Katılımcı	Kadın	Belirtmemiş	Dastar Dokumacısı (Tezgahtar)	11 yıldır	Olumlu
11- Katılımcı	Erkek	Belirtmemiş	Marangoz (Muhtar)	11 yıldır	Olumlu

Katılımcılara festivalin arz yönüyle ilgili bazı sorular yöneltilmiştir. Görüşme yöntemiyle sorulan sorularda olumlu ve olumsuz durumlar söz konusu olabilmektedir. Katılımcılara sorulacak soruların sohbet ortamına göre sırası görüşmeci tarafından veya soruyu soran kişi tarafından değiştirilebilmekte, bu durum da görüşmenin daha sağlıklı ve verimli şekilde ilerlemesine yardımcı olabilmektedir. Fakat tam tersi bir durum da soruyu yönelten araştırmacının

görüşme esnasında sık sık araya girerek konunun gidişatına göre soru formatından farklı şekilde sorular yöneltmesine yol açabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Katılımcılara ilk olarak, “*Festivale ne zamandan beri katılıyorsunuz?*”, sorusu yöneltilerek festivalin geçmiş yıllar ile şu anki durumunun ortaya konulması sağlanmaya veya ilk defa katılan girişimcilerin festivalin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili bilgileri aktarılmaya çalışılmıştır. “**Festivale ne zamandan beri katılıyorsunuz?**”, sorusuna bazı katılımcıların cevapları aşağıda 1. ağızdan aktarılmıştır. Katılımcıların festivale uzun süredir katılanların genellikle memnun olduklarını fakat ufak-tefek bazı aksaklıkların maalesef gözle görülür şekilde olduğu ifade edilmiştir.

“5 yıldır katılıyorum. Ben böyle yoğun geçeceğini bilseydim daha önceden başlardım bu işlere. (2. Katılımcı)

“İlk defa bu yıl katıldım. Bayağı yoğunluk var.” (4. Katılımcı)

“11 yıldır katılıyorum ama 10 yıl önceki standım küçücük bir yerdi. Üç-beş kurutmalık, azıcık pekmez pestili vb. vardı. Ama şimdi 5 metreye sığmıyorum.” (8. Katılımcı)

“**Festival daha önce nasıl yapılıyordu, günümüzde nasıl yapılmaktadır?**”, sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplar:

“Bu festival daha önce de yapılıyordu. Önceleri yöresel mantar uzmanları geliyordu. Yarışmalar yapılıyordu. Mantar avına çıkıyorlardı. Güzel etkinlik yapılıyordu ama şimdi salı pazarı oldu burası bakın. Kalabalığa bakın. İnsanlar geçemiyor.” (5. Katılımcı)

“Dikencik evleri var burada TATUTA çiftliği. Oranın işletmecisi Cengiz GENÇ diye bir abimiz vardı. Onun öncülüğünde bir de birkaç ismini sayamadığımız abimiz vardı. Onlar düzenledi. Biz de o zamanlar neyin ne olduğunu bilmiyorduk. Ünlü sanatçılar geldi. Herkes eğlendi. Değişik bir ortam oluştu. O zamandan beri de devam ediyoruz. Kuzugöbeği dediğimiz festivale de adını veren mantarın zararlı ve yararlı olan türlerinin araştırmaları yapılıyor. Araştırmacılar geliyor. Devamlı üniversitelerden hocalar geliyor. Bu yıl da birkaç tane gelen oldu. Bu sene biraz seçim öncesinden dolayı sıkışıklıklar oldu maalesef. Biz de istediğimiz potansiyeli yakalayamadık... Önceden 6 ay öncesinde başlardı ve sürekli hazırlık yapılırdı. Her ay bir toplantı yapılırdı. Koordineli şekilde ilerlerdik. Fikir üretilirdi. Fikirler ortak komitede değerlendirilirdi... Bu sene biraz sıkıntılardan dolayı her istediğimiz organizasyonu yapamadık.” seklindedir. (11. Katılımcı)

Buna göre katılımcıların bazılarının festivalin geçmiş yıllardaki gibi yapılmadığını, yerel değerlerin yavaştan yozlaştırıldığını ve festivalin çok yapılmış bir şekilde panayır havasında geçtiğini ifade ettikleri görülmektedir.

“Geçmişe kıyasla günümüze kadar olan sürede ne gibi değişiklikler yapılmıştır?”, sorusuna katılımcılardan elde edilen yanıtlar genellikle geliştirildiği ve festivalin değişime açık olduğu yönünde olurken, bazıları için ise maddiyat açısından geçmiş yıllara nazaran pek tatmin edici değildir.

“Her yıl gitgide değişiyor. İlk zamanlar insan kapasitesi azdı. Sürekli yeni bir şeyler ekliyoruz. Mesela kuzugöbeği mantarlı gözlemeyi ilk yapan benim.” (1. Katılımcı)

“Satış açısından bakarsam, 5 yıldır 10 TL'ye sattığım şeyi şimdi 5 TL'ye zor satıyorum. Emeğin karşılığı yok. Çok zor ama yapmadan da duramıyorum. Çalıştıkça, uğraştıkça mutlu oluyorum. Son 2 senedir yoğunluk arttı.” (2. Katılımcı)

“Her yıl kişi sayısında ve stant sayısında artış oluyor. Sürekli geliştiriliyor.” (3. Katılımcı)

“Festivali kim organize etmektedir?”, soruna katılımcılar hem fikir olarak benzer yanıtları vermişlerdir. Katılımcıların yanıtları festivalin ilk dönemlerde yerel halk tarafından organize edilirken daha sonraki yıllarda belediye tarafından organize edildiği yönünde olmuştur.

“Fethiye Belediyesi ve köy muhtarlığı organize ediyor.” (1. Katılımcı)

“Belediye düzenliyor.” (2. Katılımcı)

“Önceki dönemlerde belediye maddi olarak destek sağlardı. Burada halk yapardı bunu. Fethiye Belediyesi'ne geçtikten sonra ortak toplantılar ve fikirler üreterek yapmaya başladık.” (11. Katılımcı)

“Festival alanı ile ilgili kurallar konuluyor mu?”, sorusuna katılımcıların verdiği cevaplar, belediyelerin denetledikleri yönünde olmuştur. Fakat bazı katılımcılar aşırı fazla denetimin olduğundan, bu durumun da festivalin yerelliğini yitirerek giderek kurumsallaştığından yakınmışlardır.

“Denetleniyorlar. Fethiye'nin bütün zabıtası burada. Güvenlik hat safhada. Çok abartıya gitmeye gerek yok.” (5. Katılımcı)

“Dışardan çok fazla ürün almadık. Yiyecek ürün getirmiyoruz biz dışardan. Biz istiyoruz ki burada sac böreği yapılacaksa bizim kendi vatandaşımız yapsın. Köfte yapılacaksa bir sürü kafe ve restoranımız var bunlar yapsın. Bizim niyetimiz yerel halk para kazansın.” (11. Katılımcı)

“Stantlar için belirli bir miktar ücret ödeniyor, bu durumu nasıl değerlendiriyorsunuz?”, sorusuna katılımcılar birbirlerinden farklı olarak cevaplar vermişlerdir. Buna göre festivalden bazı katılımcılar ücret alınmasını uygun görürlerken bazı katılımcılar da kendi iş yerlerinin önlerine tezgah kurduklarından dolayı ücret ödemeyi reddetmişlerdir.

“Ücret veriyoruz ama kazanıyoruz da. Fethiye’dekinden daha fazla kazanıyoruz.” (2. Katılımcı)

“Stantların bedava olmasını istemeyiz. Yöre dışından ve dışarılardan çok fazla insanlar geliyor. Rekabet artacak. Tamamen de yiyecek ve içecek açısından hijyenik olmayan ortamlar meydana gelecek.” (4. Katılımcı)

“Alınması lazım. Bu sene biz topladık. Yapılan sandalyedir, masadır, burada gider olarak ne varsa, gelenlerin konaklamaları, gelenlere kuzugöbeği veriyoruz, hediyeler (dastar vb.), yeme-içmeleri bizim cebimizden karşılıyor. Bir miktar paramız kaldı onu da burada dernek var. Oraya hibe olarak vereceğiz. Buranın gelişmesi, festivalin daha iyi standartlarda yapılabilmesi için harcayacağız.” (11. Katılımcı)

“Benim kendi yerim olduğu için kira vermedim.” (10. Katılımcı)

“Festivalin gerçekleştirildiği gün sayısı süresi hakkında ne düşünüyorsunuz?”, sorusuna katılımcıların ortak yanıtı festival süresinin uzatılması yönünde olmuştur. Festivali daha verimli ve etkin değerlendirebilmek adına festival gününün süresinin uzatılmasını talep etmişlerdir.

“Çok kalabalık var. Herkes istediğini alamıyor. Yürümek zorlaşıyor. Kalabalığın yayılması adına süre 5 güne uzatılabilir.” (8. Katılımcı)

“Zamanının kısa olması iyi değil. Farklı günlerde de olabilir.” (2. Katılımcı)

“Biraz daha uzatılması gerektiğini düşünüyorum. 1 hafta olabilir. Herkes yavaş yavaş gelebilir. Kısa süreli olunca yığılma oluyor.” (4. Katılımcı)

Katılımcılara **“Festivalin ekonomik açıdan faydaları”** sorulmuştur. Katılımcıların hepsi ekonomik açıdan kazanç sağladıklarını ifade etmişlerdir. Bazı örnekleri aşağıda sunulmaktadır.

“Ekonomik olarak herkese faydaları var. Herkes para kazanıyor buradan. Herkes bir şeyler satıyor.” (1. Katılımcı)

“Çok şükür satışlar çok iyi. Bereketli.” (3. Katılımcı)

“Şöyle söyleyeyim. Kalabalık çok var. Festivalimize renk ve tat katmak için buradayız. Rağbet çok iyi. Rekabet ortamı zaten hat safhada.” (4. Katılımcı)

“Tabi ki oluyor. Aslında ihtiyacım yok ama insan burada psikolojik anlamda zevk alıyor.”(2. Katılımcı)

Katılımcılara **“Festivalin 3 gün boyunca yoğun geçip geçmediği”** ve **“Kalabalıktan memnun olup olmadıkları”** sorulmuştur. Katılımcıların cevapları ise oldukça pozitif hatta kimileri için bezdirici olmuştur.

“Üç gün de böyle yoğun geçiyor.” (1. Katılımcı)

“Festivale jandarma araç sayı sayma rakamlarına göre 3 günde 100.000-120.000 arası kişi geldi. Bu sene de kuzugöbeğinde rahat 100.000 ziyaretçi var.” (11. Katılımcı)

“Yoğunluktan memnunum. Yılda bir defa oluyor. Ürünlerimizi satıyoruz.” (10. Katılımcı)

“Kalabalık çok fazla. Gerçek kültürel kimlikleri bulmaya kişiler erişemiyor.” (5. Katılımcı)

“Festivalin sizce olumlu ve olumsuz yönleri, varsa eksiklikleri nelerdir?”, sorusuna katılımcılar sokakların dar olması, alt yapı eksikliği, ışıklandırma eksikliğinin olması, stantların düzensiz konulması gibi olumsuz görüşlerde bulunmuşlardır.

“İlk defa katılmış olmama rağmen gözüme çarpan sokakların çok dar olması. İzdiham yaşanması. İnsanların rahat rahat stantlara bakamaması.” (4. Katılımcı)

“Festival yerel halk için ekonomik açıdan doygunluğa ulaştı. Ev pansiyonculuğunu başlatmıştık. Şimdi yerelden çıkıp ulusala, pazara döndü. Önceden dışarıdan gelenler yoktu. Şimdi insanlar resmen pazarcılık yapıyor. Salı pazarı gibi oldu. Denetleme yok. Yiyecek hijyeni yok. Son 3 yıldır böyle. Daha önce mantar avına çıkılırdı. Hocalar önderliğinde gidilirdi. Yenilebilen ve yenmeyen mantarlar kişilere anlatılırdı. Bağcılık kursu verilirdi. Tekstil ve dokuma hakkında bilgi verilirdi. Burada yerel yaşayanlar kenara itildi gibi oldu. Böyle yerlere festival denmez, panayır denir.” (5. Katılımcı)

“Tam anlamıyla organizasyondan bahsetmek biraz zaman alacak bir durum. Bu yıl seçimlerden dolayı biraz boşluk oluştu. Zamanla düzenlenecektir. Maddi imkanlar doğrultusunda alt yapı ve üst yapı eksiklikleri giderilebilir. Hem dastar, hem kuzugöbeği hem de kısmen de şarap anlamında ön kısımlarda yer alan festivalin altı kuvvetli ama tanıtım ve planlama anlamında yetersiz. Bu da zamanla üstesinden gelinebilecek bir durum.” (6. Katılımcı)

“Akşam ışıklandırma yok. Herkes arıyor. Çadır yok maalesef. Yağmur yağdı. Herkes ıslandı. Herkesin standı olsa daha iyi.” (10. Katılımcı)

“Burada yediğimiz yiyecekler, meyveler ve sebzeler çok güzel. Ama sadece yiyecek- içecek bazında değil de rekreatif olarak sunulabilecek olanaklar da mevcut. Özellikle alan çok müsait. Bu bölge, şehir, Türkiye turizm için çok elverişli. Değişik alternatifler sunulabilir. Partiler düzenlenebilir. Atış sahaları oluşturulabilir.” (7. Katılımcı)

“Işıklandırma olsa daha iyi olur. Akşam daha erken ayrılmak zorunda oluyoruz. Işıklandırma olsa daha fazla zaman burada kalabiliriz. Çok kalabalık var. Herkes istediğini alamıyor. Yürümek zorlaşıyor. Kalabalığın yayılması adına 5 güne süre uzatılabilir.” (8. Katılımcı)

Son olarak, “**Festival daha iyi nasıl yapılabilir?**”, sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplar aşağıda belirtilmiştir. Katılımcıların bazılarının görüşleri festival tarihlerinin değiştirilmesi yönünde, kimilerinin festivalin yerel dokusunun giderek kaybolduğu ve acilen geriye kazandırılması gerektiği yönünde ve çoğunluğunun da festival stant yerleşimlerinin düzenli olması gerektiği yönündedir.

“Stant parası almasalar daha iyi olur. Stantlara yer açmak için daha iyi yer ayarlanabilir. Biz gibi satan iki kişi var. Farklı günlerde de olabilir. Fethiye merkezinde de yapılabilir. İnsanlar festivallerde rahatlıyor.” (2. Katılımcı)

“Nisanın 3. haftası olsa daha iyi olur. Festivalin süresi normal. Yılda bir defa yapıyor ama uzun periyodlarla yapılabilir.” (3. Katılımcı)

“Dışarıdan çok fazla gelenler var. Buranın yerel halkı olsa daha iyi. Tur gelip satış yaptırca çok iyi olur.” (10. Katılımcı)

“Esnaf düzenli yerleştirilmemiş. Sıralı olması lazım. Gıda ve hediyelik ayrı olmalı. Reyon sistemi olmalı. Herkes para kazansın ama düzen olmalı. Hiçbir yerde Belediye'nin çöp kutusu yok.” (8. Katılımcı)

“Bizim kuzugöbeğini üretmemiz gerekiyor. Üniversiteler bu işe el atmalı. Hava şartlarına göre biz göbek bulabiliyoruz veya bulamıyoruz. Çin pazara hakim olmuş durumda. Bizim de kendimizin üretmesi lazım. Sporlarından üretilebilir.” (9. Katılımcı)

“Önceden çorbalar yapılıyordu. Fiyat kontrolü yapılıyordu. Şimdi Belediye zabıtalari kontrol yapıyor. Çok fazla koku var. Ben astım hastasıyım. Dışarı çıkamıyorum. Önceden çok güzel yöresel yemeklerin yarışması olurdu. Festivalin en önemli tarafı yörenin kültürel değerlerini ortaya çıkarması, kaybolmaya yüz tutmuş sanat ve zanaatların ortaya çıkarılması gerekmektedir. Fiyat politikaları belirlenmeli. Her iki kesimi birbirinden ayırmalı. Yerel kimselerin sattığı ürünler ayrı yerde toplanmalı.

Dışarıdan gelenler ayrı yerde olmalı. Malzemelerin kullanımlarında da artık plastikten çok orijinalliğe gidilmeye başlandı.” (5. Katılımcı)

Ayrıca festivale ismini veren “kuzugöbeği ve dastar” ile ilgili olarak daha detaylı bilgiler aktarılmıştır.

“Kuzugöbeğini kimden alıyor, hangi ülkelere ihraç ediyorsunuz sorusuna”, yerel girişimci ve ihracat sorumlusunun yanıtı;

“Kuzugöbeklerini yerel halktan alıyorum. Bu sattıklarımız 2-3 günlük. 3 günde elimden 500 kilo kuzugöbeği çıktı. Geçen sene 6 ton ihraç ettim. Dün Almanya'ya gitti. Bugün İngiltere. Yarın Fransa. Kilosunu yaklaşık 180 TL'ye gönderiyoruz. Bizim kuzugöbeğini üretmemiz gerekiyor. Üniversiteler bu işe el atmalı. Hava şartlarına göre biz göbek bulabiliyoruz veya bulamıyoruz. Çin pazara hakim olmuş durumda. Bizim de kendimizin üretmesi lazım. Sporlarından üretilebilir. Bu sene 2500 kiloya (2,5 ton) yakın ihraç ettim.” şeklinde olmuştur. (9. Katılımcı)

Buradan anlaşılmaktadır ki, kuzugöbeğinin bizim ülkemizde doğal olarak yetiştirildiği halde sadece Fethiye yöresinden iç piyasaya ayrılan kuzugöbeği hariç, yurt dışına 2500 kilo gibi büyük bir miktar ihraç edilmiştir ve bu rakam sadece Fethiye bölgesi için geçerlidir. Ülkemizin neredeyse her yerinde farklı alanlarda çıkabilen bir mantar türü olması, isminin sosyal medya, reklamlar ve hatta ismiyle özdeşik bir festival ile anılması da kuzugöbeği mantarını hem duyulur ve tanınır hale getirmiş hem de doğal yetişmesi sebebiyle yüksek fiyatlara satılarak müthiş bir kazanç kapısı oluşturmuştur. Yılın belli zamanlarında çıkan bu mantar türü ziyaretçilerin gözdesi haline gelmiştir. Bazı Uzakdoğu ülkeleri bu mantarı yapay olarak yetiştirip dünya genelinde büyük pazar payı elde etseler de, ülkemizde doğal ortamlarda çıkabilen bu mantarın orijinalliğini ve lezzetini yansıtamamaktadırlar.

Dastarhane ile bilgiler ilk ağızdan alınarak aktarılmak istenmiştir. **“Dastarhane fikri nasıl ortaya çıktı?”**, sorusuna katılımcı:

“Dastarhane'yi geçen seneki festivalin ilk gününde açılışa sunduk. Fethiye Belediyesi'nin bir projesi vardı zaten bununla ilgili. Eğitim-Üretim ve Satış noktası gibi üçü bir arada üç ayaklı bir sistem kurma çabamız vardı. İlk olarak bina ortaya çıktı. Daha sonra binada ne yapabileceğimize karar verdik...”, şeklinde cevap vermiştir.

“Dastarhane ile neyi amaçlıyorsunuz?”, sorusuna katılımcının cevabı:

Değerli olan dastarın yenilikçiliğe uygun şekilde nasıl tasarlanması gerektiğini düşündük. Biz burada hem üretiyoruz, hem kurs veriyoruz hem de satış yapıyoruz. Bu noktada dastarhane olarak kadınların kolektif yaptıkları işe vesile olmaktı. Belediye ile devletin birlikte entegre olduğu bir projeye başlayacağız inşallah. Böyle olursa buradaki sayımızı artırıp,

daha büyük siparişlere cevap verebileceğiz. Dolayısıyla hem kadının evinden kazandığı hem de sigortasının da sağlandığı bir platform oluşturabilmek. Bizim amacımız buradaki gönüllü çalışan ve bu işi seven insanların amacı burayı dokuma köyü yapmak. Çünkü buranın potansiyeli var. Üzümlü'nün özel dokuması var. Dastarın burada değeri var. Bence de kadınların evlerinde ahırlarında uygun olmayan yerlerde yapmaları şeklinde değil de güzel bir ortamda ve ciddi bir şekilde, iyi bir tezgahda yaparak, yaptıkları işin değerinin de iyi bir şekilde karşılığını alarak bu işi yapmalarını sağlamak gerekiyor...”, şeklinde olmuştur.

Son olarak, **“İnternet siteniz var mı, Nasıl isim duyurmayı düşünüyorsunuz?”**, sorusuna katılımcının cevabı;

“Şuan internet sitemiz yok. Sosyal medya üzerinden reklam yapıyoruz. Coğrafi işaretleme kısımları var. Ankara'ya gönderdik. 6 aylık zaman dilimi var. Gelip denetleyecekler...” şeklinde olmuştur.

Dastar dokuma ile ilgili genel bulgular değerlendirildiğinde, dastarın yöreye özgü, kültürel değerleri ve gelenekleri yansıtan özelliği sayesinde çoğu kişinin hayranlıkla baktığı ve giyinip, örtünebilmek için sipariş verip haftalarca hatta aylarca beklediği bir tutkuya dönüştüğü söylenebilir.

Unutulmaya yüz tutmuş, artık eski yöntemlerden ziyade yeni tezgahların olması ve dokuma yapmak için ayrılan zamanın en kısa zamana indirilerek daha kaliteli, fiyatı daha değerine yakın, orijinalliğinden ödün vermeden hazırlanması gerekliliği vurgulanmıştır. Bunun için kurumsallaşma adına yenilikler getirilmesi ve daha geniş alanlara hatta yurtdışına ihracatının yapılabilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Eski dönemlerde dokunan dastarların dokuyan kadınlara ekonomik açıdan çok fazla kazanç getirmemesi, bu dastarların da çok nadiren satılabilmesi üzerine vurgu yapılarak, dastar dokumalarının hak ettiği değeri bulabilmesi için farklı bir tarzda ve yenilikçi bir girişimle yenilenmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu noktada yerel yetkililerin ve kurumsal firmaların dastar dokuma sanatına katkıları oldukça olumlu yönde gelişmiştir. Dastar dokuma artık bireysellikten ziyade, yörede adını duyuran, şimdilerde de ülkesel ve dünya çapında da isim yapmak isteyen kurumsal bir kimliğe dönüşmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Fethiye İlçesi'nde 11 yıldan beridir her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen “Kuzugöbeği ve Dastar Festivali'nin” yerel üreticiler ve yerel kurumlar gözünden arz yönlü değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Yerel halkın kazanç kapısı haline dönüşen, kırsal turizmin uzun vadede sürdürülebilirliğinin sağlandığı ve yöresel değerlerin ön planda tutulduğu festival, yöresel kültürün yeni kuşaklara aktarılmaya çalışıldığı ve yerel istihdama yeni iş kollarının da eklendiği büyük çaplı bir festivale dönüşmüştür. Her yıl adı biraz daha geniş kitlelerce

duyulan ve içeriği gittikçe zenginleştirilmeye çalışılan festivalin 3 günlük bir süre zarfı içerisinde yaklaşık 100.000-120.000 aralığında ziyaretçi potansiyeline ulaşması hem yerel halkı ekonomik açıdan memnun etmekte hem de yöreye gelen ziyaretçilerin zengin bir deneyim edindiği bir hafta sonu geçirmelerini sağlamaktadır. Yeşilüzümlü Mahallesi'nin güçlü bir alt yapı potansiyelinin oluşu, zengin bitki örtüsü, arkeolojik ören yeri, açık hava spor aktivitelerine ve ekoturizme uygunluğu sayesinde kırsal kalkınmayı destekleyecek, turizmin kırsal bölgelerde yapılabilmesinin sağlanmasını kolaylaştıracak potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Fakat kırsal turizmin geliştirilebilmesi için hayli öneme sahip olan festivale ilgili literatürde yeterince yer verilmediği görülmektedir. *Yeşilüzümlü Kuzugöbeği Mantar ve Dastar Festivali'nin* adını ve içeriğini yeterince duyurabilmek, yerel halkın kırsal turizmden pay almasını sağlayabilmek ve bu tür etkinliklerin önemini vurgulanmasını artırabilmek adına yapılan bu çalışma arz yönlü olarak değerlendirilmiştir. Festivalde gerek yerel halk gerekse de festivale katılan ziyaretçiler, yapılan etkinliklerden ve yörede oluşan potansiyelden gayet memnun gözükmektedir. Yeme-içme yerlerinin ve hediyelik eşya satan stantların sayısının her geçen yıl artması hem festivale katılan ziyaretçilere daha fazla yerel ürünlerin hızlı bir şekilde tedarik edilmesini sağlamakta hem de esnafın kendi ürünlerini ekonomik kazanç sebebiyle satışa sunabilmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu yüzden, turizm endüstrisinin gelişmesi ve farklı iş kollarının oluşması diğer iş kollarının da gelişmesi ve büyümesiyle doğru orantılı olmaktadır. Turistik bölgelerin de gezi ve etkinlik amaçlı turizme açılması sayesinde yeni iş kolları oluşmakta hem turizm sektörüne hem de yerel ekonomiye kazanç sağlanmaktadır (Urry, 2009: 187; Bahar, 2015). Günümüzde turizm işletmelerinin de turistik bölgelerdeki yeni destinasyon arayışlarında talebi öne çıkarmak ve olası rekabet yarışında bir adım önde olmak istemesi etkinlik turizminin önemini açığa çıkarmaktadır. Çünkü bölgede faal olarak devam ettirilen etkinlikler, bu etkinliklerinin içeriği ve niteliği yerel halkın, bölgenin ve ayrıca yerel ürünlerin önemini artıran ve dolayısıyla o bölgeye turist çeken en önemli etkenlerden birisi konumundadır (Albayrak, 2013: 71).

Katılımcılara araştırma neticesinde yöneltilen ilk soru festivale kaç yıldan beri katıldıkları yönünde olmuştur. Katılımcıların çoğunluğu festivalin düzenlendiği ilk yıllarından bu yana festivale katıldıklarını belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar festivale yeni katılmalarına rağmen kalabalıktan memnun olduklarını fakat festivalin düzenlendiği sokakların dar olduğunu, olumsuz hava koşulları için kapalı bir alanın olmadığını ve akşam da satış yapacakları zaman gerekli elektrik tesisatının sağlanmadığını dile getirmişlerdir. Ayrıca yöreye dışarıdan da satıcıların geldiğini, bu durumun da rekabet açısından olumsuzluk teşkil ettiğini, bu yüzden sadece yerel girişimcilerin ön plana çıkarılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Festivalin daha önceki yıllara nazaran bu yıllarla değerlendirilmesi istendiğinde ise, bazı katılımcılar festivalin yerelden uzaklaşarak tamamen

kurumsallaşmaya gittiğini belirterek, festival sorumlularının olumsuz durumları gidermesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, ilgili kurum ve kuruluşların festivalle ilgili olarak doğal ve yerel ürünlere, yerel üreticilere ve girişimcilere öncelik vermeleri gerekliliği hususunda görüş bildirmişlerdir. Çoğu katılımcı ise geçmişe nazaran her yıl yeni bir etkinlik düzenlendiğini, katılımın başka bölgelerden de giderek arttığını ve ekonomik açıdan daha güzel yanıtlar aldıklarını ifade etmiştir.

Katılımcıların diğer ortak görüşte buldukları durum ise, festival ile ilgili uygulamaların ve denetlemelerin caydırıcı etkisinin daha fazla olması yönündedir. Denetlemelerden dolayı önceleri daha çok yerel halk tarafından bireysel olarak yapılan festivalin, şimdilerde kurumsal olarak yapılmaya devam ettiği yönündedir. Yöre esnafı markalaşmaya sıcak bakmakta fakat festivalin yerel dokusunun eski zamanlardaki gibi daha samimi ve içten ortamlarda yapılması gerektiğini de vurgulamaktadır. Ayrıca bazı girişimciler festival bünyesinde alınan stant ücretlerine sıcak bakmamaktadır. Bunun yanı sıra bazıları uygulanan fiyat politikalarına karşı çıkmaktadır. Dengeli bir fiyat politikası güdülmesini savunmaktadırlar. Girişimcilerin bir kısmı festival alanı ile ilgili kurallar konulmasına ılımlı bakarken, bazıları ise aşırı kuralcılığın kendilerini hoşnut etmediğinden yakınmaktadırlar.

Yerel ve bölge dışından katılan girişimciler genel olarak, festivalin ekonomik açıdan sağladığı katkılardan memnun olduklarını, nitekim festivalin gün sayısının yetersiz olduğunu ve artırılması yönünde hemfikir olduklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, gelecek yıllarda düzenlenecek olan festivalin gün sayısının artırılması için ilgili kurum ve kuruluşlar çalışmalar yapabilir.

Festivalin olumlu ve olumsuz yönleri hakkındaki soruya çoğu girişimcinin ortak görüşü, festivalin yapıldığı alandaki sokakların darlığı, insanların bir anda festival alanına gelmesi ile birlikte izdiham yaşandığı ve ürünlerini iyi bir şekilde sergileyemedikleri, akşam aydınlatmanın yetersiz olması ve festival süresinin uzatılması yönündedir. Ayrıca diğer bir ortak nokta yakın mesafelerde çöp konteynerlerinin bulunmaması ve insanların çöp atmak için hemen uzak noktalara gidememesi, bu yüzden bazı bölümlerdeki çöplerin hemen alınmamasından dolayı görüntü ve çevre kirliliği oluşturması yönündedir. Festival açısından bir diğer eksik görülen nokta da açıkta satılan ızgara ekmek arası yiyeceklerdir. Bu yiyeceklerin ziyaretçilere sunulması esnasında ızgara ocaklarının davlumbazlarının olmaması sonucu kalabalık içerisine, yol güzergahındaki kişilerin üzerine çok fazla duman gitmesi, astım hastalarının nefes alamaması ve festival alanındaki kişilerin kötü kokulardan rahatsız olmaları yönündedir. Bu sebeple ızgara vb. yapılacak ürünlerin festival kalabalığını rahatsız etmeyecek belirli bölgelere konulması, sık ve dar sokak aralarına sadece hediyelik eşya stantlarının yerleştirilmesi, ızgara vb. gibi duman ve koku yayan yiyecekler için gerekirse özel yeme-içme bölümleri kurulması tavsiye edilmektedir.

Katılımcılara son olarak festivalin daha iyi koşullarda nasıl yapılması gerektiği sorusu yöneltilmiştir. Bazı katılımcılar festivalin her geçen yıl geçmiş dönemlere göre giderek kötüleştiğini, doğal ortamların ve sunulan aktivitelerin çok fazla eskiiyi aratmadığını savunup değişimleri istemediklerini belirtmelerine rağmen, büyük bir çoğunluk da yeni aktivitelerin ve yiyecek-içeceklerin sunulması ve pazarlanması yönünde görüş bildirmişlerdir. Ayrıca yerel esnafın satış-pazarlama konusunda daha fazla istihdam edilmesi, yiyecek-içecek, süs eşyaları, hediyelik dokumalar, el işçilikleri vb. gibi stantların bölümlere ayrılması ve reyon sistemi oluşturulması gerekliliği vurgulanmıştır. Katılımcılar için en önemli noktalardan birisi de unutulmaya yüz tutmuş kültürel değerlerin, sanat ve zanaatların yeniden festival sayesinde gün yüzüne çıkarılması ve yerel halkın bilincinin artırılarak, gelecek kuşaklara miras bırakılması yönündedir.

Genel olarak çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde, festival yörede bol miktarda yetişen kuzugöbeği mantarının ve yöreye özgü kültürel değeri olan dastar dokumasının ismi altında yapılmasına rağmen, aslında birçok kültürel değeri ve unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarını açığa çıkarmaktadır. Sadece kültürel kimliğin oluşmasına katkı sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda yerel halkın toplu şekilde bir araya gelerek birlik beraberlik içerisinde organizasyon yapmasına, yerel alt yapının güçlenmesine ve festivalden yerel girişimcilerin, özellikle de yerel kadınların ekonomik açıdan pay almasına öncülük etmektedir. Yeşilüzümlü beldesi festival etkinliği sayesinde tanınırlığını daha da artırmıştır. Kadyanda (Cadianda) Antik Kenti ve doğal yapısı ile ünlü olan kasaba, yıllardır yabancı turistlerin lüks villalar ve taş evler olarak yoğun bir şekilde yerleştiği ve yörede yetişen üzüm bağlarından yapılan yöresel şarapların yabancılara sunulduğu, jeep safarilerin yapıldığı bir bölgedir. “*Yeşilüzümlü Kuzugöbeği Mantar ve Dastar Festivali*” ile tanınırlığının daha da arttığı bölge eylül aylarında yapılan “*Bağbozumu Festivali*” ile de adından sıkça söz ettirmeye başlamıştır. Genel olarak çalışma kapsamında katılımcılardan elde edilen bulgular ve 2017-19 yıllarından beri katılımcı gözlemci olarak değerlendirilen festival kapsamında geliştirilen öneriler aşağıda belirtilmektedir.

Yerel festivaller kırsal kalkınmada ve yerel girişimcilerin özellikle kadın girişimcilerin yerel ürünlerini gelen ziyaretçilere satmada oldukça öneme sahiptir. Bu yüzden yörede sunulacak ürünler için öncelikle yörede ikamet eden ev sahibi kadınların festivalde istihdamının sağlanması, yerel halkın bu konuda bilinçlendirilmesi ve ürünlerinin satışı konusunda yetkililer tarafından desteklenmesi gerekmektedir.

Festival alanının yollarının dar olduğu ve izdiham yaşandığı konusunda girişimcilerden bazı tepkiler gelmiştir. Festivalin orijinal dokusunu bozmadan başka geniş alanlarda yapılması yönünde geliştirilmeye çalışılan bazı öneriler mevcuttur. Fakat asıl amaç festivalin yapıldığı yerdeki iç mekânın güzelliğinin ve otantikliğinin yansıtılmaya çalışılmasıdır. Katılımcı gözlemci rolüyle geçmiş

yıllarda da gözlenen festival alanındaki güzel değişikliklerden birisi araçların artık festival giriş alanlarının dışarısına park ettirilmesi hususudur. Önceki yıllarda belirli sokak aralarının araba park yerlerine dönüşmesi, girişimcilerin stant açmak için yeterli yerler bulamamasına neden olmaktadır. Bu durumun son zamanlarda düzenlenmeye koyulması girişimciler için stant açma kolaylığı sağlamıştır. Fakat stantlarda rastgele bir yerleştirme yapılmıştır. Örneğin ızgara usulü satışlar yapılan yerdeki kötü havayı solumak istemeyen kişilerin, yiyecek işletmelerinin yanında bulunan farklı türdeki ürünleri satan kişilerin ürünlerini ziyaretçilere ulaştıramamasına sebebiyet vermektedir. Bu konuda benzer ürünlerin aynı yerde kümelenmesi hem göze hitap olarak ilgi toplayabilir, hem de görüntü kirliliği oluşmasının önüne geçebilir.

Ayrıca stantların sadece 3 büyük sokakta toplanmasının önüne geçilebilir. Farklı ara sokaklara da yön levhaları konularak, ziyaretçilerin odak noktaları artırılabilir. Diğer bir başka husus da, insanların incelemek istedikleri ürünleri tek seferde görmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu da karşı taraftan gelen akışın tıkanmasına ve kısa süreli de olsa izdiham yaşanmasına neden olmaktadır. Aşırı yoğunlaşmanın ve kalabalığın önüne geçilebilmesi için geniş sokaklarda gidiş-dönüş rotaları oluşturulabilir. Satış reyonlarının festival etkinliklerinin düzenlendiği iç bölgelere girmesi sonucu alanda seyirci kapasitesi daralmaktadır. Bu yüzden festival alanında gösteri sergilenen alanın yalnızca etkinlikler ve sunumlar için kullanılması önerilmektedir.

Katılımcıların bazılarının dile getirdiği olumsuzluk teşkil eden durumlardan birisi de katılımcıların yerel gelenek ve göreneklerini yansıtmaktan biraz uzak kalarak, festival alanının sanayi yapımı ve doğal olmayan ürünlerle yavaşta çeşitlenmeye başlaması yönündedir. Festivaller yöreye özgü doğal kimliği açığa çıkarmak için alternatif turizm çeşitlerinden birisi olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzden yöreye gelecek olan ziyaretçiler alışılmış olan ürünlerin dışında, doğal ürünleri tercih etmek amacıyla festivale katılmaktadırlar. Yöreye ait festivalin devamlılığının ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için festivalin özgünlüğünden ödün verilmemesi gerekmektedir.

Gerek basında görüldüğü kadarıyla gerekse de katılımcı gözlemci yoluyla katılımlarda festivalin yerel ve ulusal tv ve gazeteler aracılığıyla tanıtılmaya çalışıldığı görülmüştür. Festivalin yerel ve ulusal basında tanıtılması geniş kitlelere duyurulması açısından oldukça önem taşımaktadır. Çünkü sosyal medya günümüzde neredeyse her kesimin yakından ilgilendiği bir alanı oluşturmaktadır ve bu sayede büyük çoğunluklara kolayca ulaşım sağlanabilmektedir. Bu tanıtımların sadece basın-yayın yoluyla yapılması yeterli olmamaktadır. Gerekli fuar ve organizasyonlarda, seminer ve kongrelerde, hatta ilgili literatürde de tanıtılmasının ve adının duyurulmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Festivalle ilgili sıkıntı oluşturan önemli bir diğer durum ise maddiyattır. Festivali organize eden yerel halk gerekli etkinlikler ve olası imkanları sağlayabilmek adına yeterli bütçeyi sağlayamamaktadır. Bu yüzden gerekli kurum, kuruluş ve derneklerin ilgili yıl için harcanacak miktarın 1 yıl öncesinden hangi etkinliklerde kullanılacağını belirterek, organizasyon için ödenek oluşturmaları gerekmektedir. Bu ödeneklerin sadece etkinlikler kapsamında değil aynı zamanda gerekli alt yapının sağlanması ve eksikliklerinin giderilmesi hususunda da kullanılması gerektiği unutulmamalıdır.

Ayrıca her yıl düzenli olarak festivale konunun uzmanları, akademisyenler, aşçılar vb. davet edilmeli, yetenek ve hünelerini sergileyecek genç katılımcıların etkin olarak rol alabileceği yarışmalar düzenlenmelidir. Bunun dışında festivale adını veren kuzugöbeğinin daha fazla gastronomik değeri ortaya çıkarılmalıdır. Dastar dikimleri her yıla özgü kişiye göre (tek model olarak) hazırlanarak, mankenler vasıtasıyla podyumda izleyicilere sunulmalı ve yöre halkının festivale harcayacakları ve bölgenin kalkınmasında kullanılacak maddiyatın açık artırma ile sağlanabileceği düşünülmektedir.

Yerel girişimciler genç nüfusun festivale katılımlarının düşük olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda gençlerin festivale daha fazla katılması için, yöresel değerleri yerinde görmeleri sağlanmalı, gençlere yönelik olarak daha fazla etkinlikler düzenlenmelidir.

Bir diğer husus da festival alanının yeteri kadar aydınlatmasının olmayışdır. İlgili kurumlar tarafından festival alanını aydınlatmak için yeterli seyyar vasıtasıyla elektrik altyapısı kurulabilir. Bu sayede festivale gündüz gelemeyip, akşam gelmek isteyen ziyaretçilerin de alışveriş yapmaları sağlanabilir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışma, “*Kuzugöbeği ve Mantar Festivali*”ne katılan girişimcilerin gözünden arz yönlü değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. İleriki yıllarda konu ile ilgili çalışma yapacak olan yazarlara festivalin talep yönüyle de incelenerek, ziyaretçilerin yerel halka, girişimcilere veya ilgili kurum ve kuruluşlara yönelik festivale ilgili görüşme yapmaları önerilmektedir. Çalışma nitel araştırma yöntemi olarak değerlendirilmiştir. Araştırmacılara nicel araştırma yöntemleri ile çalışmanın farklı boyutlardan ele alınması ve örneklem sayısının artırılması yönünde tavsiyelerde bulunulabilir. Ayrıca çalışma kapsamında ileriki yıllarda daha fazla katılımcı ile görüşülmesi ve konunun daha detaylı olarak incelenmesi tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

Acar, V. & Çolakoğlu, O. E. (2015). A Proposal of farm-based tourism within the context of rural tourism: Yedibilgeler winery. Padurararu, Toedor, Ungureanu, Danut ve Tacu, Georgiana, *Romanian Rural Tourism In The Context Of Sustainable Development, Present and Prospects(1-7)*, Editura PIM: IAŞI.

- Akyürek, S., Özdemir, Ö. & Çeken, H. (2018). Gümüşhane ilinin kırsal turizm potansiyeli ve yerel halkın kırsal turizm hakkındaki görüşleri (Zigana köyü örneği). *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi*, 2(2), 10-19.
- Albayrak, A. (2013). *Alternatif turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bahar, O. (2015). *Turizm ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bekar, A., Kocatürk, E. & Sürücü, Ç. (2017). Gastronomi festivallerinin algılanan destinasyon imajına ve tekrar ziyaret etme niyetine etkisi: Fethiye Yeşilüzümlü ve yöresi kuzugöbeği mantar festivali örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 28-36.
- Boz, M., Eryaman, M. Y. & Özkan, Ç. (2014). Kırsal kalkınmada turizmin önemi: Nusratlı köyü örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(2), 293-308.
- Can, M. & Esengün, K. (2007). Avrupa Birliği kırsal kalkınma programlarının Türkiye'nin kırsal kalkınması açısından incelenmesi: SAPARD ve IPARD örneği. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 24(2), 43-56.
- Chang, K. & Hsieh, T. (2017). From having fun to applause: The study of relationships among festival benefits, festival identity and festival support by view points of the hosts and guests. *Journal of Sustainability*, 9, 1-15.
- Congcong, T. (2014). The study of festival tourism development of Shanghai. *International Journal of Business and Social Science*, 5(4), 52-58.
- Çeken, H. (2016). *Turizm ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çelik, S. & Çetinkaya, M. Y. (2013). Festivals in event tourism: The case of international İzmir Art Festival. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 3(1), 1-21.
- Doğrul, Ü., Atçeken, K. & Şahin, A. (2015). Festival kalitesinin ziyaretçilerin algıladıkları değer, tatmin ve sadakat üzerine etkisi: Mersin Uluslararası Narenciye Festivali üzerine bir uygulama. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 72-84.
- Drăgulănescu, I. & Druțu (Ivan), M. (2012). Rural tourism for local economic development. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 2(1), 196-203.
- Fernández, B. D. B., Escampa, M. H. & Castillo, L. A.. (2016). The Festival internacional cervantino in Guanajuato, Mexico: Tourist profiles, symbolic anthropological perceptions and urban presence Athens. *Journal of Tourism*, 3(3), 231-248.
- Gücin, F. (1993). Kozak yaylasında (Bergama-İzmir) yetişen ve ihraç potansiyeli olan kuzu göbeği (morchella) mantarları. *Çevre Dergisi*, 6, 22-27.

- <http://www.fethiyehaber.com/9-yesil-uzumlu-ve-bolgesi-kuzugobegi-festivali-kapsaminda-yoresel-kiyafet-defilesi-duzenlendi/>, Erişim Tarihi: 05.05.2019.
- <http://www.fethiye.bel.tr/haberDetay.aspx?ID=2578>, Erişim Tarihi: 05.05.2019.
- http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TD.K.GTS.5cdea0c60695a2.68115657, Erişim Tarihi: 05.05.2019.
- Hunyadi, Z., Inkei, P. & Szabó, J. Z. (2006). *Festival-world Summary Report, National Survey On Festivals In Hungary, Including Deliberations On Public Funding, Evaluation and Monitoring*. Albania, 2006.
- Karaca, B. O., Yıldırım, O. & Çakıcı, A. C. (2017). Adana Uluslararası Portakal Çiçeği karnavalına katılan ziyaretçilerin algı ve memnuniyetleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(37), 222-239.
- Kargiglioğlu, Ş. & Kabacık, M. (2017). Gastronomi turizmi kapsamında Urla Enginar Festivaline gelen turistlerin festival hakkındaki görüşleri. *Journal Of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(3), 409-421.
- Kömürcü, B. G., Boz, M. & Tükeltürk, A. Ş. (2014). Festivals as a type of event tourism: Tenedos local flavours festival sample case. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 13(25), 221-237.
- Kurnaz, A. & İşlek, E. (2018). Aşçılık kültürünün festival turizmi kapsamında kullanılması: Mengen Uluslararası Aşçılık ve Turizm Festivali. *Journal Of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(3), 3-13.
- Kurtuluş, K. (2010). *Araştırma yöntemleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Kuşat, N. (2016). The role of rural tourism in rural development: The case of Turkey. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 18(2), 11-21.
- MEGEP (2008). *Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi, El Sanatları Teknolojisi*. Dastar Dokuma.
- Okech, R., Haghiri, M. & George P, B. (2012). Rural tourism as a sustainable development alternative: An analysis with special reference to Luanda, Kenya. *Special issue: Sustainability, Tourism & Environment In The Shift Of A Millennium: A Peripheral View*, 3, 36-54.
- Özçatalbaş, O. (2017). Rural tourism and development relations, *First International Rural Tourism and Development Congress /6. Ulusal Kırsal Turizm Kongresi, Abstract Book*, 4-6 Mayıs 2017, Bursa.
- Özdemir, Ö. & Akyürek, S. (2017). Village museums as an attraction element in rural tourism: Samples from Turkey. *International Rural Tourism and Development Journal*, 1(1), 42-46.

- Özgürel, G., Alan, R. & Bingöl, Z. (2015). Yerel kalkınmada bir araç olarak festivaller: Munzur kültür ve doğa festivali. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 5(2), 113-121.
- Samırkaş, M. & Bahar, O. (2013). *Turizm, yoksulluk ve bölgesel gelişmişlik farklılıkları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sert, A. N. (2017a). Festivallerin yerel halk üzerindeki sosyal etkileri: Beypazarı örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 187-199.
- Sert, A. N. (2017b). Yerel halkın festivallerin başarı faktörlerini algılamalarına yönelik bir çalışma: Beypazarı örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1,(2), 29-44.
- Sönmez, V. & Alacapınar, F. G. (2017). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Taşkın, H. & Büyükalaca, S. (2012). Kuzu göbeği (morcella) mantarı. *Bahçe Dergisi*, 41(1), 25-36.
- Taşkın, H. (2011). *Türkiye florasında yetişen kuzu göbeği mantarlarının moleküler karakterizasyonu*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bahçe Bitkileri Anabilim Dalı, Adana.
- Urry, J. (2009). *Turist Bakışı*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Yenigül, S. B. (2016). Kırsal kalkınma politikalarında yeni yaklaşımlar ve bu yaklaşımların Türkiye'nin kırsal kalkınma politikalarına etkisi. *Planlama Dergisi*, 27(1), 16-25.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yontar, İ. G. & Söztutar, M. (2018). Kırsal alanda girişimcilik, üretim ve kalkınma boyutlarıyla Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) – Manisa il koordinatörlüğü örneği. *Sayıştay Dergisi*, 111, 43-77.

Üçüncü Kuşak Hak Olarak Kalkınma Hakkının Gelişimi ve Sorunları

Enes Malik ÇAKIR¹

Öz

Araştırma Makalesi

Üçüncü kuşak hak olarak nitelendirilen kalkınma hakkı hem devlet hem birey açısından bağlayıcı kavramdır. Bu hakkın savunucularına göre ekonomik ve sosyal haklar dâhil tüm insan haklarının işleyebilmesi için kalkınma hakkının var olması ve işlerliği önem arz etmektedir. Üçüncü dünya ülkeleri tarafından dile getirilen ve Birleşmiş Milletler tarafından da kabul gören kalkınma hakkı birçok devlete sorumluluk yüklemiştir. Uygulamada var olan sorunlar ve kalkınma hakkı ile ilgili ortaya çıkan sözleşmelerin bağlayıcılık açısından eksik kalması konusunda tartışmalar da beraberinde gelmektedir.

Kalkınma hakkı gerçekten bir insan hakkı olarak görülüp bu anlamda bir gelişme sağlayıp sağlamadığı, çalışmanın araştırma problemiği olarak belirlenmiştir. Bu çalışma kapsamında kalkınma hakkına ilişkin kavramsal çerçeve ortaya konulmuş, bu hakka dair tanımlamalar ve açıklamalar belirtilmiştir. Ardından hukuksal anlamda kalkınma hakkının gelişimi ve Türkiye’de buna dair yapılan faaliyetler ortaya konulmuş, kalkınma hakkının önündeki engeller ve işleyişler açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Üçüncü Kuşak Haklar, Kalkınma Hakkı

JEL Kod: K38

Development and Problems of the Right to Development as Third Generation Right

Abstract

Research Paper

The right to development, which is described as a third generation right, is a binding concept for both the state and the individual. According to the advocates of this right, the existence and functioning of the right to development is important for all human rights, including economic and social rights. The right to development, expressed by third world countries and recognized by the United Nations, has placed responsibility on many states. There are also controversies regarding the problems in practice and the lack of binding agreements regarding the right to development.

The right to development is seen as a human right and whether this development can be achieved in this sense is determined as the research problematic of the study. In this study, the conceptual framework on the right to development has been put forward and definitions and explanations regarding this right have been given. Then the development of the right to development set forth in the legal sense and the activities done on it in Turkey, obstacles to the right to development and functioning are described.

Keywords: Human Rights, Third Generation Rights, Development Rights

JEL Code: K38

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 21.12.2019

Kabul tarihi / Accepted 28.02.2020

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Türkiye, em.cakir@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8481-2350>.

Giriş

İnsan hakları kavramı en klasik ve temel anlatım şekli ile ifade edilecek olursa, bir insanın, sırf insan olmasından ötürü doğuştan veya ana rahmine düştüğü andan itibaren sahip olduğu ve hiçbir otorite veya kişi tarafından dokunulamayan haklardır. Bu tanım kapsamında bakılacak olursa tarihsel perspektif içerisinde gelişen doğal hukukun ortaya çıkmasıyla kendini göstermektedir. Buradaki doğal hukuk, devletten ve onun yarattığı hukuktan önce var olması durumudur. Bilimsel anlamda doğal hak kavramını ortaya çıkaran ve açıklayan isim ise John Locke'dur.

Lock'a göre, insanlar doğa halinde eşit ve özgür yaşamaları durumunda sadece cezalandırma ve güvenlik ihtiyaçlarını sözleşme ile devlete vermişlerdir. Bu durumda insan hakları tamamen insanlara kalmıştır. Devlet tarafından bahşedilen bir hak olmaması ve devlet üstü bir konumda olması sebebiyle de önem arz etmektedir.

Klasik anlamda temel hak ve özgürlükler 1776 Virginia Bildirgesi ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinde ve 1789 Fransız İnsan Hakları Yurttaş Hakları Bildirisinde pozitif hukuka geçmiş, daha çok aristokrasi ve burjuvazi çatışması sonucunda bu haklar kazanılmıştır (Hekimoğlu, 2003: 79-82).

Günümüzde ise insan hakları hem bireyi hem de devleti içerisine almaktadır. Bireyin devlete karşı koruduğu ve dokunulmaz bir alan olarak var olan insan haklarının anayasal çerçevede güvence altına alınması ve devlet tarafından korunması, bireyler tarafından talep edilirken diğer yandan da ödev ve sorumluluklar üstlenmektedirler. Devletler de ulus üstü mekanizmalar ve çeşitli sözleşmelerle bu konuda sorumluluğa sahip olmakta ve bu şekilde meşruiyetlerini de korumaktadırlar.

İnsan haklarının modern anlamda hukuksal açıdan normlarla korunmasıyla bazı kavramlarla ilişkilendirilmesi durumu ortaya çıkmıştır. Bunlar özgürlük, hak ve ödevdir. Özgürlük ve hürriyetler, bireyin hiçbir kısıtlama ve zorlamaya mahrum bırakılmaması ve düşünme serbestisidir. Hak ise hukuki anlamda bir kimseye ait olma anlamı taşımaktadır. Bireye ait bir hakkın hukuki anlamda oluşması için yetki sahibi olmak, talepte bulunmak ve saygı duymak önem arz etmektedir. Özgürlük ve hürriyetlerin talep edilebilirliği hakları oluşturmakta ve onu hukuki alana çekmektedir. Ödev ise hakkın doğurduğu bir durumdur. Kişinin bir hakka sahip olmasına karşılık gelen sorumlulukları olması anlamına gelmektedir (Gülener, 2018: 185-187).

İnsan haklarına tabii olan temel hak ve özgürlükler içerdiği alanlar bakımından ve ortaya çıkış zamanlarına göre sınıflandırılmaktadır. Bunlardan bir tanesi hukukçu Georg Jellinek'in ortaya koyduğu Jellinek üçlüsüdür. Diğeri ise kuşaklara göre sınıflandırmadır.

Jellinek Üçlüsü içerisinde negatif statü, pozitif statü ve aktif statü hakları yer almaktadır. Negatif statü hakları, devletin müdahale edemeyeceği ve hiçbir

sınırlandırma yapamayacağı haklar olarak nitelendirilmektedir. Devletin bu haklara müdahale açısından etkisiz kalması fakat bu hakların güvence altına alınması ve koruması bakımından da etkili olması anlamını ifade etmektedir. Bu haklara örnek olarak yaşam hakkı, ifade özgürlüğü, adil yargılanma hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği verilebilir. Pozitif statü hakları ise kişilerin devletten bekledikleri ve devletin de bu hakları kişiler lehine yerine getirmesini gerektiren haklardır. Devlet, bu haklara dayanarak sosyal devlet anlayışını yerine getirmektedir. Bu haklara örnek olarak, sosyal güvenlik hakkı, çalışma hakkı, konut hakkı, sağlık hakkı verilebilir. Aktif statü hakları ise kişinin siyasete ve devlet yönetimine katılması hakkını vermektedir. Bu hak ile kişinin vatandaşlık hakları da düzenlenmektedir. Bu haklara örnek olarak seçme ve seçilme hakkı, dilekçe hakkı, siyasi partiye üye olabilmek verilebilir (Akbaba, 2016: 23-24).

İnsan haklarının diğer bir sınıflandırılması olarak nitelendirilen kuşaklara göre sınıflandırma ise kendi içerisinde birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar olarak ayrılmaktadır. Doğal hak kökenli olan birinci kuşak haklar evrensel ve başka bir kişiye devredilecek haklar değildir. Bu haklar tarihsel gelişim evresinde de günümüze yaklaşılacak süreç içerisinde çeşitli kurumlarla güvenliği sağlanmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile uluslararası yargı denetiminin oluşturulması bu hakların güvencesi açısından önemlidir.

Birinci kuşak hakların temelinde aristokrasi ve burjuvazi çatışması yer almaktadır. Bu çatışmalar sonrasında ortaya çıkan özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar daha sonra Amerikan ve Fransız Devrimlerini etkileyerek çeşitli ülkelerin hukuksal altyapısını oluşturmuştur. Bireyler için medeni ve siyasi hakları oluşturan bu haklar, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi içerisinde de 2. ve 21. maddeler arasında da yer almaktadır. Birey özgürlüğü, güvenlik hakkı, basın özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, düşünce ve ifade hürriyeti, işkence yasağı, adil yargılanma hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı, toplantı ve gösteri özgürlüğü birinci kuşak haklar arasında kabul edilen haklardır (Akbaba, 2016: 29-30).

Aşırı bireyci ve özgürlükçü anlayıştan etkilenen sosyalist fikirlerin ve pozitivist hukuk öğretisi savunucularının etkisiyle birinci dünya savaşından sonra ortaya çıkan ikinci kuşak haklar ekonomik ve sosyal kökenlidir. Bu görüşe göre sadece özgürlüğün yeterli olmayıp, tüm insanların bu haklardan yararlanmak için eşit düzeyde olması, ekonomik ve sosyal olarak yeterli düzeyde olmayanların bu haklardan yararlanması adına eşit seviyeye getirilmesi öngörülmektedir. Bu açıdan sosyal hakların da tanınması ve güvence altına alınması gereklidir. Devlet, bu haklar bağlamında kişisel haklarda olduğu gibi pasif konumda bulunmamakta, tam tersine aktif bir durum sergileyerek sosyal devlet anlayışıyla hareket etmektedir (Hekimoğlu, 2003: 85).

Birinci kuşak haklardan yararlanılması için sadece özgürlüğün olmasının yeterli olmadığı söylenebilir. Bu durumun anlaşılmasında 19. ve 20. Yüzyıllarda yaşanan gelişmeler ve sonrasında bu tip haklardan sadece belirli bir sınıfın yararlandığının görülmesinden kaynaklanmaktadır. Yoksulluk veya başka nedenlerden dolayı bu birinci kuşak haklardan yararlanılamaması durumu söz konusu olduğundan devletten hizmet bekleme yetkisi veren haklar da gelişme göstermiştir. İşçi sınıfının siyasi parti örgütlenmesi, sendikal mücadeleleri ve sosyal haklar mücadelesini geliştirmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi içerisinde medeni ve siyasal hakları oluşturan kısımlardan sonra bir dizi ekonomik ve sosyal hakları içerisine alan ikinci kuşak haklar da yer almaktadır (Akbaba, 2016: 31).

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan bilimsel ve teknik gelişmelerin diğer taraftan yol açtığı olumsuzlukları hedef alarak denetimsiz kalkınma ve az gelişmiş ülkelerin karşılaştıkları sorunların insan haklarına da etkisinin olduğu görülmektedir. Toplumlar adına bilinçlenme yaratması için dayanışma hakları olarak ta nitelendirilen üçüncü kuşak haklar bu şekilde doğmuştur (Hekimoğlu, 2003: 88). Üçüncü kuşak hakların doğmasını tetikleyen asıl sebep küreselleşme sürecinde dünyada yaşanan çatışmacı ve eşitliksiz bir uluslararası ortamın var olmasıdır. Bu tip engeller beraberinde çevre, barış ve gelişme hakları gibi temelleri oluşturduğu söylenebilir. Kitleli silahlanma ile barış hakkı, kapitalizmin doğayı bir sermaye aracı olarak görmesiyle çevre hakkı, emperyalizmin halklar üzerindeki baskısına ve bunun sonucunda ortaya çıkan yoksulluk ile kalkınma hakkı ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu tip hakların gelişmesinde rol oynayan ve uluslararası ilişkiler boyutuna çıkararak bir unsur olarak uluslararası örgütlerin kurulması ve faaliyet göstermesi olarak söylenebilir.

Düşünsel temelleri ilk olarak 1945 Birleşmiş Milletler (BM) Şartı'nda atılmıştır. Üçüncü kuşak hakların düzenlenmesi bakımından en önemli düzenleme ise 1968 yılında yapılan BM İnsan Hakları Uluslararası Konferansı sonucunda hazırlanan Tahran Bildirgesi'dir. 1989 La Haye Bildirgesi, 1992 Dünya Çevre Zirvesi, 1993 Viyana İnsan Hakları Dünya Konferansı da üçüncü kuşak haklarını içeren diğer önemli düzenlemelerdir (Akbaba, 2016: 33-34).

Üçüncü kuşak haklar diğer adıyla kolektif haklar olarak da yer edinmektedir. Bu hakların bir insan hakkı olarak sayılmasında toplulukçu geleneğe sahip Batılı olmayan ülkelerin talepleri birincil derece rol oynadığı söylenebilir. Bireycilikten öte halkların kendi haklarını içeren geniş bir yelpaze söz konusu olmuştur. Aynı zamanda buradan, bu hakların bireyciliğe indirgenemeyeceği anlamı çıkmaktadır. Uluslararası dayanışma ve iş birliğini zorunlu kılmaktadır.

Donnelly'a göre bireyi esas alan liberal hukuk anlayışına göre bir hakkın mevcudiyeti için hakkın içerdiği unsurların açık olması, haktan yararlanacak bir öznenin olması, istenilen hakların muhatabının olması ve hakların hemen uygulanabilirliğinin olması zaruridir. Bu açıdan bakıldığında kolektif hakların öznesi halklar veya devlet olabileceğinden ötürü tam olarak belirsiz olduğu

söylenbilir. Aynı zamanda içeriği de karmaşıktır. Hakların hemen uygulanabilirliği ve hayata geçirilmesi konusunda da herhangi bir güvence yoktur. Bu açıdan bakıldığında kolektif hakların, klasik insan hakları kategorisine girmediği durumu açıktır. Bu açıdan bazı yazarlar tarafından hukuksal mahiyetine de kuşkuyla bakılmaktadır. Aynı zamanda bir hak olmayıp sadece istenen amaç veya ideal olduğu hususunda tartışmalarda yer almaktadır. Buna karşı iletilen itirazlarda da ikinci kuşak hakların da ilk olarak amaç veya ideal olduğunun söylenmesi hususunda eleştirilerin yöneltildiği fakat ilerleyen süreç içerisinde insan hakları anlayışını geliştirdiğini, zenginleştirdiğini ve düzenlenen ilişkiler alanını da genişlettiğini ifade ederek üçüncü kuşak hakların da aynı şekilde insan hakları olgusunu genişleteceğini düşünmekte. Ayrıca bu haklar birinci ve ikinci kuşak haklarla ilişkili ve birbirlerini tetikleyen, geliştiren haklar olduğu da ifade edilmektedir.

Üçüncü Kuşak haklar, “insanlığın ortak mirasından yararlanma”, “barış hakkı”, “çevre hakkı”, “kalkınma hakkı” ve “halkların kendi kaderini tayin hakkı” olarak kendi içerisinde ayrılmaktadır. Tüm bu haklar resmi hüviyeti olmayan fakat ayrıntılı şekilde hepsini içeren 1976 Halkların Hakları Evrensel Bildirgesinde yer almaktadır (Aral, 2010: 8-17). Çalışmanın sınırlandırılması açısından bu çalışma kapsamında üçüncü kuşak hakların kendi içerisinde yapılan sınıflandırmalardan “kalkınma hakkı” üzerinde durulacaktır.

1. Kavram Olarak Kalkınma Hakkı

Kalkınma kavramının iyi bir değişime işaret ettiği herkes tarafından kabul edilirken, bu kavramın içinin ne ile doldurulacağı ve sınırlarının ne olduğu hakkında kararsızlık olduğu söylenebilir. Amartya Sen’e göre kişinin arzu ettiği ve değer verdiği yaşam standartlarına ulaşma yolundaki kapasitelerin gelişmesi anlamına gelmektedir. Kalkınmanın hedefinin iyi bir değişim olduğu söz konusu olduğundan bu iyi hedefin varlığını açıklarken Aristoteles’in “Aramakta olduğumuz iyiliğin servet olmadığı açıktır, çünkü servet sadece faydalıdır ve başka bir şey için değildir.” sözüne başvurmaktadır (Çelik, 2011: 453).

Kalkınma hakkının insan hakkıyla ilişkisi açısından her ikisinin de ortak savunduğu görüşler mevcuttur. İnsanca yaşama şartlarının oluşması, adaletin tesis edilmesi gibi hedefler her ikisinin içinde barındırdığı görüşler olarak ileri sürülebilir. Özgürlük, yaşam standartların iyileştirilmesi ve adalet gibi haklar, kalkınma hakkının özünü oluşturan temel unsurlardır. Bu değerlerin hayata geçirilmesi için kalkınma hakkının güvence altına alınmasının şart olduğu söylenebilir. Bu açıdan kalkınma tüm insan haklarının hayata geçirilmesi açısından gerekli olan bir hak olarak var olduğu ifade edilebilir. Bu açıdan kalkınma hakkıyla asıl ulaşılması gereken hedef insan hakları standartlarını yükseltmektir (Aral, 2010: 174-175).

Kaboğlu'na göre (1992: 129), kalkınma hakkı herkesin kişiliğini serbest bir şekilde geliştirebilmesi ve her topluluğun kültürel kimliğine saygı gösterilmesini isteme hakkı olarak ifade etmektedir. Kalkınma hakkında insan haklarına saygı, eşitlik ve ayırım yapmama temel unsur olduğu söylenebilir. Aynı zamanda hem bireysel hem de toplumsal anlamda çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Azınlık, grup, birey ve devletlere ilişkin olduğu ifade edilebilir. Kalkınma hakkının gelişmesi sayesinde diğer bütün özgürlüklerin de gelişmesi sağlanabilmekte ve öteki hakların da özünü oluşturmaktadır. Eğer bir toplum kalkınma hakkından mahrum bırakılırsa diğer tüm hakların güvence altına alınması da zorlaşabilir. Aynı şekilde bir uluslararası mekanizmanın, herhangi bir az gelişmiş devletin yapacağı gelişimi engellemesi, o devletin kendi yurttaşının gelişim hakkına cevap vermesinin de zorlaştırmasına sebep olduğu söylenebilir (Kaboğlu, 1992: 130).

Aral'a göre (2010: 157) kalkınma; iktisadi, toplumsal ve kültürel boyutu olan kapsamlı bir süreçtir. İktisadi anlamda kalkınmanın bireylere ve halkalara ait olduğu nitelendirilse de bu hakkın kullanımı daha çok devletlere yüklenmiştir. Özellikle özel girişimciler ve sivil toplum kuruluşların da dahil olduğu bu süreçte diğer aktörlerle birlikte eşgüdümlü hareket ederek ülkedeki mali kaynakların yeniden dağıtılması amaçlanmaktadır. Bu açıdan hedeflenen bu tutum daha çok devlete ait bir hak olarak gözükmektedir. Devletler dışında uluslararası finans kuruluşları, çokuluslu şirketler ve gelişmiş ülkeler de bu hakkı aktarmakla mükellef oldukları söylenebilir.

Kalkınma hakkının diğer haklarla olan ilişkisi bakımından da Aral, kalkınma hakkını; insanı maddi ve manevi olarak kendini geliştirebilecek en iyi toplumsal ve iktisadi düzenin tesis edilmesi olarak tanımlayarak kalkınma hakkının asıl hedefinin insan olduğunu vurgulamaktadır (Aral, 2010: 158).

Akbaba'ya göre (2016: 222), öznesinin bütün bireyler ve toplumlar olduğu, muhatabının ise devletler, bireyler, topluluklar ile uluslararası örgütler olan bütün aktörlerin birbirleri ile dayanışması sonucunda ortaya çıkan ve geçmiş, mevcut ve gelecek kuşakları kapsayan, zaman kavramından soyutlanmış bir hak olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda her insanın ve toplulukların ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve hukuki alanlarda gelişme ve kişiliğini serbestçe geliştirme, kültürel kimliklere saygıyı ifade eden kalkınma hakkı, uluslararası boyutlarda da her ülkenin dünya ekonomik refahından eşit ve adil bir pay elde edebilmesi anlamını taşımaktadır.

Kalkınma hakkı, başlangıçta sadece ekonomik gelişme olarak algılanmış, bu gelişmenin ardından siyasi, toplumsal ve kültürel anlamda da gelişmelere yol açacağı düşünülse de zamanla bu hakkın daha bütüncül olduğu arz edilerek bu anlayış terk edilmiştir. Aynı zamanda bu hak sadece üçüncü dünya ülkelerine tanınması gerekli olan bir hak olmayıp, tüm dünyayı ilgilendiren bir kavram olduğu söylenebilir.

Buradan yola çıkarak kalkınma hakkının üç boyutu öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi kalkınma hakkının hayata geçirilmesi açısından uygun çevre ve ortama elverişli olabilmesidir. İkincisi ise sosyal adalet ve eşitlik; üçüncüsü ise insan merkezli bir gelişmedir. Uluslararası ve bölgesel ölçekli yasal mevzuatlarda da bu üç boyuttan bahsedilmektedir. BM şartında, şartların iyileştirilmesinden bahsedilirken, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi (İHEB)nde hak ve özgürlüklerin tanındığı bir uluslararası düzenden bahsedilmektedir. İkiz sözleşmelerde de herkesin ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve politik haklardan yararlanabileceği bir ortamın yararlanmasından bahsedilmektedir.

Kalkınma hakkının kapsamı açısından sınıflandırma yapıldığında bireysel gelişme hakkı ve kolektif gelişme hakkı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bireysel gelişme hakkı, sadece bireyin hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, birey-devlet arası ilişkilerde bireyin statüsünü önceleyen ve buna göre anayasa hukukunun bir boyutunu oluşturan anlayış olduğu söylenebilir. Bu bağlamda iç hukukta veya uluslararası hukukta da yer alan bireysel başvuru hakkı, bu açıdan değerlendirilmektedir. Aynı zamanda ülkelerin anayasalarında da bireysel gelişme hakkına ilişkin ifadeler yer almaktadır. Örneğin İtalya anayasasının 3. maddesinin 2. fıkrasında bireysel gelişme hakkına ilişkin ibare yer almaktadır:

“Vatandaşların, özgürlük ve eşitliğini fiilen sınırlayan, beşerî kişiliğinin tam gelişmesine ve bütün işçilerin ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal örgütlenmesine etkin katılımına engel oluşturan ekonomik ve sosyal nitelikteki engellerin kaldırılması Cumhuriyet’in görevidir.”

Portekiz Anayasasında da “Devletin Temel Görevleri” başlığı altında 9’uncu maddenin (f) bendinde, “Eğitimi ve sürekli kişisel gelişimi sağlamak...” şeklinde bir ifadeye yer verilerek bireysel gelişme hakkına vurgu yapılmıştır (Akbaba, 2016: 228-230).

Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında da kalkınma hakkının bireysel yönüne vurgu yapılmıştır. Fakat kolektif boyutuna vurgu yapılmaması hatta yasakçı bir yaklaşımın söz konusu olduğu söylenebilir. Özellikle 1982 Anayasasında dilin kullanılması, yerleşim yeri adları konusundaki yasaklayıcı düzenlemeler örnek olarak verilebilir. 1982 Anayasasının ikinci bölümü olan “Kişi hakları ve ödevleri” başlığı altında 17’inci maddesinde “Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.” şeklinde bireysel gelişme hakkına vurgu yapılmıştır (T.C. Anayasası, 1982).

Kalkınma hakkının diğer bir boyutunu oluşturan kolektif gelişme hakkı ise hakkın kullanıcısının birden fazla birey olması halinde değerlendirilmektedir. Etnik grupların gelişme hakkı ve devletin gelişme hakkı olarak kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Etnik grupların gelişme hakkı, aynı ülke içerisinde yaşayan sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal ve hukuksal özellikler bakımından bazılarında farklı özelliklere sahip toplulukların çoğunluk karşısındaki gelişme hakları olarak ifade

edilebilir. Fakat buradaki sorun, bu hakkın self determinasyon hakkına kadar gidebilmesi bazı ülkeler açısından çekince yaratmaktadır. Devletin gelişme hakkı ise bireylerin gelişme hakkının içinde bulunduğu devletinde gelişmesine bağlı olması açısından devletlerinde bu haklardan yararlanabilmesi anlamı taşımaktadır. İleri teknolojiye sahip gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş veya gelişmemiş devletler üzerindeki işgal yasağı veya sömürülmemesi gibi durumları ortaya çıkarmaktadır (Akbaba, 2016: 230-231).

1960'lı yıllara kadar kalkınma, insan hakkı içinde tanımlanmamış, daha sonra Birleşmiş Milletler tarafından kalkınma bu alanda sayılmış ve okuryazarlık oranı, eğitime ulaşılabilirlik, ortalama hayat beklentisi ve ortalama gelir gibi konuları kapsamına almıştır. Kalkınma kavramı aynı zamanda insan haklarını geliştirip merkezine almaktadır (Çelik, 2011: 454).

Kalkınma hakkının bir bildirgeye dönüşmesinde M' Baye rol oynamış ve 1977 yılında BM İnsan Hakları Komisyonunca tanınmış ve yönerge hazırlanmıştır. Bu kapsamda kalkınma hakkıyla ilgili M' Baye, bu hakkın sadece devletlerin değil toplumların ve ulusların sorumluluğunda olduğunu dile getirmektedir. Ardından kalkınma hakkı ile ilgili bildirim BM tarafından imzalanmaya sunulması durumunda karşı çıkan bazı devletlerin gerekçesi ise bu tip hakkın ulusun içinde bulunduğu birey ve devlet arasında olabileceği görüşüdür (Çelik, 2011: 468).

2. Kalkınma Hakkının Gelişimi

1960'lı yıllarda bu hakkın gelişimi ilk olarak sömürgeciliğe karşı çıkan hareketler sonucunda oluşmuştur. Bu hareketlerin öncülüğünü yapan üçüncü dünya ülkeleri, gelişmiş ülkelerin sömürü düzenlerine karşı çıkış olarak bu hakkı bir talep olarak öne sürmüşlerdir. Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki ekonomik yönlendirmelerini durdurmalarını ve ekonomik düzen ile ilgili kararlarını kendilerinin verebilmesi, kaynakların eşit paylaşımını ve ortak karar alma mekanizmalarında bulunma ayrıcalığını vurgulamaları bu hakkı ortaya çıkaran unsurlardandır (Akbaba, 2016: 223).

İkinci dünya savaşının çıkmasıyla birlikte ardından gelen süreç içerisinde insan haklarının bir tıkanma yaşadığı söylenebilir. Sivil/politik haklarının gelişiminin ekonomik ve sosyal haklar olmadan var olamayacağı görüşü 1968 yılındaki *BM Tahran Konferansı*'nda dile getirilmiştir. Aynı zamanda BM'nin 1966 yılında hazırlandığı *İkiz Sözleşmelerin* kabulü aşamasında kalkınma hakkı Senegal Dışişleri Bakanı tarafından dile getirilmiştir. Bunun sonucunda 1974'te *Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen Bildirgesi* adındaki sözleşme imzalanarak üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik gelişiminin önündeki tüm engellerin kaldırılması amaçlanmıştır. Fakat yürürlüğe giren bu sözleşmenin uygulanmasının pek de mümkün olmadığı söylenebilir.

Kalkınma Hakkı ilk olarak *BM İnsan Hakları Komisyonunda* 1977'de kabul edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin baskısıyla 1981 tarihinde *Gelişme Hakkına*

Dair Bildirge yürürlüğe konulmuştur. Fakat başta ABD olmak üzere bazı devletler bu bildirgedeki çoğu hükmün kendileri için bağlayıcı olmayacağını ve kaynakların transferi konusunda kendilerinin bağımsız davranacaklarını bildirmişlerdir. (Akbaba, 2016: 224-227; Çelik, 2011: 456). Bildirge, kalkınma hakkının aşamalı bir şekilde uygulanabileceğinden bahsetmektedir. Hem toplumun ödevleri hem de devletin sorumlulukları arasında bir denge gözettiği ileri sürülebilir (Kaboğlu, 1992: 129). Bildirge, her bireyin kalkınma hakkından yararlanabileceğinden, devletlerinde bu hakkı geliştirebileceğinden ve işbirliği içinde olabileceğinden, barış ve güvenlik adına silahsızlanma gibi her türlü tedbirlerin alınmasından, herkesin temel kaynaklara, eğitime, barınmaya, yiyeceğe ve adil gelir düzeyine sahip olmasının sağlanacağından ve toplumsal adaletsizliği ortadan kaldırmak için reformların yapılacağından bahsetmektedir (Birleşmiş Milletler, 1986).

Bunun için uluslararası politikaları formüle edip harekete geçirmeyi amaçlayan bu bildiride küreselleşme ve neoliberal politikaların tüm dünyada yaygınlığını gerektirmektedir. Fakat bu tip politikaların dünya çapında yaygınlığının zor olduğu söylenebilir. Bu açıdan Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşların hedeflediği neoliberal politikaların, tüm devletler tarafından uygulamaya konulması için çaba gösterdiği ifade edilebilir. Fakat bu tip kuruluşlar her ne kadar eşitlikçi yaklaşımı kabul etse de üretilen politikalar yine güçlü devletlerin pozisyonlarını güçlendirecek durumda olduğu söylenebilir. Bu durumdan kurtulmak adına bu tip yapılanma ve kuruluşların yeniden reforma tabi tutulmasının gerekli olduğu, ulusal ve uluslararası alanda demokratikleşme ve şeffaflığın sağlanması gerektiği açıktır. Aynı zamanda bu bildiri devletler ve uluslararası toplum üzerinde yasal bağlayıcılığı bulunmamasından ötürü hala sözleşme statüsünü elde edememiştir (Akbaba, 2016: 251).

1981 yılında hazırlanan *Afrika İnsan ve Halkların Haklarına İlişkin Sözleşme*de bölgesel bir sosyal krize vurgu yaparak batılı insan hakları nosyonunu eleştirmekte ve bireysel haklara yapılan vurgu kadar topluluk haklarına da vurgu yapılması gerektiğini savunmaktadır. Bu kapsamda üçüncü kuşak haklar olarak nitelendirilen bu hakların gelişmesi ve sağlanmasında da kalkınma hakkının olması durumunda gerçekleşebileceği söylenebilir (Çelik, 2011: 455). Afrika Birliği üyesi olan tüm Afrika Devletleri tarafından imzalanan Afrika İnsan ve Halkların Şartı 1986'da yürürlüğe girmiştir. Kalkınma hakkı kapsamı bakımından ailenin korunması, sağlık ve eğitim gibi imkanların geliştirilmesi adına bölgesel ölçekte uluslararası iş birliği sağlanmıştır. Afrika Birliği Örgütü, bu bildirge ile her üye devletin buradaki şartların uygulandığına dair yasal önlemlere ilişkin rapor sunulmasını istemektedir (AİHHŞ, 1986).

1980'li yıllardan sonra liberal piyasa ekonomisinin ortaya çıkması ile kamu sektörü yerine özel sektörün ön plana çıkması durumu gerçekleşmeye başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkması, yoksul devletlere yapılan iktisadi ve sosyal yardımlarda bulunan kuruluşlara zarar vermiştir. Dünya Bankası ve IMF'nin de

faaliyetlerinin azaldığı görülmeye başlamıştır. 1990'ların başına doğru Soğuk Savaş'ın bitmesi, IMF ve Dünya Bankası'nın başarısızlığı ve kalkınma kavramına bütüncül bakılması gerektiğinin anlaşılması gibi durumlar, kalkınma hakkının anlayışını değiştirmiştir. Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki yoksulluk farkı ve bundan dolayı güney ülkelerde yaşayan bazı yoksul vatandaşların kuzey ülkelerine yoğun göç hareketlerinin başlaması durumu, kalkınma hakkının önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Kalkınma hakkına hem insani hem de sürdürülebilir şekilde iki boyutla yaklaşılmaya çalışılmıştır. Eğitim, sağlık, istihdam, siyasi özgürlükler iktisadi hareket serbestisi, temiz bir çevrede yaşama, toplumun zayıf kesimlerine ayrımcılık yapmama gibi konularda küresel anlamda görüş birliği sağlanmaya başladığı söylenebilir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ile de çevre hakkıyla arasındaki bağ kurulmuş, çevrenin korunmasını önceleyen ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarını da dikkate alan bir anlayış yerleştirilmeye çalışılmıştır. Az gelişmiş ülkelerin emperyalist sömürüye maruz kalmaları durumu 1990'lardan sonra anlayışını yitirmiş daha çoğul boyutlara odaklanılmıştır. Az gelişmiş ülkelerin uluslararası kurumlarda yer alması hala gözetilen bir davranış olmuştur. İnsan hakkı olarak kalkınma hakkı, bu tip amaçları gerçekleştirmede hakkaniyet ve adalet niyetlerini gözeterek kalkınma sürecine destek olmaktadır (Aral, 2010: 163-166).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, 1992 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen *BM Çevre ve Kalkınma Konferansı*'nda bahsedilmiştir. Genel olarak üçüncü kuşak haklar adına önemli yere sahip olan konferans sonucunda *Rio Çevre ve Gelişme Bildirgesi* ortaya çıkmıştır. Tüm devletler, insanlar ve toplumlar arasında adil bir evrensel ortaklık kurmayı hedefleyen bildirmede gelişme hakkına dair ilkeler de barındırmaktadır. Bu ilkeler Gelişme Hakkına Dair Bildirge 'deki haklar gibi yumuşak bir yapıya sahiptir. Çevresel ve kalkınma ihtiyaçlarının adaletli bir şekilde hem mevcut hem de gelecek kuşaklar adına ön plana alınması düzenlenmiştir. Ayrıca kalkınma hakkı, bu bildirmede bireysel bir insan hakkı olarak değil, daha çok devletlere ve toplumlara tanınmış bir hak olarak ifade edildiği söylenebilir.

1993 yılında Viyana'da gerçekleştirilen Viyana Konferansı sonucunda da BM Viyana Bildirgesi imzalanmıştır. Bu bildirmede ABD'nin de desteğinin sağlanmasıyla tam bir mutabakat ortamının oluştuğu söylenebilir. Soğuk Savaşın bitişinin göstergelerinden biri olan bu konferans sonucunda imzalanan bildirmede kalkınma hakkıyla ilgili hususlar da mevcuttur. Özellikle kalkınma hakkının, barış hakkıyla arasındaki ilişkiden bahsedilerek halkların hakları, çok kültürlülük, dayanışma ve gelişme gibi kavramlar vurgulanmıştır. Kalkınma hakkının gerçekleştirilmesi amacıyla BM Genel Kurulu bünyesinde araştırma komisyonları oluşturulmuştur. Özellikle çoğunluğu Amerika kıtasında olan az gelişmiş devletlerin demokrasi ve ekonomik alandaki gelişme seviyelerinin arttırılacağı hedeflenmiştir. Aynı zamanda kalkınma hakkının devredilemez bir insan hakkı olduğu da vurgulanmıştır (Akbaba, 2016: 255-257).

1980'lerden sonra serbest piyasa döneminin ortaya çıktığı zamanlarda insan hakları ve demokrasinin kalkınmanın ön koşulu olduğu ileri sürülmeye başlanmıştır. Bunun yanında yoksulluk-zenginlik açığının kabul edilemezliğinin de ortaya çıkmasıyla tüm bu konuların vurgulandığı ve BM Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi düzenlenmiştir. *Binyıl (Milenyum) Zirvesi* olarak da adlandırılan bu zirvede kalkınma hakkının sürdürülebilir kalkınma kavramına dönüşmesiyle birlikte yoksulluk, insan hakları ve demokrasi kavramlarını ön plana çıkarmaktadır. Zirvenin temel hedefi az gelişmiş ülkelerdeki yoksulluğun 2015 yılına kadar yarıya indirilmesidir. Sadece yoksulların gereksinimlerini karşılamak, yoksulluğu tamamen bitirecek bir yöntem değildir. Bunun yanında insan hakları, demokrasi, sosyal adalet, sürdürülebilir kalkınma ve demokrasinin de gerekli olduğu vurgulanmaktadır (Akyıldız, 2011: 41-42).

8 hedeften ve 21 tane alt başlıklarla belirlenen amaçlardan oluşan Binyıl Bildirgesi, özgürlük, eşitlik, dayanışma, hoşgörü, doğaya saygı, ortak sorumluluk gibi zorunlu temel değerlere vurgu yapmışlardır. Bu sekiz hedef:

1. Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak
2. Herkes için evrensel ilköğretim sağlamak
3. Cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadının güçlendirilmesini sağlamak
4. Çocuk ölümlerini azaltmak
5. Anne sağlığını iyileştirmek
6. HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele
7. Çevresel sürdürülebilirliği sağlama
8. Kalkınma için küresel bir ortaklık kurmaktır (Birleşmiş Milletler, t.y.).

2015 yılına dair konulan hedefler için 2011 yılında bu hedeflere ulaşabilme konusunu değerlendirmek adına IMF ve Dünya Bankası tarafından yapılan Bahar Toplantıları kapsamında *Küresel İzleme Raporu 2011: Binyıl Kalkınma Hedeflerine Ulaşılması Olasılıklarını Artırmak* başlıklı bir rapor hazırlanmıştır. Raporla günlük 1,25 dolardan daha az parayla geçinen insanların sayısının 2015 yılında 883 milyon civarında olacağı belirlenmiştir. Bu durumdaki artışın sebebinin Çin ve Hindistan'daki nüfusun aşırı büyümesi ve bazı Afrika ülkelerindeki yoksulluk ve kıtlığın hedeflenen potansiyelden daha da uzakta olmasından ötürü olduğu söylenebilir. Genel olarak gelişmekte olan ülkelerin ilerlemelerinin yavaş olduğu %45'inin sağlık hizmetlerine erişiminin, %39'unun anne ve %38'inin de çocuk

ölümlerini engelleme noktasında da uzak kaldığı belirtilmektedir (Akyıldız, 2011: 51-52).

Türkiye, 2006 yılında Binyıl Kalkınma Hedefleri için uluslararası çerçevede 363 milyon dolar destekte bulunmuştur. Geliri günde 1 dolardan az olan insanların oranının yarıya indirilmesi ve aşırı yoksulluğun ortadan kaldırılması adına 14,38 milyon dolar ayırmıştır. Dünyanın her yerinde çocukların ilköğretiminin geliştirilmesi için Afganistan'da 9 ilköğretim ve okullara ait çevre düzenlemesi de yapmıştır. Cinsiyet eşitliğinin desteklenmesi ve kadının güçlendirilmesi açısından da Suriyeli kadınların ekonomik kalkınmadaki rollerinin artırılması amacıyla eğitim programları ve Afganistan'da kadın eğitim merkezi binaları inşa etmiştir. Çevre kaynaklarının kaybını engellemek ve temiz içe suyuna ve temel sağlık tesislerine erişim açısından 44 milyon dolar ayıran Türkiye, su kuyuları açmış, su kuyuları açma makineleri hibe etmiş ve bunların eğitimini de vermiştir. Uluslararası alanda kaynak aktarımı olarak;

- %58,95 ile temel eğitim
- %52,04 ile cinsiyet eşitliği
- %44,47 ile çevresel sürdürülebilirlik
- %39,72 ile küresel ortaklık
- %14,38 ile yoksullukla mücadele
- %7,02 ile anne çocuk sağlığına önem verilmiştir (Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, 2007: 67).

Türkiye'de ise 2006'dan itibaren günde 1 doların altında gelire yaşayan nüfus kalmamıştır. Sosyal yardım ve eğitim programları ile toplumun dezavantajlı kısmı güçlendirilmiştir. Okuryazarlık oranı 1990'da %83 iken 2015'te %91'e yükselmiştir. Çocuk ölümleri konusunda 1990'lardan itibaren %49 azalma gerçekleşmiştir. Hastalıklarla mücadele ve çevresel sürdürülebilirlik açısından da 1990'lardan itibaren bu hedefler kapsamında gelişme göstermiştir (Bayazit ve Önsal, 2010: 7-12).

Binyıl Kalkınma hedeflerinde 3. hedef olarak yer alan "cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadının güçlendirilmesini sağlamak" konusunda BM'nin Türkiye'de yaptığı istişare toplantısına göre, Türkiye'nin ilerleme kat etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Kadınların demokratik temsil mekanizmalarında ve iş hayatına katılımın zayıf oldukları ve kadına yönelik şiddetin en ağır yaşandığı ülke olarak belirtilmiştir (Köylü, 2013).

3. Kalkınma Hakkının Hayata Geçirilmesi ve Sorunları

Kalkınma hakkı söz konusu tartışmalar içerisinde aynı anda birçok anlamı içinde barındırdığından ve her birinin ifade ettiği şeyin birbirinden farklılık taşımasından ötürü karmaşıklık ortaya çıkmaktadır. Kalkınma hakkı, yoksul yaşantılarda fark yaratan yeni bir kavram, insan haklarına katkı sağlayan bir yaklaşım, gelecek kaynakların devamlılığı adına uluslararası iş birliği sağlanarak insan hakları hukuku tarafından sunulan bir güvence, kalkınmakta olan ülkeler üzerindeki olumsuz etkilerin bir engelleyicisi olarak birçok farklı yoruma sahiptir (Özdemir, 2006: 20). Bu açıdan bakıldığında kalkınma hakkının konusunun ve kapsamının hem akademisyenlerce hem de BM üyeleri tarafından da tartışmalı olduğu söylenebilir. Özellikle hakkın kapsamının net olamamasından ötürü insan hakkı olarak ele alınmasının da zor olduğu, bazı düşünürler tarafından ifade edilmektedir.

Diğer bir eleştiri ise kalkınma hakkının, hakkın yargılanamayan doğasından ötürü olduğudur. Bu düşüncedeki eleştirilerini ifade eden Hans Kelsen'e göre bir hakkın tanımlanabilmesi için o hakkın dava edilebilmesi, hakkın yükümlülüğünün yerine getirilememesi halinde yaptırım gücü uygulanabilmesidir. Bu açıdan insan hakkı kapsamında bir hak olarak değerlendirilmesinin zor olduğu da düşünülmektedir.

Hukuksal yaptırım konusunda kalkınma hakkının hayata geçirilmesi, ancak diğer devletlerin baskısı, demokratik ikna veya sivil toplumun müdahalesi gibi yöntemler sayesinde gerçekleşebilmektedir. Bazı düşüncelere göre uluslararası iş birliğinin hukuksal çerçevesinin oluşturulması gerekmektedir (Akbaba, 2016: 269-270; Özdemir, 2006: 40)

BM Genel Sekreterlik tarafından da yayımlanan 2014 raporunda, kuvvetli ve güvenilir bir kontrol ve sorumluluk mekanizmasının olması gerektiği vurgulanmıştır. Aynı zamanda uygulamadaki performansları ölçmeye yarayacak performans kriterlerinin geliştirilmesi gerektiği de diğer eleştiri konusudur (Telli, 2014: 332).

Hukuksal çerçevenin oluşturulması açısından *Kalkınma Anlaşmaları* kavramı ortaya çıkmış ve bunun hayata geçirilmesinde BM bağımsız uzmanı Arjen Sengupta'nın katkısı olmuştur. Kalkınma anlaşmaları modeli, süreçlerin karmaşıklığını belirli bir düzeye indirmeye çalışan ve uluslararası topluluğun hedefleri ile uyumlu hale getirmek için ön plana çıkardığı söylenebilir. Kalkınma anlaşmaları modeli, Binyıl Kalkınma Hedefleri ile de uyumlu hale getirilerek temel eğitim, temel gıda ve temel sağlık haklarına evrensellik atfederek ana amaçları belirlemektedir.

Binyıl Kalkınma Hedefleri doğrultusunda hedeflerin belirlenmesinden sonra ilgili devletin ulusal bir kalkınma programı hazırlaması gerekmektedir. Hak bazlı

bir programın hazırlanması esnasında ülkedeki sivil toplumun da görüşünün alınması önem arz etmektedir.

Bir sonraki adımda ise ilgili devletin uluslararası düzeyde bir kalkınma anlaşması talebinde bulunması gerekmektedir. Bu talepte bulunurken *İktisadi İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı* (OECD) bünyesindeki *Kalkınma Yardımları Komitesi* (DAC) tarafından *Uluslararası Para Fonu* (IMF), *Dünya Bankası* temsilcileri, *Gıda ve Tarım Örgütü* (FAO), *BM Çocuklara Yardım Fonu* (UNICEF), *Dünya Sağlık Örgütü* (WHO) ve kalkınma hakkına dahil edilebilecek diğer uluslararası örgüt katılımcıları ile ilgili ülke arasında destek grubu oluşturulmaktadır.

Ardından kalkınma programı gözden geçirilip değerlendirildikten sonra uluslararası topluluğun üyeleri arasında yük paylaşımına karar verilmektedir. DAC tarafından oluşturulan "*Kalkınma Anlaşmaları için Finansman Fonu*" oluşturularak belirli oranlarda katkıda bulunmaktadır. Oluşturulan bu fon *Resmi Kalkınma Yardımları* adıyla gelişmekte olan ülkelere yatırım yapılmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda dış borçlar ile ilgili düzenlemeler, uygun ticari koşulların oluşturulması gibi farklı iş birliği modellerinin geliştirilmesini de amaçlamaktadır (Özdemir, 2006: 42-53).

Resmi kalkınma yardımı almış olan ve 1990'lardan sonra artık resmi kalkınma yardımında bulunan batılı olmayan DAC üyesi ülkeler de mevcuttur. Gelişmekte olan ülkelerin de yine gelişmekte olan ülkelere yaptıkları yardımlarla da Resmi Kalkınma Yardımları yeni bir anlayış kazanmaktadır. Bu durum, DAC'ın geleneksel üyelerinin yardımlarını etkisiz hale getirmekte ve bu yeni anlayışla uluslararası yardım piyasası rekabetçi hale gelmektedir. Türkiye de bu ülkelere birisidir. Fakat bir yandan Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak katılım yardımı da almaya devam etmektedir. OECD'nin 2014 raporunda yer alan bilgilere göre DAC üyesi olmayan 18 ülke arasında Türkiye, Resmi Kalkınma Yardımında 3. sırada yer almaktadır. 1980'lerden itibaren Resmi Kalkınma yardımı sağlayan Türkiye, özellikle 2003'ten sonra bu konuda hızlı bir artış sağlamıştır. Türkiye'deki resmi kalkınma yardımlarındaki bu artışın sebebi, geleneksel batı politikasını yeniden gözden geçirerek dış politikadaki yönünü daha çok komşu bölgelere çekmek, bölgede lider konuma yükselmek ve saygınlık kazanma amacı olduğu söylenebilir. Kalkınma için küresel iş birliği, dış politikadaki hedeflerini gerçekleştirme açısından bir araç olarak kullanıldığı söylenebilir. Her şeyden önce yabancılar açısından olumlu imajına destek sağlama amacı gütmektedir (Tosunoğlu, 2015: 12-14).

Türkiye'nin yaptığı Resmi Kalkınma Yardımlarının koordineli ve hızlı gelmesinde 1992 yılında *Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı* (TİKA) *Başkanlığı*'nın kurulmasının katkısı olmuştur. 31 ülkede dış program ofisi bulunan TİKA'nın öncelikli görevi ortaklık yaptığı ülkelerde yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmaya olan desteğidir. Aynı zamanda Resmi Kalkınma

Yardımları istatistiklerini hazırlayarak DAC'a rapor vermektedir (Tosunoğlu, 2015: 19).

Kalkınma modelindeki uygulamalardan kaynaklanan sorunlardan bir tanesi, bağışta bulunan ülkelerin (donör ülkeler), kalkınmakta olan ülke için iş birliği stratejilerinde bulunurken ulusal çıkarları çerçevesinde iş birliği şekillendirmesidir. Bu durumun kalkınma anlaşması modeli konusunda çekince yarattığı söylenebilir. Buna karşı oluşturulan çözümde ise iş birliği yapılacak ülkenin önceden bilinmeden ortak bir fonda belirli miktarda para yatırılması şeklindedir. Fakat çoğu ülke bu durumu kabul etmediğinden kaynak aktarımında bulunmayı da kabul etmemektedir (Özdemir, 2006: 54).

Yardım yapan ülkelerin yardım yaparken kendi politik, ekonomik ve stratejik çıkarlarının ön planda olması durumu söz konusudur. Gelişmekte olan ülkelere yapılan yardımların büyük çoğunluğu uzun dönemli sosyal ve ekonomik kalkınma sağlamanın yerine politik istikrar sağlamak ya da yardımı yapan ülkeye çıkarı olan yönetimleri iş başında tutmaya yönelik oldukları söylenebilir. Yardım yapan ülkelerin aynı zamanda yardım yapılan ülkeden de ekonomik ve siyasi faydalar bekledikleri de görülmektedir. Sonuç olarak kalkınma yardımları daha çok politik, ekonomik, dini bağlar, tarihi-kültürel bağlar, ideolojik etken ve ulusal çıkar gibi gerekçeleri de içine kapsamaktadır.

Siyasi çıkar konusunda kalkınma hakkı kapsamında yapılan yardımlara ABD'nin Venezuela'ya Şubat 2019'da yapmış olduğu insani yardım örnek olarak gösterilebilir. Venezuela'daki sokak olayları ve çatışmalar sonucunda kendisini geçici başkan ilan eden muhalefet lideri Guadio, ABD'den insani yardım talep etmiş ve gönderilen insani yardım hükümet tarafından sınırda bekletilmiştir. Hükümet, bu insani yardımın aslında ABD'nin Venezuela'daki müdahalesini hızlandıracağı yönündeki endişelerden dolayı "Truva atı" olarak görmüş ve kabul etmemiştir. Kamuoyunda bu şekilde görülen insani yardım, siyasi çıkar malzemesi olmakta ve bu gibi durumlarda kalkınma hakkı kapsamında yapılan yardımlar eleştirilmektedir (Watson, 2019; Baykan, 2019).

Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımlarının arkasında da komşularla ilişkilerinin güçlendirilmesi ve gelişmekte olan Türkiye için de yeni bölgesel pazarların elde edilmesi amacıyla kullanılmaktadır.

1992'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan Türk Cumhuriyetleri'nin yeniden yapılanması için kalkınma süreçlerine destek vermek adına faaliyete başlayan TİKA, günümüze yaklaşılacak süreç içerisinde resmi yardımlarının çoğunu, belirli sayıda ülkeye yapmaktadır. Bu ülkelerin Müslüman nüfusunun çoğunlukta olması dikkat çekmektedir. TİKA'nın kurulmasıyla özellikle yardımların komşu ülkelere, kültürel, tarihi, etnik ve dil açısından yakın ülkelere yapılması söz konusu olmuştur (Tosunoğlu, 2015: 21-22).

Kalkınma hakkının karşısındaki en büyük engellerden birisi de kalkınma hakkı için yapılan konferans, toplantı, zirve ve sözleşmelere rağmen genellikle gelişmiş ülkelerdir. Tüm sözleşmelerde gelişmiş ülkeler için ödevler yer alsa da hala sorumluluk altına girmek istememeleri engel teşkil etmektedir. Kendi sınırları içinde yaşayan vatandaşlar adına kalkınma hakkının kullanılması için her ne kadar ilgili devlet sorumluluk taşısa da aynı zamanda dış faktörlerin de sorumlulukları vardır (Akbaba, 2016: 270).

Kalkınma hakkı için eleştirilen noktalardan bir tanesi de bu hakkın bazı devletler tarafından, diğer haklardan bazılarının göz ardı edilerek uygulanmasına yol açmalarıdır. Örneğin; Çin'in tercih edilebilir ticaret seçenekleri kapsamında kalkınma hakkına başvururken karşılığında Çin'den talep edilen "karbon emisyonunun azaltılması" konusuna karşılık, kalkınma hakkının bu tip tedbirlerle kısıtlanamayacağı sebebiyle talebi reddetmektedir. Bu talebi, aşırıya kaçan çevresel bir tedbir olarak görmekte ve kalkınma hakkının sınırlandırıldığını düşünmektedir. Buradan yola çıkarak Çin'in, kalkınma hakkına dayanarak bir takım insan hakları sorumluluklarını da çiğnediği söylenebilir. Bu da kalkınma hakkının ahlaki bir zemine henüz oturtulmadığı noktasındaki eleştirileri de beraberinde getirdiği söylenebilir (Çelik, 2011: 470).

Sonuç

Kalkınma hakkının tarihsel süreç içerisinde ilk olarak üçüncü dünya ülkeleri tarafından emperyalist sömürüye karşı koydukları tepki sonrasında ortaya çıktığı ifade edilebilir. İkinci kuşak haklar olan ekonomik ve sosyal hakların da ortaya çıkmasıyla bazı halkların bundan yararlanamamaları ve üçüncü dünya devletlerinin de kendi halklarına bu hakları sağlayamadıkları söz konusudur. Hukuksal anlamda hem bölgesel hem de ulusal çapta zamanla kendine yer bulan kalkınma hakkı, bu hakkın düzenlenmesi bakımından sözleşmelerin birbirlerinden çok küçük farklılıklarla tekrarlandığı söylenebilir. Binyıl Kalkınma Hedefleri doğrultusunda kesin ve net hedeflerin konulması kalkınma hakkına dair gelişmelerin önünü bir nebze arttırdığı ve sorumluluk bilinci yarattığı ifade edilebilir. Birbirlerini küçük farklılıklarla tekrarlayan sözleşmelerin olması ve yaptırım gücünün eksik kalmasının sebebinin; kalkınma hakkının öznesinin, amacının ve içeriğinin belirsiz ve çok geniş olması, aynı zamanda da amaç ve idealler bütünü olabileceği tartışmalarının ön planda olmasından ötürü olduğu söylenebilir.

İnsan hakkı olup olmayacağı yönündeki tartışmalar açısından değerlendirilecek olursa liberal hukuk anlayışına göre hakkın mevcudiyetinin olmadığı söylenebilir. Kalkınma hakkının bir insan hakkı olarak görülebilmesinin içerik ve kapsamının genişliği bakımından zor olduğu ifade edilebilir. Bireylerin doğrudan bu hakları kullanamamaları, daha çok devletler ve uluslararası toplumların kullanabilmeleri, bu hakkın bir insan hakkı olarak kabul edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca gelişmiş ülkelerin bu hakka kolayca sahip olabilmeleri ve gelişmemiş ülkelerin bu haktan yararlanamamaları durumunda

kalkınma hakkının adalet getireceği düşüncesi bir ideal ve amaç olarak hesaba katılıp bu durumda çaba gösterilebilir. Etik olarak bu haktan yoksunluğun varlığına karşılık “olmalı”, “yapılmalı” şeklindeki görüşler, bu hakkı bir insan hakkı olarak görmek için yeterli değildir.

Aynı zamanda gelişmiş batılı devletlerin uluslararası arenada ve özellikle BM’de daha fazla ön plana çıkmaları ve kalkınma hakkına ilişkin herhangi bir yaptırımın olmamasından da bu hakkın gelişiminin kısıtlandığı söylenebilir. Bu hakkın özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından ideolojik ve çıkar ilişkilerine dayanan iş birliği ile kullanıldığı günümüzde görülmektedir.

Kaynakça

- Akbaba, A. (2016). *İnsan hakları hukukunda üçüncü kuşak haklar*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Akyıldız, F. (2011). Binyıl kalkınma hedefleri, insan hakları ve demokrasi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 39-60.
- Aral, B. (2010). *Üçüncü kuşak insan hakları olarak kolektif haklar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bayazıt, S. & Önsal, A. (2010). Türkiye için 2030 kalkınma gündemi; binyıl kalkınma hedefleri değerlendirilmesiyle sürdürülebilir kalkınma gündemi için yol haritası önerisi. Erişim Adresi: <http://kam.kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2017/09/Surdurulebilir-Kalkinma-Hedefleri-icin-Turkiye-Yol-Haritasi.pdf>, Erişim Tarihi: 3.04.2019.
- Baykan, D. (2019). ABD dışişleri bakanı Pompeo: ABD, Venezuela'ya insani yardıma hazır. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-disisleri-bakani-pompeo-abd-venezuelaya-insani-yardima-hazir/1374296>, Erişim Tarihi: 29.04.2019.
- Birleşmiş Milletler. (t.y.). Binyıl kalkınma hedefleri nedir? Erişim Adresi: <http://www.un.org.tr/includes/files/Binyil02.pdf>, Erişim Tarihi: 31.03.2019.
- Birleşmiş Milletler. (1986). Gelişme hakkına dair bildiri. TBMM insan haklarını inceleme komisyonu. Erişim Adresi: <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/698b5--Gelisme-Hakkina-Dair-Bildiri.pdf>, Erişim Tarihi: 24.03.2019.
- Çelik, E. (2011). Bir insan hakkı olarak kalkınma hakkı. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), 451-478.
- Gülener, S. (2018). *Türkiye'nin anayasal düzeni kavramlar ve kurumlar*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

- Hekimoğlu, M. M. (2003). İnsan haklarının tarihsel perspektif içerisindeki gelişimi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 73-92.
- Kaboğlu, İ. (1992). İnsan haklarının gelişmeci özelliği ve anayasa yargısı (insan hakları evrensel bildirgesinden günümüze). *Anayasa Dergisi*, 9, 121-136.
- Köylü, M. Türkiye binyıl kalkınma hedeflerinin neresinde? Erişim Adresi: <http://kaosgl.org/sayfa.php?id=13710>. Erişim Tarihi: 31.03.2019.
- Özdemir, Ş. (2006). *Kalkınma hakkının hayata geçirilmesi adına yürütülen çalışmalar: Birleşmiş Milletler bağımsız uzmanının görüşleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- AİHHŞ. (2010). Afrika insan ve halkların hakları şartı (21.10.1986), Erişim Adresi: <https://studylibtr.com/doc/1366887/afrika-insan-ve-halklar%C4%B1n-haklar%C4%B1-%C5%9Fart%C4%B1>. Erişim Tarihi: 31.03.2019.
- T.C. Anayasası (1982). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>, Erişim Tarihi: 26.04.2019.
- Telli, K. (2014) Birleşmiş Milletler 2015 sonrası kalkınma gündemi ve hukukun üstünlüğü ilişkisi. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 313–325.
- Tosunoğlu, Ş. (2015). Türkiye'nin resmi kalkınma yardımları politikası: Eğilimler ve hedefler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(4), 9–29.
- Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı (2007). Türkiye kalkınma yardımları raporu 2007. Erişim Adresi: <https://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2007.pdf>, Erişim Tarihi: 27.03.2019.
- Watson, K. Venezuela'ya insani yardım: Truva atı mı, samimi bir destek mi? Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47372555>, Erişim Tarihi: 29.04.2019.

Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati

Özgür ERDİNÇ¹

Kitap İncelemesi

Erdoğan Keleş Birleşik Yayınevi, Ankara, 2011, 181 sayfa

ISBN: 978-605-5515-60-7.

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 03.02.2020

Kabul tarihi / Accepted 10.02.2020

3 Kasım 1839'da "mücerred din ve devlet ve mülk ve milleti ihya için" Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Ferman ile artık halk devlet için değil, devlet halk için var olacaktır. Bu gelişme Osmanlı Devleti için yeni bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Ancak Tanzimat Fermanı devletin sorunlarını acilen çözebilmek için belirli bir plandan yoksun olarak hazırlanmıştır. Bu yüzden Tanzimat Fermanı ile gerçekleştirilmek istenen reformların başarıyla uygulandığını söylemek güçtür. Nitekim Sultan Abdülmecid Ocak 1845'te Meclis-i Vâlâ'daki konuşmasında Tanzimat reformlarının istenen neticeyi tam olarak vermediğini bizzat ifade etmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın başarılı olması taşradaki uygulamasından geçmektedir. Sultan Abdülmecid taşradaki yolsuzluk, haksız uygulamalar, yol, köprü, içme suyu, bayındırlık hizmetleri gibi sorunları ortadan kaldırmak ve ülkeyi bayındır hale getirebilmek amacıyla Şubat 1845'te İmar Meclisleri'ni teşkil ettirmiştir. Bu meclislerin oluşturulmasından yaklaşık bir sene sonra Sultan Abdülmecid ülkede yaşanan sorunları yerinde tespit etmek, Tanzimat reformlarının uygulanmasını görmek, askerî birlikleri denetlemek, halkın sorunlarını dinlemek ve ülkenin eksikliklerini gidermek amacıyla 6 Mayıs-17 Haziran 1846 tarihinde 41 günlük Rumeli seyahatini gerçekleştirmiştir. Daha önce Sultan II. Mahmud 1830-1839 yıllarında Tekirdağ, Çanakkale, Gemlik, İzmit ve Rumeli'ye yönelik seyahatler düzenlemiştir. Sultan II. Mahmud'un başlattığı bu yurt içi seyahatlerini oğlu Sultan Abdülmecid devam ettirmiştir.

İncelemesini gerçekleştirdiğimiz "*Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati*" isimli eser, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Erdoğan Keleş tarafından hazırlanmıştır. Sultan Abdülmecid'in Rumeli seyahati hakkında doyurucu bilgiler veren bu eser *Önsöz, Kısaltmalar, Giriş, I. Bölümü'nde Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati Kararının Açıklanması, Yapılan Hazırlıklar ve Seyahat Güzergâhı, II. Bölümü'nde Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati Sırasında Yapılan Etkinlikler, III. Bölümü'nde Sultan Abdülmecid'in*

¹Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye, ozgur.erdinc@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1061-4925>.

Rumeli Seyahati'nden Dönüşü ve Seyahatin Sonuçları, Sonuç, Kaynakça, Ekler, Dizin kısımlarından oluşmuştur. Toplam 181 sayfadır.

Yazar, çalışmanın Önsöz'ünde Sultan Abdülmecid'in Tanzimat Fermanı'nda ifade edilen yeniliklerin uygulanıp uygulanmadığını yakından görmek amacıyla 6 Mayıs–17 Haziran 1846 tarihlerinde 41 günlük Rumeli seyahatine çıktığını belirtmiştir. Daha sonra seyahatin sonunda Sultan Abdülmecid'in yayınladığı Hatt-ı Hümayûn ile memleketin eksikliklerinin giderilmesi için çalışmalara başladığını okuyucuya aktarmıştır. Ardından bu eserin yazımındaki kaynaklara değinmiştir. Yazar, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Başkanlığı'nda yer alan çeşitli belgelerin en önemli kaynak grubu olduğunu vurgulayarak “Takvim-i Vekayi” ve “Ceride-i Havadis” gazetelerinin de önemli kaynaklar olduğunu belirtmiştir. Bu eser için en önemli kaynağın ise müellifi belli olmayan ve seyahat dönüşünde günlük şeklinde kaleme alınan 32 sayfalık “Seyahâname-i Hümayûn” adlı eser olduğunu ifade etmiştir. Bu kaynaklara ek olarak Padişah ile birlikte seyahata katılan Padişah'ın özel doktoru “Spitzer'in Hatıratı”, Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi'nin “Ahmed Lütfi Efendi Tarihi” adlı eserinin VIII. cildinde yer alan “Seyâhat-i Seniyye” bölümü yazarın yararlandığı diğer önemli kaynaklar olmuştur.

Yazar, eserin Giriş kısmında ana konuya girmeden isabetli bir anlatım şekliyle Tanzimat Fermanı ile gelen yeniliklere değinip reformların taşrada nasıl gerçekleştiğinden, denetim için müfettişlikler kurulmasından, ülkenin bayındır hale gelip kalkınması için İmar Meclisleri'nin teşkil edilmesinden bahsetmiştir. Yazar böylelikle geziye çıkmadan önce ülkenin sosyo-ekonomik ve idari yapısının portresini çizmiş ve Sultan Abdülmecid'in Rumeli seyahatine çıkmasının gerekçelerini açıklamıştır.

Eserin “*Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati Kararının Açıklanması, Yapılan Hazırlıklar ve Seyahat Güzergâhı*” adlı I. Bölümü'nde, “Seyahat Kararının Açıklanması”, “Seyahat Öncesi Yapılan Hazırlıklar”, “Seyahate Çıkış Töreni” ve “Seyahat Güzergâhı” olmak üzere dört alt ana başlık ile seyahatin nasıl gerçekleştiği izah edilmiştir. Yazar, bu bölümde Sultan Abdülmecid seyahata çıkmadan önce seyahat güzergâhında alınan tedbirlerden bahsetmiştir. Daha sonra Sultan Abdülmecid, Sadrazama hitaben gönderdiği hatt-ı hümayûn ile gezinin amacını açıklamıştır. Bu hatt-ı hümayûn ile gezinin asıl gayesinin her sınıf ahali ve tebaa hakkında uzun süredir uygulanan mülkî ve adlî ıslahatların yerinde görülmesi, eğer istenen düzeyde bir gelişme sağlanamamış ise ona göre yeni tedbirler almak olduğu ifade edilmiştir. Sultan Abdülmecid, havanın müsait olması durumunda deniz yolculuğu ile 1 Mayıs 1846 tarihinde Rumeli seyahatine başlayacaktı. Ancak havanın deniz yolculuğu yapmaya elverişli olmaması sebebiyle seyahat ertelenmiş ve ilerleyen günlerde de havanın nasıl olacağı bilinemediğinden Varna'ya kadar gidilecek yolun deniz yolu yerine kara yoluyla yapılmasına karar verilmiştir. Buna göre Sultan Abdülmecid kara yoluyla Edirne, Rusçuk, Silistre ve Varna'ya varacak, Varna'dan da deniz yoluyla İstanbul'a dönecektir. Babiâli, bu karar üzerine Sultan yola çıkmadan seyahat güzergâhı üzerinde kötü durumda olan köprülerin ve

caddelerin onarımına başlanılmasını ve haberleşme sistemini sağlayan Kirahaneler'den atların hazır tutulmasını taşradaki memurlarından istemiştir.

6 Mayıs 1846'da Çırağan Sahil Sarayı'ndan yola çıkan Sultan Abdülmecid, büyük bir kalabalık ile "Padişahım çok yaşa!" sloganı, alkışlar ve dualarla uğurlanmıştır. Sultan Abdülmecid, Topkapı Sarayı, Ayasofya Caddesi, Divan Yolu, Aksaray ve Yedikule kapısına gelmiş ardından Şemsiye-i Hümâyûn'da bir süre dinlenmiş ve daha sonra yola devam ederek Ayastafenos'a ulaşmıştır. Daha sonra Büyükçekmece-Silivri-Çorlu-Burgaz-Kuleli-Edirne-Habipçe-Karapınar-Zağra-i Atik-Kızanlık-Gabrova-Tırnova-Revan-Doma-Kire-Ruşçuk-Silistre-Nesicik Köyü-Şumnu üzerinden Varna'ya varmıştır. Sultan Abdülmecid bu güzergâhtaki memurlara, memleketin ileri gelenleri ve millet temsilcileri gibi pek çok kişiye rütbe, nişan ve hediyeler vermiş, halkın sorunlarını bizzat dinlemiş ve çözüm yollarını aramıştır. Daha sonra Sultan Abdülmecid geri dönüş için "Eser-i Cedid" vapuru ile 17 Haziran sabahında deniz yoluyla yola çıkmış ve 15 saatlik bir yolculuktan sonra saat 3'te boğazdan İstanbul'a giriş yapmış ve büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.

Eserin II. Bölümü "Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati Sırasında Yapılan Etkinlikler" adındadır. Bu bölümde "Çiçek Aşısı Uygulanması", "Kara Gümrüklerinin Kaldırılması", "İhtisap Vergisinin Kaldırılması", "Meriç Nehri'nin ve İnöz (Enez) Limanı'nın Islahı Meselesi (Seyahat Öncesi ve Sırasında)", "Rütbe, Nişan, Hilat ve Hediye Takdimleri", "Eflak, Boğdan ve Sırp Beyi ile Rus ve Avusturya Elçilerinin Ziyaretleri", "Halka Yapılan Ayni ve Nakdi Yardımları", "Edirne'de Sultan Abdülmecid Namına Para Bastırılması" isimindeki alt başlıklarla gezide meydana gelen olaylar açıklanmıştır. Yazar, çiçek aşısının uygulanması ile ilgili olan bölümde, tıp doktorlarının çiçek hastalığının önlenmesi hususunda kız-erkek bütün çocukların aşılmasını önerdiğini belirterek bunun ilk uygulamasının Sultan Abdülmecid'in Rumeli seyahati sırasında gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Yazar, Rumeli halkının yiyecek, içecek ve giyecek fiyatlarının artmasına neden olan kara gümrüklerinin ve ihtisap vergisinin kaldırılması yönünde Sultan Abdülmecid'den istekte bulunduğunu Sultan'ın da bu duruma kayıtsız kalmayarak vergileri kaldırdığını belirtmiştir. Yazar ayrıca Rumeli halkının sağlıklarını rahatsız eden Meriç Nehri ve İnöz Limanı'nın ıslahının yapılmasını Sultan Abdülmecid'den talep ettiğini bunun üzerine Sultan'ın bu soruna yönelik ıslahat çalışmaları başlattığı bilgisini vermektedir. Bu bilgilere ek olarak eserde Sultan Abdülmecid, Silistre ve Varna'da görülen öküz hastalığından dolayı telef olan hayvanların zararını karşıladığını, kıtlık nedeniyle ziraat yapamayan halka da geri ödenmek şartıyla yardım yapıldığını ifade etmiştir. Sultan Abdülmecid'in gezi esnasında şerefine düzenlenen yemeklere katıldığını, tiyatroları izlediğini, sanayi ürünleri sergisini gezdiğini, askerî kışlaları ve tersaneleri ziyaret edip halkın durumu hakkında bilgi topladığını bu eserden öğrenmekteyiz.

Eserin, “Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahatinden Dönüşü ve Seyahatin Sonuçları” adlı III. Bölüm'ünde ise “İdarî, Askerî ve Mülkî Reformlara Dair Yayınlanan Hatt-ı Hümayûn”, “Rumeli Seyahati Sonrası Eğitim Alanındaki Reformlar”, Seyahat Sonrası Meriç Nehri'nin ve İnöz (Enez) Limanı'nın Islahı Meselesi”, Meriç Nehri ve İnöz (Enez) Limanı için Müruriye/Liman Vergisi Konulması”, “Hayvan Hastalığı ve Kıtıktan Kaynaklanan Zararların Karşılanması”, “İç Güvenlik Meselesi ve Zaptiye Teşkilatı”, “Halkın Şikâyet Dilekçeleri”, “Bazı İmar Faaliyetleri” ismiyle alt başlıklar açılarak gezinin neticeleri ve gezi sonunda alınan tedbirler incelenmiştir. Yazar, bu bölümde Sultan Abdülmecid'in Rumeli seyahati sonrasında Tanzimat Fermanı'nın uygulanması yönündeki eksiklikleri tespit ederek hatt-ı hümayûn çıkardığını, bu hatt-ı hümayûn ile ülkede idarî, askerî, mülkî ve eğitim alanında reformlar yapıldığını ifade etmiştir. Bu reformlar ise; Meriç Nehri'nin ticaret kayıklarına açılması, İnöz (Enez) Limanı'nın ıslahı için müruriye vergisi konması, hayvan hastalıklarının önlenmesi ve ziraî üretimin arttırılması, memleketin güvenliği için Zaptiye Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi, ziyaret edilen yerdeki halkın şikâyetlerinin giderilmesi, bazı kale, köprü ve camilerin onarılması şeklinde olmuştur. Sultan Abdülmecid bu seyahatinin ardından reformların önündeki en büyük engel olan cehaleti ortadan kaldırılmak istemiş ve ülkenin gereken yerlerinde mekteplerin açılmasını hatt-ı hümayunu ile arz etmiştir. Bu hatt-ı hümayunun ardından “Meclis-i Daimi” oluşturmuş ardından “Meclis-i Maarif-i Umumiye” teşkil edilmiştir. Daha sonra sıbyan mektebinin ıslahına başlanılıp, Darulfünûn'un temeli atılmıştır. Sultan Abdülmecid'in eksikliğini ifade edip bir an önce gerekli tedbirlerin alınmasını istediği diğer bir husus ise memleketin güvenliği olmuştur. Nitekim Sultan Abdülmecid Zaptiye Teşkilatı'nın durumunu bu seyahati ile tespit etmiş ve gezinin ardından 7 Kasım 1846'da “Zaptiye Askerine Dair Nizamât” yürürlüğe girmiştir.

Sonuç olarak Doç. Dr. Erdoğan Keleş tarafından kaleme alınan “*Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati*” adlı değerli eser okuyucuya seyahat öncesinde, esnasında ve sonrasında Rumeli'nin idarî, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında net bir manzara ortaya koymuştur. Sultan Abdülmecid'in Rumeli seyahatine dair daha önce Necdet Sakaoğlu'nun yazarı belli olmayan “Seyahâtname-i Hümayûn” adlı eserinin bir özeti mevcuttur. İncelemesini gerçekleştirdiğimiz bu eser ise Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati'ni kapsamlı şekilde inceleyen ilk ciddi kitap çalışmasıdır. Bu yönüyle bilim camiasındaki bir boşluğu doldurmuştur. Ayrıca Rumeli taşrasının yapısı ve durumu hakkında bilgi edindiğimiz bu eserde özellikle eğitim, güvenlik, vergi ve imar konusundaki eksiklikler için başlatılan ıslahatların Sultan Abdülmecid'in Rumeli seyahati ile alakalı olduğunu öğrenmekteyiz. Eserin, “*Ekler*” kısmında ise Sultan Abdülmecid'in 1846 yılındaki Rumeli seyahatine dair kararını açıkladığı Hatt-ı Hümayûn sureti ve transkripsiyonu, yine Rumeli seyahati dönüşünde kaleme alınan ancak müellifi belli olmayan “Seyahâtname-i Hümayûn” adlı risale ve transkripsiyon mevcuttur. Okuyucular kitabın sonunda Osmanlıca metinleri ve çevirilerini okuyabilirler.